

**UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
DEPARTAMENT – CATEDRA UNESCO
PENTRU SCHIMBURI INTERCULTURALE ȘI INTERRELIGIOASE
Program Master**

„Comunicare interculturală în contextul integrării europene”

**RELAȚIA DINTRE POLITICĂ, CULTURĂ ȘI RELIGIE
ÎN ELVEȚIA ȘI ROMÂNIA. O COMPARAȚIE**

Disertație

Autor:

Ion Florentin Dobrescu

Coordonator:

Prof. Dr. Martin Hauser

BUCUREȘTI

2006

Cuprins

Cuprins / 1

Lista de abrevieri și simboluri / 2

Introducere / 3

Capitolul I - Cadrul politic, etnic, social, economic și religios românesc / 8

1. Epoca Medievală / 8
 - 1.1. Transilvania / 8
 - 1.2. Țara Românească și Moldova / 11
 - 1.3. Considerații asupra situației culturale și religioase a Țării Românești și Moldovei în perioada medievală / 13
2. Epoca Modernă / 18
 - 2.1. De la 1821 la 1918 / 18
 - 2.2. Basarabia din 1812 și până în prezent / 24
3. Statul unitar România / 25
 - 3.1. Perioada interbelică (1919 – 1940) / 25
 - 3.2. De la Al Doilea Război Mondial până în 1989 / 26
 - 3.3. Din 1990 până astăzi / 28
 - 3.4. Statul și Cultele religioase în prezent / 29

Capitolul II - Cadrul politic, etnic, social, economic și religios elvețian / 31

1. Epoca Medievală / 31
 - 1.1. Constituirea Confederației Helvetice / 31
 - 1.2. Evoluția istorică în perioada 1515-1798 / 32
 - 1.3. Cultura în secolele XIII-XVII / 36
2. Epoca Modernă / 38
 - 2.1. Confederația între anii 1798 și 1847 sau de la Napoleon la *Sonderbund* / 38
 - 2.2. Confederația între anii 1848 și 1945 sau de la constituirea Statului federal la cel de al Doilea Război Mondial; neutralitatea Elveției / 41
 - 2.3. De la al Doilea Război Mondial până în prezent / 44
 - 2.4. Cultura în epoca modernă / 51

Capitolul III - Relația dintre politică, cultură și religie în cele două țări – o privire comparativă / 57

- 1.1. Relația dintre politică, cultură și religie în Elveția / 57
- 1.2. Relația dintre politică, cultură și religie în România / 58
- 1.3. Finanțarea actului cultural în Elveția / 59
- 1.4. Finanțarea actului cultural în România / 61
- 1.5. Problema demografică – provocare culturală și confesională / 62

Concluzii / 64

- I. Considerații finale / 64
- II. Cultura – factor de ordonare a entropiei sociale / 65
- III. Rolul și locul religiei în societate / 67
- IV. Rolul statului în raport cu cultura / 68

Bibliografie / 70

Lista de abrevieri și simboluri

A.E.L.S. - Asociația Europeană a Liberului Schimb
asist. univ. – asistent universitar
C.A.P. – Cooperativa Agricolă de Producție
cca. – circa
C.H. – Confederația Helvetică
C.N.S.A.S. – Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității
ed. – ediția
edit. – editura
E.I.B.M.B.O.R. – Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române
I.A.S. – Întreprindere Agricolă de Stat
O.F.C. – Biroul Federal pentru Cultură (L' Office fédéral de la culture)
O.N.G. – Organizație Ne-guvernamentală
O.N.U. – Organizația Națiunilor Unite
P.C.R. – Partidul Comunist Român
Prof. – profesor
Prof. Dr. – profesor doctor
prof. univ. dr. – profesor universitar doctor
Pr. Prof. – preot profesor
R.D.G. – Republica Democrată Germană
R.F.G. – Republica Federală a Germaniei
R.P.R. – Republica Populară Română
Sovrom – Întreprindere economică mixtă sovieto-română
S.R.I. – Serviciului Român de Informații
S.U.A. – Statelor Unite ale Americii
ș.a. – și altele
UNESCO – Organizația Națiunilor Unite pentru Educație Știință și Cultură
U.R.S.S. – Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste
Vol. – volum

Introducere

1. Motivație. Am ales pentru disertația mea în cadrul Programului de Master ”Comunicare interculturală în contextul integrării europene” la Departamentul-Catedra UNESCO pentru schimburi interculturale și interreligioase, tema relației dintre politică, cultură și religie, mai precis modul în care aceasta a evoluat în România și Elveția, țări diferite din cele mai multe puncte de vedere, însă deosebit de importante pentru înțelegerea modului în care s-a născut lumea europeană în care trăim. Am încercat să focalizez pe epoca modernă, în primul rând din nevoia de a mă putea încadra în limitele unei disertații, dar și din rațiuni personale.

Victor Neumann îl numea pe europeanul epocii moderne *Homo Europaeus*, adică un om care comunică, pornind de la ideea că „avem nevoie de comunicare, că lumea nu poate fi înțeleasă fără permanența dialogului, fără descoperirea valențelor universale ale naționalului, fără rostirea deschisă a esențialității spiritului uman, fără descoperirea și afirmarea ideologiilor, a opiniilor și a minorităților politice dominante, în sfârșit, a acelor «*formae mentis*» existente în sânul colectivităților. [...] Putem să avem un umanism actual fără o istorie ambițioasă, conștientă de temele și de imensitatea puterii sale? Suntem în măsură să depășim fragmentările, aprecierile subiective, parțialitatea și să înțelegem mișcarea lumii în globalitatea ei fără o istorie a interferențelor și dialogului spiritual? Comuniunea la nivel continental, dar și intercontinental, nu se realizează decât prin întinderea punților de înțelegere”.¹

Acceptând provocarea inerentă unei lucrări de pionierat, cel puțin pentru mine, voi încerca să redau cât mai multe din coordonatele și particularitățile temei abordate.

2. Definiții ale culturii. Cultura este suma acelor creații materiale ale spiritului ce provoacă o plăcere estetică. Am adoptat distincția între civilizație și cultură, prima socotind-o ca fiind totalitatea mijloacelor cu ajutorul cărora omul se adaptează mediului (fizic și social), reușind să-l supună și să-l transforme, să-l organizeze și să i se integreze. Tot ceea ce aparține orizontului satisfacerii nevoilor materiale, confortului și securității înseamnă *civilizație* și cuprinde: alimentația, locuința, îmbrăcămintea, construcțiile publice și mijlocele de comunicație, tehnologia în general, activitățile economice și administrative, organizarea socială, politică, militară și juridică, educația și învățământul. *Cultura* include în sfera ei *atitudinile, actele și operele limitate – ca geneză, intenție, motivație și finalitate – la domeniul spiritului și intelectului*. Acestea îi aparțin: datinile și obiceiurile, credințele și practicile religioase, ornamentele și divertismentele, operele de știință, filozofie, literatură și muzică, arhitectura, pictura, sculptura și artele decorative sau aplicate.²

Definiții recente consideră că domeniul culturii cuprinde „viața de zi cu zi, modelele general însușite de comportament, cunoștințele comune, convențiile și semnele specifice de identificare împărtășite de membrii unei comunități date și transmise atât conștient cât și inconștient”³. Wolfgang Kaschuba, profesor la Universitatea Humboldt din Berlin, consideră că termenul „cultură” definește „toate activitățile materiale și spirituale ale ființelor umane – cadrul de referință exterior, societal, precum și imaginea de sine interioară a subiecților, la un anumit moment și într-un anumit mediu”⁴.

Conform definiției UNESCO, „cultura, în sens larg, se consideră a fi ansamblul lucrurilor distinctive, spirituale și materiale, intelectuale și afective care caracterizează o

¹ Victor Neumann, *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Științifică, București, 1991, p. 12.

² Ovidiu Drimba, *Istoria Culturii și Civilizației*, vol. I, editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986 vol. I, pp. 5-6.

³ Kevin Wilson, „General preface to 'What is Europe?'”, în volumul Monica Shelley, Margaret Winch (editori), *Aspects of European Cultural Diversity*, Routledge, London and New York, [1995], p. 10.

⁴ Wolfgang Kaschuba, „Everyday Culture”, în volumul *Aspects of the European Cultural Diversity*, p. 192.

societate sau un grup social. Ea înglobează toate artele și literele, modurile de viață, drepturile fundamentale de existență ale omului, sistemele de valori, tradițiile și credințele”⁵.

3. Situatrea geopolitică și politică a României. Pentru începutul studiului meu este necesar să precizez în acest paragraf situarea geografică, politică și culturală a României și, în paragraful următor, a Elveției, deoarece acestea orientează în mod categoric evoluția istorică a celor două țări.

România este situată în partea de sud-est a Europei, având la nord și est fostul spațiu sovietic, respectiv statul Ucraina și Republica Moldova⁶. Din punct de vedere cultural aceste două state s-au integrat în secolul XX în spațiul rusesc. La sud România se învecinează cu Bulgaria și cu Serbia, două state slave. Până în secolul al XIX-lea la sud de Dunăre i-a avut ca vecini pe otomani. La vest România se învecinează cu Ungaria. Maghiarii, populație fino-ugrică ce a adoptat creștinismul de sorginte romană, s-au constituit în avanpostul estic al catolicismului și ulterior și al calvinismului.

Românii, popor de sinteză traco-latino-slavă și cu multiple alte influențe din partea popoarelor care au migrat prin spațiul carpatic, nu are înscrisă în geneza sa data precisă a „nașterii” sau apariției sale pe scena istoriei, românii fiind urmașii autohtonilor de pe aceste meleaguri. De asemenea nu se cunoaște nici o dată „calendaristică” a creștinării sale, așa cum se cunoaște despre toate celelalte popoare din jurul României, ele fiind la origine popoare migratoare ce s-au stabilit la un anumit moment pe teritoriile unde trăiesc astăzi. Încreștinarea locuitorilor de pe actualul teritoriu al României a început în secolul I al erei creștine, din orașele port la Marea Neagră aflate pe teritoriul de astăzi al județelor Constanța și Tulcea, prin misionari creștini, ucenici direcți ai apostolilor, și a continuat în secolele următoare, așa încât trei-patru secole mai târziu, la sosirea migratorilor în această regiune, aceștia au găsit o populație creștinată aflată în strânse relații cu Biserica din Constantinopol.

Prin componenta latină, dominantă din punct de vedere lingvistic, și prin cea confesională creștin ortodoxă, poporul român are un loc aparte în familia popoarelor latine, ca singurul ortodox, dar și în familia ortodoxă, ca singurul latin. Prin apartenența religioasă de Constantinopol și prin conviețuirea cu popoarele slave, românii au aparținut unei culturi de sorginte bizantină, dar care a folosit timp de câteva secole ca limbă de cultură limba slavonă, așa cum în mod similar au procedat francezii, germanii, ungurii și polonezii catolici, care au folosit latina.

Sub impactul ideilor Renașterii și ale Iluminismului din secolele XVI – XVIII avea să se nască cultura națională românească modernă. Aceasta, spre deosebire de culturile naționale din Apusul Europei, ce-și au originile tot în Renaștere și Iluminism, nu a apărut în opoziție cu Biserica și cu valorile ei, ci s-a manifestat în deplină armonie cu ea. De bună seamă aceasta s-a datorat faptului că majoritatea umaniștilor și cărturarilor români au fost oameni ai Bisericii Ortodoxe și au moștenit spiritul de sinteză bizantin, ce a îmbinat armonios credința și „știința”, nepunându-le niciodată în opoziție. Așa se face că formarea culturii naționale și ulterior modernizarea societății românești s-au făcut sub aripa Bisericii Ortodoxe. Se poate afirma că „nu indiferența religioasă, ci doar lipsa fanatismului și sectarismului a făcut să nu existe, în țările române, nici un fel de rezistență serioasă din partea Bisericii în fața modernizării”, și asta datorită faptului că românii sunt poporul cel mai tolerant din lumea creștină dar și cel mai „visceral” legat de credința lor ortodoxă.⁷

⁵ „La culture, dans son sens le plus large, est considérée comme l'ensemble des traits distinctifs, spirituels et matériels, intellectuels et affectifs, qui caractérisent une société ou un groupe social. Elle englobe, outre les arts et les lettres, les modes de vie, les droits fondamentaux de l'être humain, les systèmes de valeurs, les traditions et les croyances” după *Déclaration de Mexico sur les politiques culturelles*. Conférence mondiale sur les politiques culturelles, Mexico City, 26 juillet - 6 août 1982, site www.unesco.org/culture/laws/mexico/html_fr/page1.shtml.

⁶ Deși actualul teritoriu al Republicii Moldova a făcut parte din statul român și este locuit în majoritate de români, în prezent el nu prea mai face parte din spațiul politic și cultural românesc, fiind puternic legat de cel rusesc.

⁷ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 - 1848)*, traducere Maria Carпов, Humanitas, 1995, p. 153.

„Ideea națională – ca viziune a unei comunități naționale despre propria identitate și despre psihologia sa – a reprezentat pentru români fundamentul existenței lor istorice și spirituale, dar și o temă perenă a gândirii autohtone” mai cu seamă în epoca modernă, căci în Țările Române „agentul modernizării nu a fost burghezia, ci grupul intelectualilor umaniști (filologi, istorici, lingviști, scriitori) [...] grupuri ce și-au asumat ideile și metodele modernității fără să dispună de mijloacele economice, financiare de a le impune în mod organic”.⁸

4. Situaarea geopolitică și politică a Elveției. Elveția se află situată în centrul Europei și se învecinează cu patru mari state naționale: Germania, Franța Italia și Austria. Elveția este formată din patru zone lingvistico-culturale: zona germană, ocupând partea de nord și centrală a Confederației, zona franceză, situată în partea de vest, zona italiană, aflată în sud (cantonul Ticino) și zona romanșă, în partea de sud-est a Elveției (cantonul Grischun / Graubünden).

Elveția s-a format ca stat afirmându-și opoziția față de Imperiul Romano-German, față de un regat francez aflat într-o expansiune aproape continuă timp de o mie de ani și față de o Italie fărâmițată politic, dar cu o mare putere de atracție din punct de vedere cultural și economic până în secolul al XIX-lea.

Apărut ca stat aparte pe harta Europei ca urmare a dorinței muntenilor din Alpii Centrali de a nu fi o periferie neglijabilă nici a Imperiului German și nici a Franței, elvețienii au știut din zorii istoriei lor că cea mai bună armă de apărare este atacul și că numai uniți pot fi mai puternici. S-au unit și au purces la cucerirea unor regiuni considerate inițial spațiu de protecție al cantoanelor și orașelor montane ce se găseau în centrul acestui teritoriu.

Conservatorismul muntenilor din cantoanele fondatoare ale Elveției avea să se dovedească și în plan confesional, aceste cantoane rămânând catolice și după ce majoritatea celorlalte cantoane elvețiene au adoptat Reforma în secolul al XVI-lea. Împărțirea elvețienilor în catolici și protestanți avea să conducă la mai multe conflicte interne între cele două tabere confesionale, dar nu și la destrămarea Confederației. Dorința de unitate a prevalat în fața disensiunilor și conflictelor generate de confesiune, fapt ce dovedește că a fi *elvețian* a însemnat până la urmă mai mult decât a fi catolic sau reformat, iar prin raportarea la condițiile externe, elvețienii au dovedit o abilitate politică ce le-a asigurat supraviețuirea ca țară. Apartenența la una din cele două mari confesiuni avea să fie însă factorul care a trasat granițele interne dintre cantoane, și nu apartenența lingvistică sau culturală. Așa se face că nu avem cantoane „pure” din punct de vedere lingvistic, ci cantoane ce s-au definit la origine drept „catolice” sau „protestante”.

Dacă până la începutul secolului XX *statu-quo*-ul elvețian a fost unul care înclina când spre o preeminență a cantoanelor catolice, când spre una a celor reformate, abia secolul XX avea să aducă o egalitate a celor două confesiuni, atât în cadrul cantoanelor, cât și la nivel federal.

Refuzând să devină „periferia săracă” a marilor culturi vecine, germană, franceză sau italiană, asemeni refuzului de a deveni periferie politică și confesională a Germaniei, Franței sau Italiei, elvețienii și-au creat o cultură „națională” specifică și originală, ce are ca suport nu mai puțin de patru limbi: germană, franceză, italiană și romanșă.

Începând cu secolul al XVI-lea, când Reforma i-a câștigat pe mulți dintre locuitorii cantoanelor, confesiunea a devenit preeminentă în fața apartenenței etnice. Acest fapt a generat un anume tip de cultură și relații sociale și politice specifice.

„Deoarece aproape nimic din ceea ce alcătuiește Elveția – consideră Vasile Igna – nu are capacitatea de a asigura *unitatea* ei, înseamnă că există alți factori care fac ca această țară să nu se destrame la fiecare mișcare imprevizibilă a istoriei. Primul este unitatea politică, acea convergență de natură vitală a principiilor și a modului de acțiune concretă care este rodul eliminării succesive a tot ceea ce ar fi putut-o contrazice. Unitatea politică contracarează orice tendință centrifugă și găsește întotdeauna resurse de a manifesta un respect deosebit față de tot ceea ce înseamnă particularism: cantonal, religios, lingvistic. Confederația Elvețiană nu este

⁸ Constantin Schifirneț, *Geneza modernă a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească*, Editura Albatros, București, 2001, p. 11.

rezultatul unei uniuni a etniilor (germană, franceză, italiană), ci o uniune a celor 26 de cantoane. Timp de veacuri, cantonul a fost inima, centrul istoriei elvețiene. Confederația Elvețiană este ultima relicvă vie a ideii comunale în istoria universală.” De asemenea, „nu mai puțin paradoxală este situația limbilor. Frontierele lingvistice nu se suprapun peste cele politice. Elveția este posesoarea a trei dintre cele mai importante limbi de cultură ale continentului. Într-un mod aproape natural, *prestigiul* limbii și, implicit, al culturii pe care o vehiculează exclude concurența și satisface orizontul cultural de așteptare al fiecărui grup lingvistic.”⁹

M-a fascinat întotdeauna ideea că oameni aparținând la patru limbi și culturi diferite au putut și pot să conviețuiască pașnic într-un stat. Dacă mai adaug și faptul că în marea lor majoritate aparțin la două mari confesiuni, care de aproape 500 de ani se află într-o stare de „inamicitate”, lucrurile par să se complice și mai rău. Având o anumită idee despre stat, mult timp am considerat că diviziunile politice din cadrul Confederației Helvetice urmează diviziunile lingvistice. Nimic mai greșit în ceea ce privește Elveția. Există vechi cantoane, precum Valais (Wallis), unitar încă din secolul al XV-lea, care este format din două comunități, francofonă și germanofonă, și care și-a menținut unitatea începând cu secolul al XVI-lea datorită confesiunii catolice a tuturor locuitorilor săi. Un alt caz interesant este cel al cantonului Graubünden (Grischun/Graubünden), unde germanofoni, romanși și italieni, catolici și protestanți deopotrivă, trăiesc în deplină armonie. În cantonul majoritar catolic Fribourg, comunitatea germanofonă catolică din partea de nord și est a cantonului a preferat să rămână în cadrul acestuia, unde din punct de vedere lingvistic majoritari sunt francofonii, și să nu se alipească la cantonul vecin Berna, preferând astfel comunitatea confesională celei etnice. În schimb germanofonii protestanți au preferat să se alipească cantonului Berna.

Un ultim aspect ilustrativ al acestei idei este cel mai tânăr canton elvețian, Jura. Format ca urmare a plebiscitului din 23 iunie 1974, desfășurat în partea francofonă a cantonului Berna, a condus la o separare pe criterii confesionale a comunității francofone sau romande; astfel, două treimi dintre aceștia, de confesiune catolică, au preferat crearea unui canton separat, Jura, iar francofonii protestanți au dorit să rămână în cadrul cantonului Berna, a cărui populație este formată în marea majoritate din germanofoni protestanți.

5. Comparație preliminară. Comparativ, în cazul românilor, nu confesiunea a fost determinantă, ci apartenența etnică. Abia începând cu secolul al XVIII-lea în Transilvania, când unitatea confesională ortodoxă a românilor a fost ruptă prin apariția confesiunii greco-catolice, românii s-au confruntat cu o situație nouă, și cu timpul, cel puțin pentru greco-catolici, a devenit mai importantă definirea lor ca și catolici, în aspirația intelectualității greco-catolice de a afirma cât mai convingător apartenența la latinătate, inclusiv prin supunere față de scaunul Romei. Cu timpul, din nefericire, discursul cultural al uniților s-a îndreptat spre exacerbare a meritelor catolice și spre o ponegrire a a tot ce era ortodox, concomitent cu o supralicitare a romanității, ajungându-se până la a se considera ca singuri urmași ai coloniștilor romani, restul românilor, ortodocși, fiind considerați „contaminați” cu elemente slavo-grecești. Astfel, această ruptură a unității confesionale românești avea să conducă la consecințe pe care inițiatorii unirii cu siguranță nu le-au întrevăzut.

Până în secolul al XVIII-lea puținii români care părăseau religia ortodoxă pentru anumite avantaje materiale, îmbrățișând confesiunea catolică sau reformată, în una-două generații se și deznaționalizau, pierzându-și identitatea românească. Acum prin apariția unei a doua confesiuni „românești” și mai cu seamă prin formarea în școlile patronate de Roma a unei ideologii propagate de reprezentanții uniți, cum că ei ar fi adevărații români, restul, adică ortodocșii, fiind doar români de categoria a doua, s-a considerat și se mai consideră de către o parte a istoricilor români că prin aceasta se subminează unitatea poporului român în ansamblul său.

⁹ Vasile Igna, *Scurte fragmente despre câteva locuri comune. Note despre spiritul helvet*, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004, p. 57.

Putem spune că atât cultura română cât și cea elvețiană fac parte din categoria culturilor minore, din punctul de vedere al influenței asupra altor culturi. Însă ele conțin aceleași valori majore, fundamentale, precum cele mai influente culturi europene. Referindu-se la acest aspect, Constantin Noica (1909-1987), într-o conferință ținută la Berlin în anul 1943, considera că apartenența la categoria „culturilor minore” a unei culturi, în speță cea română, nu înseamnă cu necesitate o inferioritate calitativă a acelei culturi¹⁰. El se referea în primul rând la cultura populară românească care reprezintă un adevărat tezaur ce de secole constituie principalul izvor al creației culturale moderne românești. Acest aspect este valabil și pentru cultura elvețiană.

Alfred Berchtold spunea despre patria sa, Elveția, următoarele: „țară având conducere colegială, unde ideea și virtuțile de asociere au oprit adesea avântul și performanța individuală. Dar ce se pierde într-o parte, poate fi câștigat în cealaltă”. Cu toate acestea, istoria culturii și civilizației umane datorează mult numeroșilor elvețieni care prin geniul, munca și pasiunile lor au contribuit la progresul umanității. Același autor îl citează pe Carl Gustav Jung (1875-1961) care își caracteriza propria țară ca fiind „„au dessus de la mêlée», („deasupra învâlmășelii”), întruchipând în Europa principiul teluric – al *Yin*-ului – în fața instabilității *Yang*-ului spiritual”¹¹.

România și Elveția au la temeliiile culturilor lor creștinismul. Părintele Ion Bria (1929-2002), reputat teolog român care a fost timp de două decenii în staff-ul Consiliul Ecumenic al Bisericii cu sediul la Geneva, considera: „Cultura creștină este o problemă spirituală și misionară critică pentru viitorul creștinismului în Europa: atât în partea ei centrală și răsăriteană, în care creștinismul a fost în mod intenționat scos în afară de sfera intelectuală și educațională, cât și în partea ei apuseană, unde, în numele unei societăți «laice», Biserica a fost despărțită de Stat nu numai administrativ, ci și valoric.” Părintele Ion Bria remarcă ignorarea de către numeroși oameni de cultură a tezaurului cultural creștin, ca și destul de slabă cunoaștere și practicare a valorilor creștine în masele largi, și de aceea se vede nevoit să definească de mai multe ori conceptul de *cultură creștină*: „Prin cultură creștină înțelegem aici exprimarea Evangheliei și a credinței creștine în gândirea intelectuală (filosofie), în manifestarea artistică (poezie, artă, muzică), în organizarea socială (etică, moravuri), în viziunea istorică (regim politic, formă de stat). Cultura creștină este tot ce dă identitate unei comunități umane, prin fidelitate față de origini și deschidere față de viitor. Ea rodește din întâlnirea – critică și profetică – dintre Evanghelie, care se transmite (ea însăși rezultată din confluența dintre mesajul revelat și cultura timpului, moștenită mai ales din surse biblice), și formele de exprimare ale societății, forme hrănite de diverse forțe. Ea ia forma unui patrimoniu spiritual, metaforic și istoric în același timp, în jurul căruia se definesc identitatea și continuitatea unei familii, unei persoane, unei comunități, unei națiuni.”¹²

¹⁰ Constantin Noica, „Ce e etern și ce e istoric în cultura românească”, conferință ținută în iunie 1943 la Berlin sub titlul „Die innere Spannung der Kleinen Kulturen”. Publicată în volumul *Istoricitate și eternitate*, Capricorn, 1989, p. 20.

¹¹ Alfred Berchtold, „A la rencontre de la Suisse intellectuelle et littéraire”, Lausanne, 1982, Apud după reproducerea unor fragmente din acest eseu în revista *Secolul XX*, nr. 307-308-309, sub titlul „Punți și orizonturi”, în traducerea lui Alexandru Baciuc, pp. 62 și 64.

¹² Pr. Prof. Dr. Ion Bria, „Cultura creștină – un comandament misionar actual”, în volumul *Persoană și comuniune. Prinos de cinstitie preotului profesor academician Dumitru Stăniloae*, Editura Arhiepiscopiei Sibiului, Sibiu, 1993, pp. 214 și 218.

Capitolul I

Cadrul politic, etnic, social, economic și religios românesc

1. Epoca Medievală

1.1. Transilvania

1.1.1. Începând cu sfârșitul secolului al X-lea, maghiarii¹³ încep cucerirea teritoriilor locuite de către români, aflate la est de râul Tisa. Alături de români trăiau de câteva sute de ani și slavi, precum și resturi ale altor popoare migratoare, care vor fi asimilați complet de autohtoni până spre anul 1200. Între Tisa și Munții Carpați se aflau mai multe formațiuni politico-statale autonome, conduse de voievozi, sau duci, conform cronicilor maghiare, aflate în relații de vasalitate cu împăratul bizantin. Unii dintre acești conducători, precum Gelu, care stăpânea centrul Transilvaniei, erau cu siguranță români. După mai bine de două secole de lupte, maghiarii reușesc să atingă linia Carpaților estici și sudici. Pe măsură ce înaintau în interiorul Transilvaniei, ungurii creau instituții specific occidentale (comitatele) pentru consolidarea puterii lor în noile teritorii. Avangarda maghiară în acest proces o constituiau secuii, care spre sfârșitul secolului al XII-lea au fost așezați definitiv în Carpații Orientali, ca paznici ai graniței.

Noile teritorii erau destul de slab populate, mai cu seamă câmpiile și locurile joase, deoarece românii autohtoni, pe măsură ce erau forțați de cuceritori să se supună, preferau să se retragă în locurile mai înalte, împădurite și greu accesibile oștilor maghiare și secuiești. Din acest motiv, documentele vremii menționează existența unor *terra deserta*, ai căror locuitori se retrăseseră în alte locuri, pentru a nu face act de supunere față de cuceritorii maghiari.

1.1.2. În contextul consolidării și apărării noilor cuceriri și nedispunând de suficientă populație de origine maghiară pentru acest lucru (căci la acea dată maghiarii erau destul de puțini, neputând ocupa în întregime nici măcar Câmpia Panonică), regalitatea maghiară a invitat, începând cu secolul al XI-lea, coloniști din Apusul Europei, în special germani, pentru colonizarea și dezvoltarea economică a acestor teritorii. O parte dintre aceștia au fost așezați în Transilvania. Documentele vremii ne oferă informații despre dăruirea cu pământuri a oaspeților regilor maghiari, precum și dreptul acestora de a folosi pădurea românilor și a pecenegilor (*blacorum et bissonorum*), cu acest prilej menționându-se existența mai multor mici formațiuni statale numite *terra Blacorum* în cuprinsul Transilvaniei, lucru ce infirmă de la sine supoziția că aici sașii au găsit un teritoriu nelocuit.

Acești coloniști germani apar la început în documente sub două denumiri: *teutonicum* și *saxonum*. A doua denumire apare pentru prima oară în actele oficiale în anul 1206 și ea continuă până azi să desemneze, sub forma românizată *sași*, populația germană din Transilvania. Germanii au venit în valuri succesive și s-au așezat în teritoriile pe care anterior le ocupaseră secuii, pe măsură ce le cucereau. Ei s-au stabilit în sudul Transilvaniei, între localitățile Orăștie la vest și Prejmer la est, în regiunea Târnavelor și a Sibiului, în depresiunea Brașovului, în actualul județ Bistrița-Năsăud, precum și în câteva orașe transilvane: Cluj, Alba Iulia, Reghin ș.a. Pe măsură ce se formau, satele se organizau în mici formațiuni în jurul unui scaun de judecată. De aici și denumirea *scaune*¹⁴ dată formațiunilor politico-administrative

¹³ După așezarea maghiarilor sau ungurilor în Câmpia Panonică la sfârșitul secolului al IX-lea, aceștia au organizat numeroase expediții de jaf în Apusul Europei. Acestea au încetat după anul 955 când Otto I, împăratul Imperiului German, îi zdrobește în bătălia de pe râul Lech. Din acest moment atenția maghiarilor s-a îndreptat spre răsărit, unde, în afară de Imperiul Bizantin și de țaratul bulgar, care exercitau o dominație nominală la nord de Dunăre, nu existau state suficient de puternice care să le țină piept.

¹⁴ Denumire împrumutată de la români. La fel se numesc și formațiunile politico-administrative ale secuilor. De remarcat că această denumire este specifică doar sașilor și secuilor din Transilvania, nefiind întâlnită altundeva în cuprinsul fostului regat maghiar, și ea este sinonimă cu *județul* românesc care are exact aceleași trăsături definitorii.

săsești. Cu timpul, satele unde se găseau aceste tribunale cresc în importanță și devin orașe. Dintre ele unele vor căpăta o importanță sporită, ajungând la o înflorire economică și politică deosebită, precum orașele Brașov, Sibiu, Bistrița, Sighișoara și Mediaș.

În anul 1191 este consemnată pentru prima dată existența unei prepozituri a sașilor, la Sibiu, independentă de autoritatea episcopului de Alba, supunându-se direct papei¹⁵, sub numele de *Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum*.

În anul 1224 regele Andrei II acordă sașilor stabiliți în Transilvania așa-numita Bulă de Aur, care constituie *Magna Charta*¹⁶ libertăților sașilor până în secolul al XIX-lea. Aceste drepturi se aplicau tuturor locuitorilor de pe *fundus regius* (pământul regelui) și constau în libertatea personală a celor care locuiau aici, dreptul de moștenire a pământului, autoadministrare și drept de judecată, dreptul de a institui și de a percepe taxe, autonomie religioasă și dreptul de a-și alege preoții ș.a., astfel încât numele de sas a devenit sinonim cu privilegiat și mai puțin cu definirea unei realități etnice, după cum este de părere istoricul german Konrad Gündisch¹⁷. Mai târziu, în secolul al XV-lea, toate scaunele și districtele săsești s-au constituit într-o provincie autonomă, cunoscută sub numele de *Universitas Saxonum*, având capitala la Sibiu.

O altă caracteristică a organizării sociale, politice, economice și militare a ceea ce s-a numit *fundus regius* sunt cetățile țărănești și bisericile-cetăți, aproximativ 130 în sudul Transilvaniei, construite de către obștile țărănești formate din sași și români, care spre deosebire de cetățile țărănești din restul Transilvaniei, devenite cu timpul cetăți nobiliare, și-au păstrat caracterul țărănesc, fiind locul în care locuitorii satelor se retrăgeau în caz de primejdie și invazii ale dușmanilor. Aceste cetăți de piatră, unele adevărate fortărețe aproape imposibil de cucerit, au constituit un puternic sprijin pentru locuitorii pământului regesc în lupta continuă de apărare a drepturilor și privilegiilor lor față de tendințele marilor feudali de a le uzurpa.

Concomitent, și-au continuat existența zeci de mici cnezate și voievodate românești, ca expresie a continuității organizării sociale și politico-militare a românilor, pe care regalitatea maghiară nu a reușit să le suprimă cu adevărat niciodată. Unele dintre aceste cnezate și voievodate, ce cuprindeau uneori zeci de sate, erau organizate în „țări”, după expresia românească, sau *terra Blacorum* conform documentelor vremii, păstrându-și o autonomie mai mare sau mai mică de-a lungul timpului. Târziu, abia în secolele XV-XVI aceste teritorii au fost transformate în comitate sau înglobate în cadrul acestora. Ca exemplu putem da Maramureșul, unde organizarea voievodatului românesc a existat în paralel cu comitatul maghiar timp de mai multe secole, interval în care autoritatea comitelui se întindea doar asupra celor câteva așezări de coloniști germani și asupra castelului de la Hust, unde își avea reședința comitele, restul teritoriului, locuit exclusiv de români, supunându-se voievodului. Alte „țări” românești, devenite comitate sau districte în secolele XV-XVI sunt Făgărașul, Hațegul (înglobat în comitatul Hunedoara), Crasna, Chioarul sau Cetatea de Piatră, Zarandul etc.

Profesorul Paul Philippi aprecia într-o conferință ținută la Fribourg că: „Până în secolul al XIV-lea au existat în Ungaria mai multe nobilimi: maghiară, croată, secuiască, pecenegă [și cumană – n.n.], română, săsească și altele. Însă în 1350, Regele Ludovic din noua dinastie occidentală a casei de Anjou a înlăturat această tradiție pluralistă, decretând unificarea nobilimii. Includerea în rândul nobilimii maghiare unificate avea drept condiție apartenența la credința catolică. Nobilii români însă, asemeni supușilor lor români, erau membri ai Bisericii Ortodoxe de Răsărit și, dincolo de eventualele tensiuni sociale dintre nobilii români și supușii români, ei erau uniți prin limbă, religie și obiceiuri. Diferențierile sociale fiind socotite în Evul Mediu mult mai importante decât cele etnice, nobilimea română

¹⁵ Textul documentului respectiv se găsește reprodus în volumul editat de Academia R.P.R., *Documente privind istoria Românilor, vol I (1075 - 1250)*, p. 11.

¹⁶ *Idem*, p. 209.

¹⁷ Pe site-ul www.sibiweb.de/geschi/7b-history.htm sub titlul: „The history of Transylvania and the Transylvanian Saxons by Dr. Konrad Gündisch, Oldenburg, Germany, original title in German: Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. The English translation: Transylvania and the Transylvanian Saxons by Georg Schuller, Edmonton, Canada”.

și-a păstrat de la sine înțeleș privilegiile sociale trecând în rândurile Bisericii Romano-catolice (cel puțin oficial) și fiind absorbită încet, dar aproape complet, în societatea nobililor maghiari. Conaționalii lor au rămas ca urmare fără reprezentanți politici, iar aceasta echivala, cu inexistența politică.”¹⁸

În secolul al XV-lea voievodatul Transilvaniei, aflat în componența regatului maghiar, a participat activ la lupta antiotomană, cel mai activ pe acest front fiind voievodul Iancu de Hunedoara (1441-1457), ulterior guvernator și regent al Ungariei, tatăl regelui Matei Corvin al Ungariei (1458-1490). În anul 1437, ca răspuns la răscoala țăranilor, în imensa lor majoritate români, cele trei stări ale voievodatului, nobilii, sașii și secuii, se constituie într-o alianță politică, militară și religioasă¹⁹, numită *Unio Trium Nationum*, îndreptată împotriva românilor ortodocși. Începând de acum, timp de mai bine de patru secole românii ortodocși vor fi excluși din viața politică a Transilvaniei, pentru ei creându-se așa-numitul statut de tolerat, concept ce însemna că românii aparținând confesiunii ortodoxe, indiferent dacă erau boieri (nobili), țărani liberi sau țărani aserviți, nu erau socotiți între locuitorii țării, ci erau asimilați cu străinii datorită confesiunii lor, socotite schismatice dacă nu chiar eretice, și în mod individual, erau admiși să locuiască pe teritoriul Transilvaniei, putând oricând să fie alungați dacă se va considera de cuviință acest lucru²⁰.

1.1.3. După cucerirea Ungariei de către Imperiul Otoman în anul 1526, Transilvania a beneficiat de un regim special, nefiind transformată în pașalâc turcesc, precum restul teritoriului maghiar supus de turci. Între 1526-1688 Transilvania, principat din anul 1541, s-a aflat sub suzeranitate otomană. În perioada cât s-a aflat în relații directe de vasalitate cu turcii, Transilvania a fost cvasi-independentă. În acest interval de timp a dus o politică antihabsburgică pentru a-și păstra autonomia și a nu fi inclusă în imperiul austriac. În toată această perioadă, la conducerea principatului s-a aflat nobilimea calvină maghiară, care, prin Gabriel Bethlen (1613-1629) a participat la Războiul de Treizeci de Ani de partea protestanților, obținând mai multe victorii asupra austriecilor catolici, la un moment dat fiind foarte aproape de a cuceri Viena. În urma acestor succese militare, principatul și-a consolidat prestigiul european, tot acum anexând șapte comitate din partea de nord-est a fostului regat ungar.

Sub principele Gheorghe Rackoczi II (1648-1660) Dieta Transilvaniei a adoptat în anul 1653 codurile de legi numite *Approbatæ Constitutiones*, care însumau întreaga legislație a principatului de până la acea dată. Aceasta se fundamenta pe acordul „uniunii frățești” din 1437, periodic reînnoită, pe codul de legi cunoscut sub numele *Tripartitul lui Werböczy* din anul 1517 precum și pe legile adoptate după 1526. Ulterior, sub principele Mihail Apaffi (1661-1690), legislația adoptată după 1653 avea să fie reunită în corpusul legislativ numit *Compilationes Constitutiones*. Această legislație transilvăneană era deosebit de aspră sub raport social, stabilind un nivel de servitute dintre cele mai dure din Europa și o supremație a puterii nobiliare aproape fără limite.

În ceea ce privește religia erau socotite *religio recepta* confesiunile generate de Reformă: *Confessio Hungarica* (calvină), adoptată de către o parte a ungarilor și secuilor, *Confessio Augustana* (luterană), adoptată în totalitate de sași, confesiunea antitrinitară (sociniană), adoptată de către o parte a ungarilor și secuilor, și confesiunea romano-catolică, căreia i-au rămas fideli o parte dintre secuii. Cele trei confesiuni protestante și-au ales episcopi (superintendenți), în schimb, din rațiuni politice, episcopia romano-catolică de Alba a fost desființată în 1556, șeful Bisericii Catolice din Transilvania rămânând vicarul din scaunul

¹⁸ Prof. Paul Philippi, articolul „Fédéralisme et liberté”, reprezentând conferința ținută la Institut du Fédéralisme, Université de Fribourg, Suisse, în 28 august 1996. Apud Lilian Ciachir, „La liberté de conscience en Transylvanie au XVIIe siècle”, Contribution au Colloque „Les seuils de la liberté de conscience dans le domaine religieux”, Strasbourg, les 4-5 et 6 décembre 2003.

¹⁹ Reprezentanții celor trei stări erau de confesiune romano-catolică. Nobililor sau boierilor români începând de acum li se contestă apartenența la starea nobiliară, aceasta trebuind să fie confirmată de rege, care pretindea pentru aceasta convertirea respectivului boier român la catolicism.

²⁰ O primă codificare a acestei legislații se găsește în codul de legi colaționate de către juristul Werboczi sub titlul de *Tripartitum* în anul 1517, urmat în secolul al XVII-lea de codurile de legi *Approbatæ Constitutiones* și de *Compilationæ Constitutiones*.

secuiesc Ciuc. Românii ortodocși erau considerați de către protestanți drept schismatici și eretici, și de aceea privați în continuare de orice drepturi. Exista astfel o toleranță deplină între catolici și reformați, nu însă și pentru ortodocși. Cu privire la acest aspect, Profesorul Paul Philippi considera că: „cu toate că trebuie să recunoaștem că în contextul secolului al XVI-lea toleranța era o performanță deosebită (cu atât mai mult cu cât toleranța din Transilvania anului 1568 era mult mai cuprinzătoare, mai deschisă decât cea a lui Oliver Cromwell din 1563, ori chiar decât mult lăudata toleranță a împăratului Iosif al II-lea din 1780) noi, care trăim în secolul XX, simțim că este vorba de o discriminare când luăm în considerare că luteranii, calviștii, catolicii și unitarieni (aceasta era ordinea oficială) se bucurau de libertate religioasă, în timp ce ortodocșii erau «doar» tolerați”²¹.

1.1.4. Transilvania este cucerită la sfârșitul secolului al XVII-lea de către Austria, rămânând în cadrul Imperiului Habsburgic până în anul 1918. Noua stăpânire inaugurează și o nouă politică religioasă, de acum catolicismul fiind religia dominantă, încurajată de către autorități. Pentru a-și consolida pozițiile fragile la început, Austria a căutat să întărească elementul catolic din cadrul principatului, foarte slab reprezentat, prin atragerea românilor ortodocși la unirea religioasă cu Biserica Romano-Catolică. Acțiunea a demarat în anul 1701 prin acceptarea celor patru puncte florentine de către mitropolitul ortodox Atanasie Anghel, ca urmare a unui șantaj la care a fost supus de către Biserica Romano-Catolică. Cu timpul, uniaticismul, favorizat de către autoritățile habsburgice, a cunoscut o dezvoltare deosebită, ajungându-se ca la două sute de ani de la apariția sa, mai bine de jumătate dintre românii transilvăneni să aparțină Bisericii unite. În perioada 1701-1863 Biserica Ortodoxă Română din Transilvania a rămas cu un statut de confesiune tolerată, în acest interval de 87 de ani fiind lipsită de conducerea unui ierarh. Abia în anul 1863 capătă un statut de deplină egalitate cu celelalte confesiuni, recunoscându-i-se în anul următor și rangul de mitropolie cu sediul la Sibiu.

1.1.5. Revoluția din 1848 a cuprins și Transilvania. Maghiarii au declanșat revoluția la începutul primăverii anului 1848, însă au respins orice revendicare națională a românilor, sașilor, sârbilor, croaților și slovacilor, fapt ce a condus la o solidarizare a acestora împotriva lor și, după ce revoluția maghiară a luat o turnură net antihabsburgică, la o coalizare a lor în jurul cauzei imperiale. Astfel că în Transilvania între români și maghiari a izbucnit un război sângeros. Trupele maghiare, atât cele regulate cât și milițiile nobiliare și secuiești, s-au datat la adevărate masacre împotriva românilor și sașilor. Peste 40.000 de români au fost uciși, alți câteva zeci de mii fiind alungați sau obligați să-și schimbe confesiunea cu una protestantă sau cu cea catolică, după ce în prealabil zeci de preoți români au fost uciși și bisericile lor dărâmate. Acestor români obligați să-și schimbe confesiunea le-a fost interzisă și folosirea limbii române, astfel că în doar câțiva ani situația demografică a Transilvaniei suferă o modificare majoră, românii pierzând 8-10 procente în favoarea maghiarilor.

După înfrângerea revoluției maghiare, datorită intervenției trupelor rusești, conducătorii națiunii române care au luptat de partea cauzei imperiale au fost tratați de către Curtea vieneză mai rău decât conducătorii maghiari antihabsburgici. Privilegiile cerute de către unguri între 1830-1849 și refuzate sistematic de împărat au fost acceptate începând cu anul 1860 culminând în 1867 cu instituirea monarhiei dualiste austro-ungare. Transilvania a fost încorporată nou-înființatului regat maghiar, românii pierzând acum puținele drepturi câștigate între 1863 și 1865, cu o singură excepție: mitropolia ortodoxă cu sediul la Sibiu împreună cu cele două episcopii sufragane.

Intervalul 1867-1918 a reprezentat pentru românii din dinastia habsburgică o perioadă destul de grea, deoarece au trebuit să reziste unei politici agresive de deznaționalizare și maghiarizare forțată din partea autorităților maghiare, iar cei din Bucovina, unei politici de germanizare și rutenizare încurajată de autoritățile austriece.

1.2. Țara Românească și Moldova

1.2.1. Dacă primele formațiuni statale românești sunt consemnate în secolul al X-lea în Transilvania, Banat și Crișana, în secolul al XIII-lea, cu câțiva ani înainte de marea invazie

²¹ Prof. Paul Philippi, *op. cit.*

mongolă din 1241, la est și la sud de Munții Carpați sunt menționate primele cnezate și voievodate românești conduse de conducători precum Litovoi, Ioan, Farcaș, Tihomir, Bărbat, Basarab, care vor purta lupte pentru recunoașterea autonomiei atât cu tătarii cât și cu regatul ungar. Procesul de unificare început în primele decenii ale secolului al XIII-lea, stopat pentru o vreme de dominația tătară, manifestată mai puternic la est de Carpați, dar și de dorința regilor maghiari de a-și întinde stăpânirea și la est și sud de Carpați, avea să fie desăvârșit de aceste mici formațiuni statale la începutul secolului al XIV-lea în Țara Românească și pe la mijlocul aceluiași secol în Moldova. Trebuie spus că apariția acestor două formațiuni politice poate fi pusă în relație cu dezvoltarea comerțului la Gurile Dunării. După anul 1250 pe aici aveau să treacă principalele rute comerciale ce legau Orientul de Apusul Europei. O cale era Dunărea, iar alta era cea care pleca de la cetățile-port Chilia și Cetatea Albă, aflate în partea sud-estică a Moldovei, traversa de la sud la nord principatul și se îndrepta spre Liov, Leipzig și mai departe.

La începutul secolului al XIV-lea, Ungaria își consolidase deja stăpânirea în Transilvania (prin supunerea tuturor formațiunilor statale românești și prin colonizarea secuilor și sașilor pe teritoriul cucerit de la români) și își revenise după dezastrul cauzat de invazia mongolilor. Regele maghiar Carol Robert (1308-1340) a reluat planurile de supunere a formațiunilor statale extra-carpatică. Voievodul Basarab I (1300-1352), cel care reușise unificarea sub conducerea sa a întregului teritoriu de la sud de Carpați, aflat între Dunăre și munți, a cucerit independența țării sale, Țara Românească, în urma victoriei asupra regelui maghiar, la Posada în anul 1330. Următorii 140 de ani au constituit pentru formațiunea statală de la sud de Carpați o perioadă de lupte cu regatul maghiar, care nu a renunțat la visul de supunere a Țării Românești, chiar și după ce turcii otomani au cucerit întreaga Peninsulă Balcanică și au amenințat direct atât voievodatul românesc cât și regatul ungar.

1.2.2. La est de Carpați, pe la mijlocul secolului al XIV-lea, un voievod din Maramureș, Bogdan din Cuhnea, împreună cu numeroși români din voievodatul său, s-a răscolat împotriva autorității regelui maghiar și după aproape 20 de ani de lupte, neputând să mai reziste armatelor regale în micul său voievodat, a trecut munții în anul 1359, reușind reunirea șefilor politici și militari de la est de Carpați, supuși până atunci unui alt voievod român originar din Maramureș, Dragoș, dar aflat sub autoritatea regelui maghiar. Bogdan, probabil beneficiind și de sprijin de la tătari, a declarat independența noii formațiuni politice față de Ungaria. În mai puțin de 40 de ani granițele noului stat, numit Moldova, ating râul Nistru la nord și est și Marea Neagră și Dunărea la sud, voievozii moldoveni afirmându-și independența atât față de Ungaria cât și față de Polonia și Lituania. Voievozii Petru Mușat (1375-1392) și Alexandru cel Bun (1400-1431) duc o politică înțeleaptă prin care consolidează tânăra stat, manevrând cu pricepere printre interesele divergente ale polonezilor și ale maghiarilor. Merită consemnat și faptul că, pe lângă independența politică, cele două state românești au și mitropolii aproape autonome față de Constantinopol, Țara Românească începând din 1359, iar Moldova din 1401.

1.2.3. Secolul al XV-lea a constituit pentru ambele state românești marele secol al luptelor cu turcii pentru păstrarea independenței. Începutul l-a făcut voievodul muntean Mircea cel Bătrân (1386-1418) încă de la sfârșitul secolului al XIV-lea, acesta învingându-l în bătălia de la Rovine (1394) pe sultanul Baiazid I (1388-1402). Luptele au fost continuate de urmașii săi, nepotul său Vlad Țepeș (1456-1462), fiind primul om care l-a învins pe câmpul de luptă pe cuceritorul Constantinopolului, sultanul Mahomed II în anul 1462, și au fost duse la apogeu de voievodul moldovean Ștefan cel Mare (1457-1504), care în anul 1475 a zdrobit lângă Vaslui o mare oaste otomană condusă de însuși marele vizir turc. Din păcate, începând cu sfârșitul secolului al XV-lea, micile țări românești, prea slabe să reziste puterii otomane aflate la apogeu, cad sub dominația otomană, reușind totuși să-și păstreze autonomia internă, uneori datorită unor epopei vitejești precum cea a domnului muntean Radu de la Afumați (1522-1529), alteleori înțelepciunii politice precum a fost cea a domnului moldovean Petru Rareș (1527-1541 și 1545-1551).

În toată perioada cât s-au aflat sub suzeranitate otomană românii au fost singurii din Peninsula Balcanică care nu s-au lăsat islamizați. Aceasta și datorită faptului că turcii au

respectat primele tratate cu domnii români prin care făgăduiau că nu vor ridica niciodată moschei și nici nu vor introduce legea islamică pe teritoriul celor două state românești.²²

Secolul al XVIII-lea constituie pentru Moldova și Țara Românească secolul în care stăpânirea turcească s-a exercitat cel mai puternic. Acum domnii erau numiți direct de sultan, în Moldova din anul 1711 și în Țara Românească din 1716; ei nu mai erau aleși de către reprezentanții marii boierimi dintre membrii familiilor domnitoare, ci sunt instituite adevărate dinastii de origine greacă.

Unii dintre domnii fanarioți au fost persoane deosebit de culte și cu o bogată instrucție umanistă și enciclopedică și au inițiat o serie de reforme de inspirație iluministă ce vizau începutul modernizării celor două principate românești. Nicolae Manolescu constată în *Istoria critică a literaturii române* elementele favorizante pentru cultura română modernă pe care le-au adus fanarioții, și care „constituie o filieră pentru ideile iluministe, pentru încurajarea naționalismului, a unificării limbii și a prețuirii folclorului, elemente scumpe, câteva decenii mai târziu, romantismului”²³. Din păcate regimul feudal anacronic, sistemul de dependență și obediență față de Imperiul Otoman²⁴, a cărui conducere era complet refractară la orice însemna schimbarea unei stări de fapt stabilită cu secole în urmă, au condus la efecte aproape insesizabile ale acestor timide încercări de modernizare a societății românești.

În anul 1775 Austria ocupă pentru 143 de ani și un teritoriu de 10.450 kmp din partea de nord-vest a Moldovei, teritoriu ce se va constitui în ducatul Bucovina, având capitala la Cernăuți. La rândul ei, în anul 1812, Rusia ocupă un teritoriu moldovenesc de 45.000 kmp aflat între Nistru și Prut, teritoriu ce se va constitui în provincia Basarabia.

Singurele teritorii românești care au constituit teritorii otomane efective au fost așa numitele raiale; ultimele dintre acestea, Turnu, Giurgiu și Brăila au revenit Țării Românești în anul 1829.

1.3. Considerații asupra situației culturale și religioase a Țării Românești și Moldovei în perioada medievală

1.3.1. Pe tot parcursul Evului Mediu, încă de la apariția lor, formațiunile statale românești extracarpătice au împrumutat și au menținut sistemul bizantin al *simbiozei dintre stat și Biserică*, reprezentate de către domn sau voievod, urmaș și continuator al împăraților bizantini și, respectiv, de către episcopat. Modelul bizantin ca și „complexul de instituții, ca sistem politic, ca formație religioasă, ca tip de civilizație, cuprinzând moștenirea intelectuală elenistică, dreptul roman, religia ortodoxă și tot ceea ce provoca și întreținea el în materie de artă”²⁵ s-a menținut în Țările Române până în secolul al XIX-lea.

Tradiția cerea ca pe lângă Curtea domnească să existe și un episcop, căci ceremonialul încoronării domnului, preluat de la Constantinopol, prevedea ungerea cu mir sfințit și încoronarea de către episcop. Trebuie spus că și după ce Țările Române au intrat în relații de vasalitate cu Imperiul Otoman, domnii care se duceau la Constantinopol să primească domnia de la sultanii turci, după ceremonialul extrem de fastuos al investirii cu însemnele puterii domnești, de la Poartă mergeau la Patriarhul Ecumenic ca să primească binecuvântarea.²⁶

Ridicarea la rang de mitropolie a episcopiei de pe lângă Curtea domnească din Țara Românească s-a făcut prin chemarea la Curtea de Argeș, capitala țării, a mitropolitului grec Iachint de la Vicina, în 1359, iar în Moldova, la sfârșitul secolului al XIV-lea, prin numirea ca mitropolit de către domn a episcopului Iosif (c.1387-1415), rudă apropiată a voievodului Petru Mușat (1375-1391). Această ridicare în rang a episcopilor de lângă curțile domnești a

²² Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. ...*, p. 156.

²³ Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 102.

²⁴ Trebuie spus că până în anul 1829 Țările Române nu puteau exporta produsele lor decât în Imperiul Otoman și abia după ce cererile acestuia erau satisfăcute, dacă mai rămânea ceva, surplusul putea fi exportat și în alte state.

²⁵ Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, Editura enciclopedică română, București, 1972, p. 5.

²⁶ Cesare Alzati, „«Reforma» și reforma catolică față în față cu ortodoxia pe pământul românesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea”, în volumul *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spațiului românesc*, ediție îngrijită, traducere și bibliografie de asist. univ. Șerban Turcuș, Postfață de prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1998, p. 142.

coincis cu recunoașterea autonomiei și a cvasi-independenței celor două state de către puternicele regate vecine Ungaria și Polonia. Acest mod de înființare a mitropoliilor, prin voința domnilor, a făcut ca până în secolul al XIX-lea mitropoliții din cele două țări românești să fie aleși de către domni împreună cu Divanul (consiliul marilor boieri care îl ajutau pe domn în conducerea țării) dintre episcopii locali, ierahii fiind membrii de drept ai Divanului. După alegere, mitropoliții primeau recunoașterea și confirmarea patriarhului din Constantinopol, acesta neavând însă nici un rol în alegerea sau eventuala schimbare a mitropoliților din Țara Românească sau Moldova.

1.3.2. Mai trebuie spus că secolele XIV –XVIII au constituit perioade de *toleranță religioasă* în cele două țări românești extracarpatică, la români „nu s-a pomenit vreodată certuri, secte, erezii, nici neînțelegeri pornite de la religie și persecuții de vreun fel” datorită lipsei desăvârșite a fanatismului²⁷. În toată această perioadă catolicii, protestanții, ortodocșii gregorienii (armenii), mozaicii (evreii) au putut să-și practice în liniște cultul, nefiind tulburați cu nimic de către populația autohtonă românească, în totalitate ortodoxă.²⁸

Sunt consemnate de asemenea situații, în secolul al XVI-lea, când biserici catolice și protestante se aflau față în față. De menționat că după apariția Reformei, Biserica Romano-Catolică și-a pierdut cea mai mare parte a credincioșilor, aceștia convertindu-se la protestantism. O situație aparte o aveau catolicii din Moldova sau ceangăii. Aceștia, departe de a fi secui sau maghiari, așa cum se pretinde de către istoriografia maghiară²⁹, sunt mai degrabă descendenți ai cumanilor convertiți la începutul secolului al XIII-lea de către misionarii catolici trimiși de regii maghiari și care au rămas pe loc și nu au emigrat în Ungaria cu puțin înainte de invazia mongolă din 1241. Cu timpul, aceștia s-au românizat, păstrându-și însă confesiunea catolică și asta datorită toleranței religioase a domnitorilor Moldovei.

Tot în Moldova, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1431), s-au așezat și unele grupuri de husiți cehi, nevoiți să-și părăsească țara ca urmare a prigoanei declanșate împotriva lor de către autoritățile catolice. Nu trebuie omis nici faptul că în toată această perioadă a secolelor XV-XVIII, mulți dintre străinii care se stabileau în Țările Române, cu timpul își părăseau confesiunea și adoptau confesiunea ortodoxă împreună cu limba română, în felul acesta devenind în două-trei generații români, fără să existe în acest sens nici un fel de presiune oficială nici din partea autorităților politice și nici din partea celor ecleziastice ortodoxe.

O explicație pentru această toleranță religioasă a românilor o oferă Neagu Djuvara: „Credința românilor era de un soi aparte: nu se întâlneau mistici, exaltați, «bătrâni credincioși» fanatici; nici eretici, poate că nici sfinți, cel puțin nu dintre aceia făcuți de oameni, credința lor era potolită, statornică, lipsită de îndoieli, cât și de fanatism și intoleranță”³⁰.

Mai trebuie spus că persoanele care nu aparțineau din punct de vedere confesional de Biserica Ortodoxă erau în general străini, așezați în Țările Române individual sau în grupuri, și care beneficiau, în calitate de „oaspeți”, de privilegiile de natură economică, socială și confesională pe care domnii români le acordau în general străinilor stabiliți în țările lor.³¹ Trebuie spus că spre deosebire de toleranța religioasă din Transilvania, așa cum a fost ea stabilită din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, care se aplica doar confesiunilor de sorginte apuseană, confesiunea ortodoxă fiind exclusă, în Țara Românească și Moldova

²⁷ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident...*, p. 150.

²⁸ Acestor confesiuni îi aparțineau străinii de neamul românesc. De regulă, odată cu permisiunea de a se așeza pe teritoriul țării acestora le era îngăduit să-și practice fără nici un fel de îngrădire și cultul religios. Sunt foarte puține situațiile când s-a consemnat o abatere de la această regulă, un exemplu trist în acest sens fiind prigoana îndreptată împotriva armenilor de către domnitorul Moldovei, Vasile Lupu, după unele surse el însuși armean. Putem pune însă această „prigoană” pe seama avântului misionar exagerat al proaspătului convertit.

²⁹ Dintre romano – catolicii din Moldova doar 3% s-au declarat maghiari sau ceangăi, restul de 97% s-au declarat români.

³⁰ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident...*, p. 151.

³¹ A se vedea și studiul lui Martin Hauser, Eleonora Iordache, „Aktuelle rumänische Religionsgesetzgebung auf dem Hintergrund der rumänischen Geschichte”, în Harmut Kress (coordonator), *Religionsfreiheit als Leitbild, Staatskirchenrecht in Deutschland und Europa im Prozess der Reform*, Munster, 2004.

libertatea religioasă era deplină putem spune, sau o putem defini ca fiind o libertate de conștiință dinamică spre deosebire de libertatea de conștiință statică din Transilvania, pentru a folosi termenii lui Lilian Ciachir, căci permitea atât manifestarea și coabitarea dintre diverse confesiuni cât și „l'échange d'ethnie et/ou de religion entre les appartenants des différentes ethnies et/ou religions (confessions)”³².

Spre deosebire de Transilvania, în Țara Românească și Moldova nu a existat o legislație care să favorizeze confesiunea ortodoxă în dauna altor confesiuni, cu o singură excepție, religia islamică, care nu avea dreptul de manifestare pe teritoriul respectivelor state românești. În rest, oricine era liber să-și aleagă confesiunea/religia și să o practice. Se cunoaște existența încă din secolele XIV-XV, de la formarea statelor românești, a unor episcopii, mănăstiri, biserici catolice, ulterior secolului al XVI-lea, și a unor biserici reformate, care uneori, deși poate nu erau frecventate de români (cu excepția Moldovei unde o parte a populației românești era de confesiune catolică), primeau daniile din partea domnilor și boierilor români, precum daniile făcute de familia Movileștilor episcopiei catolice de Siret sau daniile primite de mănăstirea franciscană Bărăția din Târgoviște, încă de la întemeierea ei, anterioară anului 1440, și înzestrată cu o moșie nouă de către domnitorul Mihnea Turcitul în anul 1590³³.

1.3.3. Perioada dintre secolul al XIV-lea și începutul secolului al XIX-lea a constituit pentru Țara Românească și Moldova o perioadă în care *relația dintre politic, cultură și religie a fost modelată după tiparul bizantin*, în care domnul, în accepțiunea sa de *suveran* al unei țări era protectorul și principalul comanditar al culturii, cultură ce avea ca prim și de multe ori unic beneficiar Biserica. Astfel, fiecare domn a vrut să-și lege numele de cel puțin o ctitorie bisericască pe care a dorit-o cea mai frumoasă de până atunci. Cum cultură însemna pe lângă ridicarea de biserici și mănăstiri și *crearea* de carte de cult și obiecte liturgice, pictură în frescă și icoane, toate acestea și-au avut „meșterii” creatori, mulți anonimi, pe care doar creațiile lor ajunse până la noi îi atestă.

După cucerirea Constantinopolului de către turci în anul 1453, dar mai cu seamă între secolele XVI – XVII, „basileii” din cele două principate dunărene vor juca un rol major în păstrarea creștinătății orientale. Domni precum Vasile Lupu (1633-1654), Matei Basarab (1631-1656) sau Constantin Brâncoveanu (1688-1714) vor fi percepuți ca protegitorii cei mai de seamă ai creștinilor din Imperiul Otoman. Nu trebuie trecut cu vederea că Vasile Lupu a convocat un mare sinod ortodox la Iași în 1642, în mănăstirea *Sfinții Trei Ierarhi*, o capodoperă uluitoare la data aceea, căci frumoasele decorațiuni de origine orientală ale zidurilor bisericii erau poleite cu aur!

Tot de la mijlocul aceluiași secol datează tipărirea în Moldova și Țara Românească a *Pravilelor*, colecții de legi bizantine și românești în care dreptul roman, bizantin și românesc se îmbină într-un tot unitar. De remarcat că aceste *Pravile* au rămas în vigoare până la adoptarea primele legi organice inspirate după modele occidentale, începând cu domnia lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), iar unele din prevederile lor sunt încă în vigoare în Biserica Ortodoxă Română care nu le-a abrogat niciodată.

Perpetuarea moștenirii și implicit a modelului bizantin s-a făcut „prin oameni și prin autonomii, adică prin ceea ce, spiritual și politic, își păstrase o relativă libertate” după căderea Constantinopolului sub stăpânirea turcească, și a făcut ca „instituțiile, ideile, aspirațiile, educația, modul de viață, tipul înalt de realizare umană, tot ce a însemnat grandoarea unei lumi”³⁴ să se mențină într-un mod firesc în cele două țări românești. Sfârșitul „epocii bizantine” are loc în principatele române la începutul secolului al XIX-lea, când locul învățaților greci formați în spiritul umanismului bizantin clasic care predau la școlile grecești

³² Lilian Ciachir, „La liberté de conscience en Transylvanie au XVIe siècle”, Contribution au Colloque «Les seuils de la liberté de conscience dans le domaine religieux», Strasbourg, les 4-5 et 6 décembre 2003, p. 4.

³³ Pavel Chihaiia, *Arta medievală. Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești*, vol. I, Editura Albatros, București, 1998, p. 296. De altfel în această amplă operă (cinci volume) a lui Pavel Chihaiia se găsesc numeroase exemple de ecumenism „avant la lettre”, ce ilustrează conviețuirea pașnică timp de secole între oameni parținând unor popoare și confesiuni diferite.

³⁴ Virgil Căndea, *Postfață la Nicolae Iorga, Bizanț după Bizanț*, Editura enciclopedică română, București, 1972, p. 254.

din principate este luat treptat, începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, de acei profesori și cărturari greci formați în spirit iluminist și pentru care *rațiunea* și *egalitatea* devin mai importante decât *binele* și *frumosul* de origine divină.

Acești cărturari greci privesc cu admirație trecutul antic și cu oarecare dispreț pe cel bizantin, considerat decadent și alterat de turci, și încep o propagandă, puternic susținută în Apus de către nostalgicii *Antichității grecești*, pentru reînvierea Greciei, dar nu în cadrele imperiale bizantine, nesuferite atât acestor „patrioți” greci cât și sprijinatorilor lor occidentali, ci în cele ale Eladei antice de dinaintea ocupării de către romani. Acesta este sfârșitul „Bizanțului după Bizanț”.

Cu această generație de cărturari se sfârșește și învățământul de model *bizantin* (grecesc) clasic în Țările Române, care va fi înlocuit începând cu anul 1818 de învățământul în limba română.

1.3.4. Cultura română a cunoscut o evoluție interesantă în ultimii cinci sute de ani. De la un sentiment dominant de împăcare metafizică, de conștiință a faptului că lumea, și implicit istoria, este doar irosire și părere, la concepția modernă apuseană care Îl exclude pe Dumnezeu din lumea în care trăim. Filosoful Constantin Noica (1909-1987) descoperă trei etape sau momente culturale semnificative ale „coborârii românești în istorie și a părăsirii viziunii statice a desfășurării istoriei”. Primul este cel al lui Neagoe Basarab, domn al Țării Românești (1512-1521), descris drept o conștiință orientată spre absolut, în care precumpănește eternul. Al doilea este Dimitrie Cantemir (1673-1723), domn al Moldovei între 1710-1711, format spiritual la Constantinopol, unde a locuit aproape douăzeci de ani iar după 1711 a locuit în Rusia, fiind unul dintre sfetnicii țarului Petru cel Mare. Cantemir reprezintă momentul din cultura română în care iese la iveală, într-un spirit umanist de înaltă clasă, criza și nemulțumirea de sine trezită de precumpănirea caracterului istoric. Al treilea este Lucian Blaga (1895-1961), filosof, poet și scriitor român, care creează un sistem filosofic prin care încearcă o împăcare între planul eternității și cel al istoricității.

Neagoe Basarab scrie în anul 1520, în limba slavonă, *lingua franca* a Răsăritului la aceea dată, cea dintâi mare carte a culturii române: *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Pentru domnul cărturar se pune problema împăcării dintre o „conștiință care refuză religioasă lumea dar care se împacă practic cu ea” fără a simți aici un conflict, și care conduce la o raportare la dimensiunea eternității a planului lumesc și a istoriei. Putem extrapola această perspectivă la întreaga spiritualitate românească de până în secolul al XVI-lea. „Conflictul dintre planul istoric și planul etern” este soluționat prin „ocolirea spiritului, prin renunțarea la cunoaștere, acțiune, afirmare omenească”. Omul nu este pus să se „afirme”, să se manifeste ca o individualitate, ci este „pus să mărturisească”³⁵. Putem numi această etapă drept etapa anistorică a culturii românești. Putem spune că în această perioadă cultura a fost centrată pe preamărirea lui Dumnezeu, fiind cu predilecție orientată spre sacru. A fost o perioadă de stabilitate a ideilor și concepțiilor, fără furtuni și fără bulversări spirituale, artiștii cunoscând un climat calm din punctul de vedere al viziunii creatoare.

În perioada medievală, cu precădere începând cu secolul al XVI-lea, când apar *autori* în locul simplilor copiiști anonimi, încep să apară și scrieri ce dovedesc că această parte de lume era conectată la fluxul spiritual al vremurilor. Acest lucru a fost favorizat de apariția tiparului la mijlocul secolului al XV-lea. Prima carte tipărită în Țările Române este scoasă de către ieromonahul Macarie la Târgoviște în anul 1508, iar începând cu anul 1529 la Sibiu va funcționa o tipografie care va tipări cărți în germană, română, slavonă și maghiară.

Secția de tipărituri româno-slave din cadrul tipografiei lui Lukas Trapoldner de la Sibiu a fost condusă de către Filip Moldoveanu, cunoscut și sub numele de Magister Philippus Pictor, primul tipograf și gravor român, care a tipărit între 1544-1553 trei cărți: un *Catehism românesc*, *Tetraevanghelul slavon*, împodobit cu xilogravuri și *Tetraevanghelul slavo-român*, prima carte tipărită în limba română care ni s-a păstrat. Un ucenic al lui Dimitrie Liubavici, activ ca tipograf în Țara Românească între 1545-1551, diaconul român Coresi, împreună cu ucenicii săi, tipărește între 1556–1582, la Brașov și la Târgoviște, cu cheltuiala domnilor Țării Românești, dar și a oficialităților săsești din Brașov, juzii sau primarii Hans Benkner și Lucas

³⁵ Constantin Noica, *op. cit.* p. 28.

Hirscher, peste 25 cărți românești și slavone. De remarcat că în *Evanghelia cu învățătură*, tipărită de Coresi la Brașov în anul 1581 pe cheltuiala lui Lucas Hirscher, erau atacate confesiunile reformată, calvină și luterană, fapt ce se bazează probabil pe unele interese materiale (căci cartea „se vindea foarte bine” iar hârtia era fabricată de Lucas Hirscher), dar și pe toleranța sașilor, care, spre deosebire de calvinii maghiari, nu au încercat să-i convertească niciodată pe români la luteranism³⁶. În anul 1581 au fost tipărite în Transilvania primele traduceri românești după primele cărți din *Vechiul Testament*, așa numita *Palie de la Orăștie*.

Cu toate acestea, arta decorării manuscriselor cu remarcabile miniaturi a cunoscut la începutul secolului al XVII-lea un ultim mare moment de glorie prin mitropolitul cărturar Anastasie Crimca (? - 1629, mitropolit între 1608-1617 și 1619-1629) al Moldovei și prin ucenicii lui.

Secolul al XVII-lea avea să aducă cu sine o creștere deosebită a numărului de tipărituri în limba română în paralel cu primele creații originale consemnate și cunoscute ale unor autori români. De remarcat că aceștia erau aproape cu toții clerici. În plus, formația culturală de factură umanistă pe care o dovedesc scrierile lor nu a fost nici un moment în contradicție cu credința lor ortodoxă, mai mult, ea i-a ajutat în găsirea și elaborarea unor scrieri apologetice ortodoxe scrise ca răspuns la încercările de convertire la reformă venite dinspre Transilvania. Astfel de scrieri sunt *Mărturisirea ortodoxă* (1640) a mitropolitului Petru Movilă al Kievului (1596-1646) și *Răspuns la Catehismul calvinesc*³⁷ (1645) a mitropolitului Varlaam al Moldovei (?-1657).

Un alt nume de marcă al culturii române din secolul al XVII-lea este Nicolae Milescu (1636-1708). Distins cărturar, umanist și teolog fin, a fost primul mare călător român. Format spiritual la *Academia domnească* din Iași și la *Marea Școală a Patriarhiei* din Constantinopol, a fost înalt demnitar în Moldova și Țara Românească, ambasador al domnilor moldoveni la Constantinopol, apoi în Prusia, Polonia, Suedia și Franța, iar după ce intrat în serviciul țarilor ruși în 1671, a condus o misiune diplomatică în China (1675-1677). Printre numeroasele sale scrieri, merită amintite *Jurnalul siberian*, *Descrierea Chinei* și *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens...*, despre Sfânta Euharistie publicată la Paris în 1669. A tradus în limba română din *Vechiul și Noul Testament*, traduceri sale fiind incluse în prima ediție a *Bibliei* tipărită la București în 1688. Anterior, în anul 1648 la Alba Iulia, la tipografia Mitropoliei Ortodoxe fusese tipărit *Noul Testament* în limba română.

Simfonia bizantină dintre stat și Biserică a funcționat impecabil și la nivel cultural. Clericii cărturari erau deopotrivă oameni de cultură, slujitori ai Bisericii dar și politicieni, fiind sfetnici apropiați ai domnilor, dar și diplomați, nu de puține ori conducând misiuni diplomatice în străinătate. A existat o stare de fluiditate între politică, religie și cultură, adeseori personalități extraordinare ale unuia dintre aceste domenii marcându-le și pe celelalte într-o măsură importantă. Așa a fost cazul mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei, autor de cărți, traducător și sprijinitor al culturii, care a fost unul dintre marii ierarhi ai Moldovei și a avut un rol important la Sinodul ortodox de la Iași din 1642. Totodată a fost ambasador al țării sale și negociator al împăcării dintre domni Vasile Lupu al Moldovei și Matei Basarab al Țării Românești.

³⁶ Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1991, vol. I, p. 551.

³⁷ *Catehismul calvinesc* fusese tipărit în românește la comanda principeului Gheorghe Rakoczy I în anul 1642 și urmarea atragerea românilor ortodocși la reformă.

2. Epoca Modernă

2.1. De la 1821 la 1918

2.1.1. Anul 1821 constituie un an de cotitură pentru Moldova și Țara Românească. În urma răscoalei anti-fanariote conduse de Tudor Vladimirescu (1781-1821) și a dorinței expresive a marii boierimi românești, sultanul pune capăt regimului fanariot³⁸.

În urma războiului ruso-turc din 1828-1829 încheiat prin pacea de la Adrianopol în 1829, cele două state românești intră sub protectoratul Rusiei, rămânând totodată și sub vasalitate otomană. Între 1828 și 1834 ele s-au aflat sub ocupația directă a trupelor rusești, pentru a doua oară în secolul al XIX-lea³⁹. În timpul acestei ocupații, Rusia a impus o nouă lege de organizare internă a celor două state: *Regulamentul Organic*, în Țara Românească din 1831 și în Moldova din 1832. Această lege a rămas în vigoare până în anul 1857, cu o scurtă întrerupere în anul 1848 în Țara Românească, în timpul revoluției.

Din punct de vedere politic și social, Țările Române se aflau la începutul secolului al XIX-lea încă în plină epocă feudală. Relațiile feudale de factură orientală aveau să se mai mențină câteva decenii bune, în paralel cu o mișcare, la început timidă, ulterior extrem de puternică, de modernizare a întregii societăți. Abia cu anul 1821 putem vorbi despre începutul perioadei occidentalizării rapide a Moldovei și Țării Românești. Acum pătrund și se impun ideile liberale, se formează o puternică conștiință națională, ce va domina viața politică, culturală și religioasă timp de mai bine de un secol, dar și perioada în care se formează, pe baze seculare, cultura română modernă. În acest secol, în intervalul a numai șase decenii, s-au petrecut evenimente majore ce au schimbat fundamental evoluția istorică a românilor: Revoluția lui Tudor Vladimirescu (1821), care a pus capăt domniilor fanariote, Revoluția de la 1848, care a cuprins toate provinciile românești, Unirea Principatelor Moldova și Țara Românească (1859), câștigarea independenței regatului României (1877) și proclamarea României ca regat (1881).

„Redeșteptarea românilor are loc, după 1821, prin reluarea unui contact mai intim cu civilizația europeană, concretizat prin trimiterea de bursieri la studii peste hotare și a fiilor de boieri, în călătoriile efectuate de cei mai luminați dintre boieri, care au tras învățăminte deosebit de utile pentru patria lor”; are loc astfel „sub directa și recenta influență a evenimentelor anului 1821 și sub deja mai îndelungata și binefăcătoarea influență a principiilor marii revoluții franceze” o descătușare treptată a lumii spirituale românești prin apariția necesară și ineluctabilă a cărturarilor și gânditorilor din a treia generație [prima fiind socotită cea a cronicarilor din secolele XVI – XVII, a doua cea a cărturarilor iluminiști din secolele XVII – XVIII – s.n.], în care se integrează cei proveniți din clasele neprivilegiate ale societății”⁴⁰.

2.1.2. Istoricul Alexandru D. Xenopol (1847-1920) considera că apariția unei vieți politice autentice în principatele românești se datorează apariției unei „partide” sau grupări politice „naționale” formate din boieri și din străini stabiliți în principate ce-și propunea înlăturarea regimului fanariot, înființarea învățământului național și a unui teatru național, ca expresie a existenței unei culturi naționale, preluarea conducerii mănăstirilor închinete.⁴¹ O a

³⁸ Domnii perioadei 1711/1716 – 1821 s-au numit fanarioți datorită faptului că cei mai mulți dintre ei proveneau din cartierul grecesc Fanar din Constantinopol.

³⁹ Prima oară între 1806 și 1812, când rușii s-au amestecat și în organizarea Bisericii Ortodoxe din cele două țări, între 1808 și 1812 arhiepiscopul-mitropolit Gavriil Rădulescu-Bodoni a fost exarhul Sinodului Rus pentru cele două state.

⁴⁰ Anastasie Iordache, *Principatele române în epoca modernă*, vol. I, Editura Albatros, București, 1996, pp. 36 și 34.

⁴¹ Mănăstirile închinete erau mănăstirile care au fost puse de ctitorii lor, domni sau mari boieri, în relație cu mănăstiri din Orientul creștin și din Peninsula Balcanică, mai cu seamă de la Muntele Athos, prin care se dorea ajutorarea și sprijinirea permanentă a acestora. Prin actul de danie al ctitorilor se prevedea că doar o zecime din veniturile mănăstirilor românești să meargă în străinătate restul urmând să rămână în țară pentru întreținerea mănăstirilor, a spitalelor sau a altor așezăminte create de respectivul ctitor. De-a lungul timpului actele de danie ale acestor mănăstiri nu au mai fost respectate. O primă măsură a fost că s-a acceptat la conducerea mănăstirilor românești egumeni greci care în scurt timp s-au transformat în agenți comerciali ai mănăstirilor din străinătate și

doua „partidă”, socotită și „liberală”, care a contribuit prin existența sa la înfiriparea vieții politice pluraliste din Țara Românească și din Moldova, a fost cea formată cu precădere din tineri reprezentativi ai boierimii mari și mijlocii, care pe lângă scopurile urmărite de „partidul național”, urmărea și abolirea privilegiilor politice ale boierimii, impozite pentru toți locuitorii (la acea dată boierii erau scutiți de orice impozitare), dezrobirea Țiganilor, îmbunătățirea situației țăranilor⁴².

2.1.3. Prin prevederile *Regulamentelor Organice*, care constituiau primele constituții aristocratice ale Principatelor, în cele două țări românești se stabilea un regim reprezentativ, nu și un sistem parlamentar, căci *Adunarea legiuitoare* era formată exclusiv din boieri și unde marea boierime avea asigurată majoritatea, se precizau strict atribuțiile domnului, care avea inițiativa legiuitoare și era și conducătorul guvernului și al miliției naționale. Însă întregul sistem era conceput pentru a asigura ingerințele permanente ale Rusiei, „puterea protectoare” conform prevederilor Tratatului de la Adrianopole din 1829, prin care se urmărea restrângerea constantă a drepturilor de autonomie ale Principatelor⁴³, pentru o viitoare înglobare a lor în imperiul rusesc împreună cu întreaga peninsulă Balcanică. Cu toate acestea, măsurile administrative din Regulamentul Organic erau de natură a contribui la procesul de modernizare al Principatelor, constituind un real progres față de situația anterioară, arbitriul fiind substituit de acum de lege⁴⁴.

Prefacerile adânci care au avut loc în secolul al XIX-lea prezintă, după Neagu Djuvara, caracteristicile fenomenului de aculturație, în ipostaza dintre două civilizații, de întrepătrundere reală a culturii răsăritene cu cultura apuseană. Totodată, explică întârzierea procesului de aculturație, în pofida contactelor care nu au lipsit în totalitate: „Adevăratul proces de aculturație nu începe decât târziu, în veacul al XVIII-lea, întâi în Transilvania, prin contactul cu Roma și cu Viena al preoților și cărturarilor „uniți”, apoi dincoace de Carpați, prin pătrunderea lentă a literaturii franceze a Luminilor, pătrundere accelerată, paradoxal, de ocuparea sporadică a Principatelor de austrieci și ruși. Dintre toate popoarele ortodoxe din Europa răsăriteană, românii au fost cei la care occidentalizarea a fost cea mai rapidă și, mai cu seamă, cea mai spontană, favorizată fiind de apartenența la familia popoarelor neolatine și de afinitățile sentimentale și temperamentale cu italienii și francezii, în sfârșit de afirmarea obsesivă a latinității, devenită o idee-forță în lupta de emancipare”⁴⁵.

2.1.4. În perioada de început a secolului al XIX-lea, principalul factor de cultură rămânea totuși Biserica. „În Biserica și pentru Biserica se construiește și se pictează neconținut. Este drept că stilul devine, pe vreme ce trece, tot mai searbăd: încetul cu încetul, arta bizantină moare, iar prima influență a artei baroce sau a celei neoclasice occidentale asupra arhitecturii și a picturii este nefericită. Însă, la adăpostul bisericilor sau în chiliile mănăstirilor, călugări și pictori laici necunoscuți duc mai departe vechea tradiție a picturii bisericești”⁴⁶.

Învățământul a fost și el, pentru multă vreme, în sarcina Bisericii, care însă își îndeplinea sporadic această îndatorire, în funcție de posibilitățile materiale și de condițiile cu totul nesigure. Învățământul sătesc era puțin dezvoltat, rezumându-se adesea doar la alfabetizarea câtorva copii prin grija preotului, precum și la predarea unor noțiuni de credință. Între 1820-1830, boierii liberali înființează școli în care aduc dascăli din Transilvania. Familiile înstărite pot asigura copiilor lor pregătirea cu profesori particulari francezi sau

printr-o dezastroasă administrare au ruinat mănăstirile românești, neglijând complet fundațiile caritabile ale ctitorilor, și însușindu-și întregul venit obținut de pe întinsele moșii mănăstirești, atât prin trimiterea lui integrală în străinătate cât și în scopuri personale. Aceasta a fost sursa averilor uriașe ale multor familii grecești din secolele XVIII-XIX. Prin secularizarea averilor mănăstirești din anul 1863 făcută de domnitorul Alexandru Ioan Cuza s-a făcut un act de dreptate față de Țările Române care și-au restabilit astfel suveranitatea asupra unui sfert din teritoriul lor, creându-se astfel condițiile împrumutării a circa un milion de țărani lipsiți de pământ, care fuseseră până atunci servitorii acestor mănăstiri.

⁴² A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, Vol. XI, București, 1930, p. 54.

⁴³ Anastasie Iordache, *Principatele române în epoca modernă*, vol. II, Editura Albatros, București, 1996, pp. 234-235

⁴⁴ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 232.

⁴⁵ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident...*, pp. 8-9.

⁴⁶ Neagu Djuvara, *op. cit.*, p. 159.

germani, dascălilor greci rămânându-le doar predarea religiei și a limbii grecești literare. Profesori francezi deschid la Iași și București școli particulare pentru băieții români, care sunt tot mai mult preferate școlilor grecești. În 1818 transilvăneanul Gheorghe Lazăr (1779-1823) înființează la București prima școală cu predare în limba română la mănăstirea *Sfântul Sava*. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în *Academiile domnești* de la București și Iași se predau limbile germană și franceză.

Biserica va avea în secolul al XIX-lea un rol important și în adoptarea unor măsuri sociale, precum emanciparea țăganilor. Ideile liberale cunoscute prin studenții întorși din Apus au avut aderență la oamenii Bisericii. În 1844, mitropolitul Moldovei și domnitorul Mihai Sturdza (domn între 1834 și 1849), concomitent, eliberează toți țăganii aflați în proprietatea lor. În 1847 în Muntenia sunt eliberați toți țăganii mănăstirești și din așezămintele publice, iar în 1855 este adoptată în Moldova, ulterior și în Muntenia, legea pentru emanciparea tuturor țăganilor.

2.1.5. Anul 1848 a fost un an revoluționar și în Țările Române. Prima care a încercat o mișcare în acest sens fiind Moldova. Din păcate, pornită fără o pregătire prealabilă, mișcarea revoluționară a fost rapid înăbușită. A urmat Țara Românească, unde revoluționarii, mai bine organizați, au reușit să pună mâna pe putere, însă intervenția trupelor turcești și rusești avea să pună capăt revoluției după doar trei luni.

În anul 1857 Marile Puteri își dau acordul ca cele două state românești, Moldova și Țara Românească, să hotărască dacă vor sau nu să se unească într-un singur stat. Prin alegerea de către adunarea electivă („divan ad-hoc”) a Țării Românești, la 24 ianuarie 1859, a domnului Moldovei Alexandru Ioan Cuza (1820-1873, domn între 1859-1866), ales la Iași în 5 ianuarie 1859, s-a realizat o uniune personală a celor două state. A fost un prim pas. Politica de reforme radicale inițiată de noul domn a condus ca în mai puțin de șapte ani, noul stat, numit România, să capete deplină unitate politică, administrativă, militară și judecătorească. Principalele reforme au privit introducerea unui cod civil unic, după modelul celui napoleonean din 1803, crearea armatei unice naționale, reforma agrară prin împrumutarea cu peste un milion de hectare de pământ a țăranilor români, după ce anterior se procedase la secularizarea imenselor averi mănăstirești, bună parte din acestea aparținătoare mănăstirilor levantine grecești, ce constituiseră doar o sursă de bogăție pentru administratori greci. Obligat să abdice în februarie 1866, Alexandru Ioan Cuza lăsa o țară unitară, consolidată și cu o reală perspectivă de dezvoltare.

2.1.6. În urma negocierilor purtate de politicienii români cu reprezentanții Marilor Puteri, având sprijinul și acordul Franței și Germaniei, pe tronul României a urcat în mai 1866 principele Carol de Hohenzolern-Sigmaringen (n. 1839, domn între 1866-1881, rege între 1881-1914). Odată cu urcarea sa pe tron a fost adoptată și prima Constituție a României, ce avea ca model constituția belgiană din 1831. Principele Carol I aprecia această constituție, în 1871, ca fiind cea mai liberală din Europa. Acest fapt crea unele probleme deoarece nu se formase în România nici spiritul cetățenesc și nici o clasă politică care să fie la nivelul acestui act.⁴⁷

În anul 1877 izbucnește un nou război între Rusia și Turcia, în urma răscoalelor antiotomane ale populațiilor creștine din Balcani aflate sub stăpânirea sultanului. Ca urmare a înțelegerii dintre primul ministru român, Ion C. Brătianu (1821-1891), și guvernul țarist, România permite trecerea trupelor rusești pe teritoriul românesc, pentru a ajunge la sudul Dunării și a putea lupta astfel pe teritoriul turcesc. Ulterior, datorită situației grave în care se aflau armatele rusești de pe frontul balcanic și existând pericolul ca acestea să se retragă spre nord iar războiul să se mute astfel pe teritoriul românesc, la cererea disperată a Marelui Duce Nicolae, comandantul suprem al trupelor țariste din Balcani, România își proclamă la 10 mai 1877 independența și declară război Turciei. În cele zece luni cât au desfășurat operațiuni militare la sudul Dunării, armatele române s-au acoperit de glorie, având un rol hotărâtor în înfrângerea Turciei.

⁴⁷ Scrisoarea principelui Carol I publicată în ziarul *Allgemeine Zeitung* din 15/27 ianuarie 1871 adresată unei persoane fictive. Traducerea după Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, Ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, Humanitas, 1994, p. 24.

Cu toate acestea, la Tratatul de pace de la San Stefano din 1878, Rusia a impus României acceptarea unui schimb teritorial, cedând românilor Dobrogea, cucerită de la turci în anul precedent, în schimbul județelor din sudul Basarabiei reintrate în componența României între 1857-1877. Cel mai important lucru obținut acum de România a fost recunoașterea internațională a independenței sale. A urmat în anul 1881 proclamarea României ca regat. Perioada 1866-1916 a fost o perioadă de avânt economic deosebit al României, de creștere demografică și de modernizare accelerată a întregii societăți românești. Războaiele balcanice din 1912-1913 au adus în prim plan România, care asigurându-și un rol de arbitru, a impus pacea în Balcani, tratatele semnate la București în anul 1913 stabilind frontierele statale, rămase în mare parte neschimbate până în ultimul deceniu al secolului XX.

2.1.7. După ce la 1840 apărea la Iași revista *Dacia literară*, sub direcția lui Mihail Kogălniceanu (1817-1891), al cărei scop principal era stimularea creației literare românești, chiar prin imitație, după entuziasmul generației pașoptiste începe să se cristalizeze un spirit critic în literatura română. Următorul moment decisiv avea să fie înființarea societății *Junimea* la Iași (1863) și apariția revistei acesteia, *Convorbiri literare* (1867). Mentorul acestei societăți era Titu Maiorescu (1840-1917), alături de el aflându-se un grup de intelectuali, majoritatea de formație germană. Deși pe primul loc în programul asociației stătea acțiunea politică, pe care o vor îndeplini fondatorii ei, eligibili în Parlament, *Junimea* își propunea ca scop cultural, și va urmări cu consecvență, inaugurarea spiritului critic, care să alunge formele goale, importate de la civilizația apuseană fără conținutul adecvat, precum și educarea publicului, prin prelecțiuni (conferințe) populare.

Junimiștii contestau valoarea în artă a oricărui alt criteriu decât cel estetic. Revista lor va fi acuzată de cosmopolitism, deoarece au înlăturat naționalismul din paginile ei, pe criteriul „nu face cinste națiunii, în artă, tendința națională, ci numai lucrul izbit”. Cu *Junimea* se inaugurează în literatura română epoca marilor clasici, a creației lui Mihai Eminescu (1850-1889), I.L. Caragiale (1852-1912), Ion Creangă (1839-1889), Ioan Slavici (1848-1925), acestora alăturându-se, desigur, Titu Maiorescu. Este perioada de maturizare a genurilor literare și a criticii, printr-o creație de valoare europeană.

Cu trei ani înainte de înființarea *Junimii*, domnitorul Alexandru Ioan Cuza înființa în 1860 la Iași prima universitate modernă românească, ce avea în componență trei facultăți: drept, filozofie și teologie, iar în anul 1864 același domn înființa Universitatea din București. În Transilvania un rol asemănător pentru români, aflați încă în stare de inferioritate politică, l-a jucat A.S.T.R.A. (*Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura poporului Român*), înființată în anul 1861 sub președinția ierarhului ortodox Andrei Șaguna. În anul 1866 se înființează *Societatea Academică Română*, devenită din anul următor *Academia Română*, ce avea în componența sa membri laici și clerici, oameni de cultură reprezentativi, din toate provinciile românești, constituindu-se astfel ca un for spiritual al tuturor românilor⁴⁸.

Dacă putem numi prima jumătate a secolului al XIX-lea drept o perioadă de împrumuturi formale și occidentalizare rapidă, în cea de-a doua jumătate a secolului vor debuta fenomenele de maturizare a acestor structuri moderne ale Principatelor. Sorin Alexandrescu consideră anul 1866 drept anul inaugural al națiunii române moderne, certificat de adoptarea unei constituții democratice și de începutul domniei lui Carol I⁴⁹. Aproximativ în același an apar primele publicații ale *Junimii*, iar în anul următor apare primul articol al lui Maiorescu. Din acest moment, *Junimea*, dominată de conservatori, se împotrivesc democrației de sorginte liberală. Aici el observă însă și „paradoxul” românesc: „modernitatea se naște în România în același timp cu o viguroasă rezistență la aceasta”⁵⁰.

2.1.8. În decembrie 1901 apărea la București revista *Sămănătorul*, de care se va lega și numele unui important curent manifestat în cultura română, *sămănătorismul*, cultivând inspirația rurală, valorificarea tradițiilor locale și valorile morale tradiționale. Inițiatorii acestei orientări, George Coșbuc (1866-1918) și Alexandru Vlahuță (1858-1919), au susținut

⁴⁸ Vlad Georgescu, *Istoria Românilor, de la origini pînă în zilele noastre*, ediția a III-a, Humanitas, București, 1992, pp. 192-193.

⁴⁹ Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, Editura Univers, București, 1999, p. 6.

⁵⁰ *Ibidem*.

astfel o inițiativă a ministrului liberal al educației, Spiru Haret (1851-1912), ajunsă la maturitate după 1903, când Nicolae Iorga (1871-1940) preia directoratul revistei. *Sămănătorismul* și, mai târziu, *poporanismul* (care nu aduc însă creație culturală de valoare) „nu au fost doar curente literare. Mai ales cel dintâi voia să transforme cultura – literatura y *compris* – într-un element esențial de schimbare pe dinăuntru a culturii române”⁵¹. *Sămănătorismul* era orientat spre dezvoltarea culturii naționale a românilor, operând cu noțiuni cărora le-au amplificat conținutul: *țară, popor, pământ, casă părintească, familie, dragoste de neam, fire, simțire* etc.

În această perioadă se afirmă și o nouă generație de artiști plastici români: Ștefan Luchian (1868-1916), Nicolae Tonitza (1886-1940), Francisc Șirato (1877-1953), Gheorghe Petrașcu (1872-1949) ș.a. Istoricul Nicolae Iorga atinge apogeul istoriografiei românești, prin vastitatea operei sale și prin contribuțiile sale originale. Viziunea sa subordonează evoluția istorică factorului spiritual. Iorga a integrat istoria României în context universal și a întemeiat viziunea asupra spațiului european răsăritean ca *Bizanț după Bizanț*. Tot el a întemeiat la București în anul 1914 *Institutul de Studii Sud-Est Europene* și revista acestuia, *Revue Historique du Sud-Est Européen*. A fost directorul *Școlii Române din Paris*, a predat la Universitatea din București și la Universitatea Sorbona din Paris și a fost primul președinte al Parlamentului României întregite.

De la începutul secolului XX datează și câteva dintre contribuțiile majore ale medicinei românești la știința mondială. În anul 1909 Constantin I. Parhon (1874-1969) a publicat în colaborare cu M. Goldstein primul tratat de endocrinologie din lume iar Gheorghe Marinescu (1863-1938) a elaborat studii în domeniul neurologiei și histologiei sistemului nervos. În aceeași perioadă Ioan Cantacuzino (1863-1934) descoperea aglutinarea unor microbi („fenomenul Cantacuzino”) și punea bazele școlii românești de imunologie și patologie experimentală.

2.1.9. În acest timp în Transilvania, Crișana, Banat și Bucovina, provincii aflate în cadrul Imperiului Habsburgic, primele semne de modernizare au început odată cu cucerirea austriacă la sfârșitul secolului al XVII-lea, respectiv al XVIII-lea în ce privește Bucovina, însă abia după anul 1830 monarhia austriacă admite treptat că este timpul pentru o schimbare în politica sa internă și o serie de reforme adoptate în intervalul 1830-1870 vor servi la crearea unui cadru modern pentru imperiu, sincronizându-se astfel cu restul Europei apusene.

Caracteristica reformelor imperiale din această perioadă a fost că priveau în primul rând menținerea privilegiilor de castă ale nobililor precum și a relațiilor feudale într-un cadru ce se dorea modern. De aici și succesul extrem de modest al reformelor imperiale, consecințele fiind într-o primă fază emigrarea masivă a populațiilor dezavantajate din cadrul imperiului (toate, mai puțin germanii și ungurii), și în final, dezintegrarea imperiului în anul 1918.

Pe acest fond de impunere a unor reforme parțiale care nu urmăreau decât menținerea unor relații feudale în cadrul unei societăți în care trăiau laolaltă popoare diferite, aflate pe trepte diferite de dezvoltare, dar mai ales cu culturi ce nu aveau practic tangență, dorința de impunere a unui cadru unic de dezvoltare culturală, diferit în funcție de regiunile imperiului, a condus la o creștere a aspirării naționale. Pe fondul apariției și dezvoltării exacerbate a naționalismului german, în Cehia, Moravia, Lombardia și Slovenia, a celui maghiar în Ungaria, Transilvania, Banat și Croația, precum și a celui polonez în Galiția, au apărut, ca o reacție firească, naționalismele popoarelor care se vedeau astfel amenințate cu dispariția.

În Transilvania, unde românii autohtoni și majoritari erau complet lipsiți de drepturi, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor, un grup de istorici și filologi, uniți și ortodocși deopotrivă, precum Gheorghe Șincai (1754-1816), Samuel Micu (1745-1806), Petru Maior (1756-1821), Ion Budai-Deleanu (1760-1820), Dimitrie Eustatievici (1730-1795), Radu Tempea V (1768-1824), Vasile Aron, Moise Fulea (1787-1863), Ioan Moga (1790-1856) ș.a., reprezentanții a ceea ce s-a numit *Școala Ardeleană*, au elaborat primele gramatici moderne ale limbii române și primele studii moderne de istorie ale poporului român.

⁵¹ Ion Bulei, *Atunci când veacul se naște...*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 176.

La mijlocul secolului al XIX-lea avea să apară un om providențial pentru români, episcopul ortodox, ulterior mitropolitul (din 1864), Andrei Șaguna (1809-1873), care în calitate de reprezentant al poporului român a promovat ideea națională, pe care și-a bazat acțiunile sale. Alianța sa cu intelectualii români din Transilvania, ca și cu clerul Bisericii unite, a avut ca scop câștigarea drepturilor politice, sociale, culturale și religioase pentru toți românii transilvăneni. În această perioadă, puterea austriacă le contesta românilor capacitatea de a se conduce singuri, în lipsa unei clase politice educate, numindu-i *Bauernvolk*.

2.1.10. Intelectualii români ai secolului al XIX-lea și-au îndreptat interesul mai puțin spre istorie și filologie, precum predecesorii lor, cât spre științele juridice, considerând prioritară nu afirmarea unui adevăr pe care nimeni nu dorea să îl asculte, ci formarea unei elite intelectuale capabile să reprezinte cu succes interesele românilor în fața autorităților. „Într-un fel, intelectualii s-au îndreptat și spre Biserică. Pe ei nu îi interesa teologia, sau, cum a afirmat unul dintre ei, «a despărții firul în patru al scolasticii despre purgatoriu», ci erau intens preocupați de Biserica Ortodoxă și Unită ca instituții sociale. Acestea fiind singurele instituții naționale pe care le aveau, ei doreau să sporească rolul bisericilor în mișcarea națională.”⁵²

„Spre deosebire de membrii *Școlii Ardelene*, intelectualii anilor '30 și '40 au arătat puțin interes pentru teologie. Ei nu au scris nici o lucrare pe această temă; scrierile lor – beletristică, pedagogie, filologie și politică – se ocupau de omul contemporan și fericirea lui în această lume. Ei au evitat preoția ca și carieră; le displăcea atmosfera de la mănăstire și de la reședința episcopului, unde învățământul și practicile religioase se desfășurau cu mare grijă pentru formă, dar cu puțină preocupare pentru nevoile și dorințele reale ale credincioșilor. De mult fusese abandonată cercetarea originală a problemelor etice și teologice”⁵³. Intelectualii generației de la 1848 au adoptat raționalismul și empirismul din filozofia iluminismului. Simeon Bărnuțiu a criticat ezitarea Bisericii în introducerea mai rapidă în școli a cursurilor de știință, limbi moderne și filozofie și înființarea școlilor profesionale.

Începând de la înființarea sa în anul 1861 A.S.T.R.A. (*Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român*), în dorința de a promova dezvoltarea culturală a poporului român din cuprinsul monarhiei Habsburgice, a acordat burse de studiu studenților fără posibilități materiale, premii pentru autorii unor lucrări științifice și literare și a pus bazele a numeroase biblioteci publice.

Școala lingvistică latinistă din Transilvania, preocupată de evidențierea originii latine a limbii române și contestată de posteritate pentru numeroasele excese, a reprezentat o altă cale de însușire a culturii occidentale. Preocuparea pentru studiul limbii române, ca principal argument al latinității poporului român, i-a atras pe majoritatea intelectualilor români din Transilvania. „Ținând seama de situația de inferioritate în care era ținut elementul românesc în Transilvania, reafirmarea originii latine a limbii și a neamului a fost fermentul unei adevărate renașteri naționale și al unei treziri rapide la cultura apuseană. Cercetările lingvistice, gramaticile, primele culegeri de documente istorice, încercările de sinteză vin unele după altele cu o repeziciune și un entuziasm extraordinar.”⁵⁴ Școala de la Blaj, deschisă de episcopul unit Petru Pavel Aron (1751-1764) în 1754, va influența intelectualitatea ortodoxă după 1830, dar și clerul din Principate, căci mitropoliții Veniamin Costachi al Moldovei (1803-1842) și Dositei Filitti al Țării Românești (1793-1812) trimit la rândul lor bursieri la Roma și Viena, pe urmele transilvănenilor.

Cărturari transilvăneni activează însă în Principate și înainte de Unirea de la 1918. Este remarcabilă contribuția unor oameni de știință români, originari din Transilvania și Banat, atât la cultura română cât și la cea universală. Medicul Victor Babeș (1854-1926) a publicat în 1885 la Paris primul tratat de bacteriologie, fiind unul dintre fondatorii microbiologiei moderne. În 1903 Traian Vuia (1872-1950) a prezentat Academiei de științe de la Paris memoriul în care demonstrează posibilitatea zborului cu un aparat mai greu decât

⁵² Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, Univers Enciclopedic, București, 1995, p. 112.

⁵³ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 236.

⁵⁴ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident...*, p. 313.

aerul, iar în 1910 Aurel Vlaicu (1882-1913) își pilota avionul proiectat și construit de el însuși, însă după numai trei ani avea să moară în încercarea de a traversa în zbor Munții Carpați. După 1918 Transilvania nu va mai evolua separat de întreaga cultură română, ci va participa nemijlocit la aceasta.

2.1.II. În *Bucovina*, aflată sub stăpânire austriacă din anul 1775, Biserica Ortodoxă era recunoscută de stat și se bucura de exercițiul liber și public al credinței. Începând din 1820, învățământul din școlile publice era susținut de stat, după ce anterior, prin decret imperial, toate școlile din localitățile unde existau catolici au fost supuse episcopului catolic. Aceste măsuri au determinat alungarea profesorilor ortodocși din aceste școli și preferința pentru predarea în limbile germană și polonă, ceea ce va produce un exod al profesorilor români spre școlile din Moldova și va contribui la deznaționalizarea românilor.

În 1826 iau ființă *Institutul teologic* și *Seminarul clerical din Cernăuți*, cu predare în limbile: latină (disciplinele biblice), greacă (teologia sistematică) și germană (teologia practică, pedagogia). Abia în 1848 limba de studiu în *Institutul teologic* devine româna, ea fiind introdusă tot atunci ca materie de studiu și la liceul latino-german din Cernăuți, primul profesor fiind latinistul ardelean Aron Pumnul (1818-1866). *Institutul teologic* avea să fie încorporat în *Universitatea germană* deschisă la Cernăuți în 1875 și va fi singura facultate ortodoxă din toată monarhia austro-ungară. Limba de predare devenind de acum pentru următorii 43 de ani limba germană. Scopul acestei universități, care mai includea și o facultate de drept și una de filozofie era acela „de a desăvârși germanizarea Bucovinei și de a arunca raze civilizatoare asupra Moldovei și Basarabiei”⁵⁵.

În 1918 Bucovina se va reuni cu România, devenind și parte integrantă a culturii române, prin dezvoltarea învățământului și circulația liberă a valorilor culturale. Unirea politică va fi însă de scurtă durată, deoarece înglobarea în anul 1940 a părții de nord a Bucovinei în Uniunea Sovietică va duce la o nouă și îndelungată perioadă de stagnare a culturii românilor de aici în limba maternă și la o lungă perioadă de rusificare. Situația lor a fost îngreunată, după declararea independenței Ucrainei în 1991, de reapariția naționalismului ucrainean, la fel de nociv pentru români ca și comunismul sovieto-rus.

2.2. Basarabia din 1812 și până în prezent

În Basarabia aflată sub stăpânire rusească între 1812-1918, dezvoltarea culturii române moderne avea să fie mult mai târzie și mai firavă decât în celelalte provincii românești. Biserica a deținut aici până spre sfârșitul secolului cel mai important rol cultural în viața românilor, în condițiile unei politici drastic anticulturale și antiromânești a autorităților.

În 1871 Pavel Lebedev, episcopul Chișinăului între 1871-1882, va pune începutul rusificării masive și brutale, prin confiscarea și arderea tuturor cărților în limba română. Măsura venea după ce în 1867 limba română fusese scoasă din școli. În 1890 trimisul țarului Alexandru al III-lea, Batiuşcov, constatând cu nemulțumire rusificarea înceată a românilor din Basarabia, recomanda luarea de măsuri ca „măcar jumătate din țărani români să devină ruși”, prin școala rusească.⁵⁶

Unirea de la 1918 va conduce și la începutul unei dezvoltări firești a culturii române în Basarabia. În 1940 ea va fi însă curmată brusc de intervenția unei noi rupturi politice prin ocuparea ei de către U.R.S.S.

Basarabia va da și o importantă emigrație românească în Europa de Vest, unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai ei fiind lingvistul Eugeniu Coșeriu (n. 1921), întemeietorul *Școlii lingvistice de la Tübingen*.

Înglobată în Uniunea Sovietică din 1940/1944 drept Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, Basarabia va trece printr-o nouă perioadă de rusificare. Propaganda sovietică va introduce aici curentul pe care îl putem numi „moldovenist”, de rupere inclusiv terminologică de tot ceea ce putea aminti de cultura română: populația majoritară este formată din moldoveni, limba lor este moldovenească etc.

⁵⁵ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p. 217.

⁵⁶ Ion Nistor, *op. cit.*, p. 212.

După destrămarea Uniunii Sovietice, în 1990 Republica Moldova și-a declarat independența, dând pentru o vreme impresia că și-ar căuta propriul drum. Însă, în ciuda eforturilor unei mari părți a intelectualității, „moldovenismul” nu a fost abandonat, fiind sprijinit de actuala conducere comunistă a Republicii Moldova.

3. Statul unitar România

3.1. Perioada interbelică (1919 – 1940)

3.1.1. Primul Război Mondial, în care România a intrat de partea Antantei în anul 1916, avea să aducă enorme pierderi umane, aproximativ a zecea parte din populație, dar a condus la înfăptuirea unității statale a aproape tuturor românilor.

Noul stat român, rezultat după tratativele de pace de la Paris dintre 1919 și 1921, avea o suprafață de 295.049 de kmp și o populație de 16 milioane de locuitori (în 1940 erau 20 de milioane), din care 73% români, reunind pentru prima oară majoritatea etnicilor români într-un singur stat⁵⁷. Pentru prima dată în istoria românilor provinciile istorice românești Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina, Basarabia se găseau laolaltă cu provinciile Moldova, Muntenia, Oltenia și Dobrogea, ce formau vechiul regat român. Din păcate, nu toate în întregime, Banatul, Crișana și Maramureșul doar parțial și, ce este mai trist, nu pentru totdeauna, căci în 1940 România a pierdut jumătate din Transilvania în favoarea Ungariei (revenită la patria-mamă la sfârșitul anului 1944), jumătate din Bucovina și întreaga Basarabie în favoarea U.R.S.S.-ului, iar sudul Dobrogei (Cadrilaterul) în favoarea Bulgariei. Așa încât la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial România avea un teritoriu și o populație cu o cincime mai puțin față de anul 1939. De aceea putem socoti perioada 1919-1940 drept perioada de vârf a statului român.

3.1.2. După unirea de la 1918 a Moldovei, Țării Românești, Transilvaniei (incluzând Banatul, Crișana și Maramureșul), Basarabiei și Bucovinei într-un singur stat, cultura română va cunoaște și ea un proces de unificare și sincronizare, în primul rând prin organizarea unitară a învățământului în limba română și prin circulația liberă a creației culturale autohtone. De asemenea și Biserica Ortodoxă Română își va unifica structurile administrative, iar în 1925 va fi ridicată la rangul de Patriarhie.

Cu revista *Gândirea* (1921-1944) se va deschide orientarea tradiționalistă a culturii române. Directorul ei, Nichifor Crainic (1889-1972), va imprima tradiționalismului o nuanță ortodoxistă, de explorare a tradiției religioase autohtone, concomitent cu istoria națională, miturile autohtone, viața rurală etc. În cercul de la *Gândirea* se aflau unii dintre cei mai valoroși autori din literatura română: poeții Tudor Arghezi (1880-1967), Lucian Blaga (1895-1961), Ion Pillat (1891-1945), Adrian Maniu (1891-1968), prozatorii Mihail Sadoveanu (1880-1961), Cezar Petrescu (1892-1961), Mircea Eliade (1907-1986), criticii Tudor Vianu (1897-1964), George Călinescu (1899-1965) ș.a.. Dintre aceștia, Lucian Blaga va scrie și studii de referință de filozofia culturii, lansând teoria sa asupra „matricei stilistice” care configurează cultura română. Din gruparea *Gândirea* a făcut parte și preotul Dumitru Stăniloae (1903-1993), cel mai original și important teolog român din secolul XX.

În aceeași perioadă a activat gruparea rivală *Gândirii*, condusă de criticul Eugen Lovinescu (1881-1943) și constituită de cercul literar al revistei *Sburătorul* (1919-1922 și 1926-1927). Aici se vor afirma poeții Ion Barbu (1895-1961), Benjamin Fundoianu (Wexler) (1898-1944), Felix Aderca (1891-1962), prozatorii Liviu Rebreanu (1885-1944), Hortensia Papadat-Bengescu (1876-1955), Camil Petrescu (1894-1957), Anton Holban (1902-1937), criticii Șerban Cioculescu (1902-1988), Vladimir Streinu (Nicolae Iordache) (1902-1970) ș.a. Animatorul grupării moderniste de la *Sburătorul*, criticul și istoricul literar Eugen Lovinescu, s-a format sub influența impresionismului francez. Eugen Lovinescu este autorul *teoriei*

⁵⁷ Rămâneau totuși aproximativ 2 milioane de români în jurul granițelor și aproximativ 1 milion de aromâni în Peninsula Balcanică.

sincronismului, potrivit căreia prin imitație culturile mici tind să se sincronizeze cu cele mari, care le-au inspirat valorile. Sorin Alexandrescu (n. 1937) constată formarea în această perioadă concomitent la nivel artistic a *modernismului* și la nivel social a *modernității*, fapt pentru care Eugen Lovinescu este un exemplu ilustrativ⁵⁸.

O latură originală a modernismului literar românesc este „balcanismul”, cel mai bine reprezentat de romanul *Craii de curte veche* al lui Mateiu Caragiale (1885-1936) și ciclul de poeme *Isarlîk* al lui Ion Barbu. Lumea balcanică apare ca o lume amestecată și pestriță, schimbătoare, haotică, sentimentalistă, mereu surprinzătoare, pitorească, încărcată de derizoriu.

În aceeași perioadă cultura română se bucură de cea mai puternică afirmare internațională („breakthrough in Paris”, după expresia lui Sorin Alexandrescu) prin artiștii plastici Constantin Brâncuși (1876-1957) și Victor Brauner (1903-1966), muzicienii George Enescu (1881-1955), Dinu Lipatti (1917-1950), poeții Tristan Tzara (Samy Rosenstock) (1896-1963), unul din inițiatorii *dadaismului*⁵⁹ și Benjamin Fundoianu, dramaturgul Eugen Ionescu (1909-1993), unul dintre întemeietorii teatrului absurdului, scriitorii Emil Cioran (1911-1995) și Mircea Eliade, prestigios și ca istoric al religiilor. Este și perioada de afirmare a unor mari matematicieni, precum Grigore Moisil (1906-1973), Gheorghe Țițeica (1873-1939), Dan Barbilian (același cu poetul Ion Barbu).

După instaurarea regimului comunist, care a generat un val forțat de emigrație spre vest, se vor afirma în Occident scriitorii Vintilă Horia (1915-1993) și Virgil Gheorghiu (1916-1993), ca și filozoful Ștefan Lupașcu (1909-1988), stabiliți în Franța, Sergiu Celibidache (1912-1996), devenit dirijorul filarmonicilor din Berlin și München, medicul George Emil Palade (n. 1912), stabilit în S.U.A., singurul român laureat al premiului Nobel.

3.2. De la Al Doilea Război Mondial până în 1989

3.2.1. Implicarea dezastruoasă a României în Al Doilea Război Mondial, între iulie 1941 și august 1944 de partea Germaniei și împotriva U.R.S.S. pentru recuperarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, apoi de partea Alianților între august 1944 și mai 1945 pentru recuperarea nordului Transilvaniei, s-a soldat cu imense pierderi omenești și materiale. Ulterior, România a trebuit să suporte și ocupația a sute de mii de soldați sovietici (1944-1958), o imensă despăgubire de război către U.R.S.S., spolierea bogățiilor solului și subsolului de către sovietici prin intermediul *Sovrom*-urilor. Cel mai grav a fost că stăpânirea sovietică a impus și un regim comunist la conducerea țării. Dacă în august 1944 Partidul Comunist din România, condus de la Moscova, număra 1000 de membri și simpatizanți, acesta a fost impus treptat la conducerea statului român cu sprijinul inconștient și iresponsabil al unor politicieni români de factură „democrat populară” de stânga precum Petru Groza, social democrată, liberală, țărănistă, și prin cooptarea într-o primă fază și a unor elemente legionare. Sovieticii au început prin impunerea unui guvern „democrat popular” în 6 martie 1945, condus de Petru Groza (1884-1958), și care era controlat de comuniști. Acest guvern a făcut o nouă reformă agrară, contestabilă din multe puncte de vedere și a organizat alegeri parlamentare la sfârșitul anului 1946, care au rămas în istoria națională ca fiind cea mai mare fraudă electorală. Reprezentanții partidelor istorice, țărăniștii și liberalii, au obținut peste 90% din voturi, însă comuniștii și aliații lor și-au atribuit 80% din mandatele parlamentare.

3.2.2. Începând cu anul 1948, după ce în 30 decembrie 1947 regele Mihai I (1927-1930 și 1940-1947) a fost forțat să abdice și să părăsească țara, iar în aceeași zi România a fost proclamată republică populară, comuniștii au trecut la distrugerea sistematică a societății românești capitaliste și democratice și la impunerea sistemului politic și economic socialist. Au fost naționalizate toate întreprinderile, s-a trecut la colectivizarea agriculturii, ajungându-se ca un procent de 95% din suprafața agricolă a țării să aparțină C.A.P.-urilor și I.A.S.-urilor, cel mai ridicat procent din țările comuniste după U.R.S.S., au fost comunizate învățământul,

⁵⁸ Sorin Alexandrescu, *op. cit.*, p. 342.

⁵⁹ Mișcare literară inițiată în anul 1916 de T. Tzara, R. Hunselbeck, Hans Arp și alți tineri scriitori europeni, care își datorează numele de la cafeneaua *Dada* din Zürich, locul unde se întâlnea și se reunea grupul respectiv de poeți și prozatori. Mișcarea propunea negarea valorilor recunoscute ale civilizației și promova suprarealismul.

cultura și artele. Acum este impus stilul realismului socialist, în paralel fiind arestați, uciși sau obligați să emigreze toți intelectualii care nu se încadrau în curentul oficial.

Biserica, văzută ca principalul dușman ideologic, a avut la rândul ei mult de suferit. Biserica Ortodoxă Română, ca Biserică națională și căreia îi aparțineau aproape 80% dintre locuitori, a fost în primul rând vizată. Cum comuniștii se simțeau prea slabi pentru a încerca practic o desființare a ei ca în U.R.S.S., au folosit diverse metode de șantaj, măsuri administrative și bineînțeles arestări, asasinat, desființări de eparhii, mănăstiri, școli teologice. Biserica Greco-Catolică, socotită ca fiind „agentură” a Vaticanului, declarat dușman de moarte de către sovietici, a fost desființată, iar cea mai mare parte a credincioșilor ei au fost absorbiți de Biserica Ortodoxă Română. Nici celelalte culte nu au avut o existență ușoară sub regimul comunist. Comuniștii, sub lozinca respectării opțiunii religioase a fiecărui cetățean au recunoscut nu mai puțin de 14 culte religioase în anul 1948, tocmai pentru a crea impresia unei libertăți a conștiințelor care în practică era doar una pur teoretică și care implica, în cazul afirmării deschise a opțiunii de credință, o marginalizare dacă nu chiar o persecuție din partea autorităților.

Faptul că unele drepturi au fost obținute de populație, precum dreptul de vot pentru femei (1946), învățământ gratuit de la grădiniță la universitate pentru toți, precum și dezvoltarea economiei etc., nu au putut compensa teroarea antidemocratică instituită începând cu anul 1945.

În anul 1965 liderul comunist Gh. Gheorghiu-Dej (1901-1965) moare, și la conducerea Partidului Comunist și a țării vine Nicolae Ceaușescu (1918-1989), care schimbă denumirea țării în republică socialistă. Perioada 1965-1971 a fost una de oarecare relaxare din punct de vedere politic și economic, de apropiere de statele occidentale și de deschidere politico-economică a regimului spre restul lumii. După 1971 însă s-a revenit treptat la situația din perioada Dej, ajungându-se ca în ultimii ani ai dictaturii lui Ceaușescu (1981-1989) populația să fie sistematic înfometată și lipsită de cele mai elementare drepturi și bunuri de strictă necesitate.

3.2.3. Instaurarea regimului comunist în România va îngheța până spre anii '60 evoluția europeană a culturii românești, schimbându-i brusc direcția prin impunerea ideologiei comuniste și „dictaturii proletariului”. Pe lângă aceasta, destinul unei generații de oameni de cultură a fost curmat brusc, mulți dintre aceștia cunoscând persecuția politică până la cele mai grave forme ale sale, de la interdicția de a mai publica și scoaterea din circuitul public a operelor lor, până la închisoare și moarte. Biserica va suferi și ea grave persecuții din partea regimului comunist, care a trimis în închisori aproape 2000 de preoți ortodocși, alături de câteva sute de clerici ai altor culte creștine.

După 1956, anul celui de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care a condamnat stalinismul și a permis „sateliților” Moscovei să își aleagă „căile proprii spre socialism”, în România anilor '60 s-a produs așa-numitul „dezgheț ideologic”, de fapt o distanțare a comuniștilor români de Moscova, concomitent cu dezvoltarea unui naționalism comunist autohton. În aceste condiții, cultura română a încercat să-și reia spiritul modern, european, curmat brusc prin intrarea în sfera de influență politică a Uniunii Sovietice, ceea ce a dus la nașterea „celui de-al doilea modernism”. Începe perioada de afirmare a scriitorilor tineri, precum Nichita Stănescu (1933-1983), Ana Blandiana (Otilia Valeria Coman) (n. 1942), Marin Sorescu (1936-1996), Mircea Ivănescu (n. 1931), Ioan Alexandru (1941-2002), Leonid Dimov (1926-1987), Marin Preda (1922-1980). Editurile reiau apariția traducerilor din literaturi occidentale, după ce timp de mai bine de un deceniu (1948-1960) aceasta fusese oprită.

Cu tot entuziasmul legat de redescoperirea modernismului după încheierea perioadei proletcultiste, așa cum arată Mircea Cărtărescu în cartea sa *Postmodernismul românesc*, cultura română pierduse ritmul culturilor vest-europene, care intrau deja, firesc, în epoca postmodernismului. Emigrația oamenilor de cultură români în Occident va continua, mulți cunoscând succesul internațional dincolo de limitele blocului comunist: regizorii Andrei Șerban și Liviu Ciulei, cântărețele de operă Ileana Cotrubaș și Viorica Cortez ș.a.

Cu generația de scriitori a anilor '80, literatura română va reprezenta intrarea (forțată) în postmodernitate. Descris de Mircea Cărtărescu, „optzecismul” apare astfel: „*Optzecismul* pare a fi, într-adevăr, '68-ul întârziat al românilor, momentul în care, la fel ca în Occident cu vreo 10-15 ani în urmă, o întreagă generație și-a afirmat *diferența* față de cele anterioare, și care nu poate fi redusă la banalul conflict între generații. Falia care-i desparte esențial pe *optzeciști* și *postoptzeciști* de cei dinainte este falia dintre două lumi: lumea francofilă a costumului și a cravatei, a muzicii clasice, a sărutatului mâinii și a respectului pentru marile valori și, pe de altă parte, lumea pătrunsă de spiritul american, lumea hainelor de stradă, a muzicii rock, a pletelor, a culturii «populare», a emancipărilor de tot felul»⁶⁰.

3.3. Din 1990 până astăzi

3.3.1. Revoluția din Decembrie 1989, ce a combinat elemente de lovitură de stat a unor activiști din cadrul Partidului Comunist, Securității și Armatei, susținută de Moscova, cu o revoltă populară anticomunistă, a condus la căderea regimului comunist din România. Schimbarea din Decembrie 1989 a sfârșit însă prin a aduce la putere „eșalonul doi” din conducerea de partid și de stat comunistă, acum rebotezat „democrat”. Era vorba însă de o „democrație originală” ce se dorea un „socialism cu față umană” și nicidecum una autentică după model apusean. Această conducere avea să mențină România într-un stadiu de înapoiere generală față de restul statelor foste comuniste, prin întârzierea nepermis de mult a reformelor economice, politice și sociale de structură. Ca măsuri politice de mai mare importanță amintim pentru această perioadă: noua Constituție, adoptată în 1991 și amendată în 2003, reforma agrară ce stabilea retrocedarea parțială a proprietății agricole către vechii proprietari, retrocedarea parțială a proprietăților imobiliare către foștii proprietari, dar numai față de persoane fizice, și o privatizare care nu a adus prea multe foloase țării, căci majoritatea întreprinderilor de stat vândute erau fie falimentare, fie cu imense datorii către stat.

Începând cu anul 1990 s-a permis ca Bisericele să-și desfășoare liber misiunea, să-și ridice noi lăcașuri de cult, multe cu sprijin din partea statului, întregul personal clerical să fie salarizat și asigurat la Casa Națională a Asigurărilor de Sănătate, iar pentru șomaj și pensii de la sistemul de stat. Cu toate acestea, în ceea ce privește relația dintre stat și culte s-a menținut ambiguitatea dintre politicienii de stânga, aflați la conducerea țării, și șefii cultelor, cei mai mulți rămași aceeași ca și înainte de 1989. Astfel, nici până în prezent nu există o lege a cultelor, iar multe culte au statute ce au rămas în parte neschimbate din perioada comunistă.

3.3.2. Căderea comunismului a însemnat și posibilitatea culturii române de a se deschide liber spre alte culturi, de a cunoaște și împrumuta, dar și de a-și afirma valorile. Din păcate anii '90, catalogați drept „tranziție”, pot fi caracterizați mai degrabă ca perioadă destul de confuză, dominată pe de o parte de încercările de a recupera ceea ce a fost cenzurat de regimul politic, atât din interiorul culturii române cât și al culturilor occidentale și chiar al diasporei românești, pe de altă parte de dispute sterile între oamenii de cultură foști „colaboratori” sau foști „dizidenți”. Un segment al tinerilor intelectuali s-a îndreptat spre reînnoirea legăturilor cu ortodoxismul interbelic, încercând să dea o nouă dimensiune ideii naționale. Asupra lor a planat permanent suspiciunea legată de apropierea de extrema dreaptă, ceea ce a diminuat consecințele culturale benefice ale preocupărilor lor. În același timp s-a petrecut o retragere progresivă a culturii academice din viața publică, în jurul unor reviste cu public restrâns. Cea mai importantă realizare a acestei perioade este dezvoltarea presei și a pieței de carte, creșterea și marea diversificare a ofertei de carte, atât prin reeditări, cât și prin traduceri și opere originale, mai ales în domeniul publicistic, acoperind principalele domenii ale culturii naționale și universale.

După 1990 Biserica Ortodoxă a întrunit constant în sondaje cea mai mare rată a încrederii românilor, alături de Armată și mult înaintea Parlamentului sau a Guvernului. Unii analiști au văzut în aceste date dovada unei slabe dezvoltări a instituțiilor democratice din România și a instabilității democrației, în general. Din partea Bisericii Ortodoxe acești ani au reprezentat perioada unei deschideri ecumenice afirmate în repetate rânduri, atât prin participarea la organisme ecumenice internaționale, cât și prin evenimente proprii, precum

⁶⁰ Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, Humanitas, București, 1999, pp. 364-365.

prima vizită a Pontifului roman într-o țară ortodoxă, petrecută în anul 1999. Impactul ei cultural este totuși restrâns, preocupările pentru conturarea unei noi perspective misionare și inițiativele în domeniul culturii fiind încă incipiente și nehotărâte.

În anul 2002 România a intrat în N.A.T.O., iar în aprilie 2005 a semnat Tratatul de aderare la Uniunea Europeană începând cu 1 ianuarie 2007. Obligațiile României pe plan european și internațional au sporit într-o mare măsură, conducând la un ritm accelerat de adoptare a unor reforme structurale în toate domeniile.

3.4. Statul și Cultele religioase în prezent

3.4.1. În România sunt recunoscute în prezent 18 culte⁶¹, dintre acestea Biserica Ortodoxă Română având cel mai mare număr de credincioși. Recensământul populației din anul 2002 a evidențiat existența a 18,8 milioane de credincioși ortodocși, reprezentând 86,7 % din populația țării. În conformitate cu Proiectul de Lege privind libertatea religioasă și regimul general al cultelor⁶², statul român, în baza prevederilor constituționale, garantează fiecărei persoane dreptul de a-și manifesta credința religioasă în mod colectiv, conform propriilor convingeri și cu respectarea legii. Statul recunoaște atât structurile religioase cu personalitate juridică reglementate de lege (cultele și asociațiile religioase), cât și structurile fără personalitate juridică (grupările religioase). Noul cadru legislativ vine să înlocuiască Decretul–lege nr. 177/1948 care reglementează relațiile dintre stat și culte precum și relațiile dintre culte, dar care este în prezent depășit, având multe dintre prevederi abrogate și fiind redactat în timpul regimul comunist.

Noua lege prevede că „în activitatea lor cultele, asociațiile religioase și grupările religioase au obligația să respecte Constituția și legile țării și să nu aducă atingere siguranței naționale, ordinii, sănătății și moralei publice, precum și drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.” (Art. 5, al. 3) De asemenea, „cultele recunoscute sunt persoane juridice de utilitate publică. Ele se organizează și funcționează în baza prevederilor constituționale și ale prezentei legi, în mod autonom, potrivit propriilor statute. (al. 1) Cultele funcționează cu respectarea prevederilor legale și în conformitate cu propriile statute sau coduri canonice, ale căror prevederi sunt aplicabile propriilor credincioși”. (Art. 8, al. 3) Părțile componente ale cultelor (eparhii, protopopiate, parohii, etc.) au personalitate juridică.

Legea precizează că „în România nu există religie de stat; statul este neutru față de orice credință religioasă sau ideologie atee. Cultele sunt egale în fața legii și a autorităților publice. Statul, prin autoritățile sale, nu va promova și nu va favoriza acordarea de privilegii sau crearea de discriminări față de vreun cult.” (Art. 9, al. 1)

3.4.2. Calitatea de cult recunoscut de stat se dobândește prin hotărâre a Guvernului, la propunerea Ministerului Culturii și Cultelor, de către asociațiile religioase care, prin activitatea și numărul lor de membri, oferă garanții de durabilitate, stabilitate și interes public.

⁶¹ În Anexa la Proiectul de lege este reprodusă Lista cultelor recunoscute în România:

1. Biserica Ortodoxă Română
2. Episcopia Ortodoxă Sârbă de Timișoara
3. Biserica Romano-Catolică
4. Biserica Română Unită cu Roma, Greco-Catolică
5. Arhiepiscopia Bisericii Armene
6. Biserica Creștină Rusă de Rit Vechi din România
7. Biserica Reformată din România
8. Biserica Evanghelică C.A. din România
9. Biserica Evanghelică Lutherană din România
10. Biserica Unitariană din Transilvania
11. Uniunea Bisericilor Creștine Baptiste din România
12. Biserica Creștină după Evanghelie din România - Uniunea Bisericilor Creștine după Evanghelie din România
13. Biserica Evanghelică Română
14. Uniunea Penticostală – Biserica lui Dumnezeu Apostolică din România
15. Biserica Creștină Adventistă de ziua a șaptea din România
16. Federația Comunităților Evreiești din România
17. Cultul Musulman
18. Organizația Religioasă Martorii lui Iehova

⁶² Proiectul de lege se află pe site-ul Secretariatului de Stat pentru Culte www.culte.ro.

Prin hotărârea Guvernului se ia act și de statutul de organizare și funcționare sau codul canonic al cultului respectiv. (Art. 17)

Articolul 18 din Proiectul de Lege al cultelor prevede că „asociația religioasă care urmărește să dobândească calitatea de cult va formula o cerere în acest sens la Ministerul Culturii și Cultelor, însoțită de următoarea documentație:

a) dovada că este constituită legal și funcționează neîntrerupt pe teritoriul României ca asociație religioasă de cel puțin 12 ani;

b) listele originale cuprinzând adeziunile unui număr de membri cetățeni români cu domiciliul în România cel puțin egal cu 0,1% din populația României, conform ultimului recensământ;

c) mărturisire de credință proprie și statutul de organizare și funcționare care să cuprindă: denumirea cultului, care nu poate fi identică sau asemănătoare cu cea a unui alt cult deja recunoscut, structura sa de organizare centrală și locală, modul de conducere, administrare și control, organele de reprezentare, modul de înființare și desființare a unităților locale, statutul personalului propriu, principalele activități pe care cultul înțelege să le desfășoare în vederea atingerii scopurilor sale spirituale; alte prevederi specifice cultului respectiv.”

Capitolul II

Cadrul politic, etnic, social, economic și religios elvețian

1. Epoca Medievală

1.1. Constituirea Confederației Helvetice

Pe teritoriul actual al Confederației Helvetice au trăit în Antichitate celții și rheții. Aceștia au fost cucerți de romani și timp de 400 de ani au fost supuși procesului de romanizare. La începutul Evului Mediu triburile germanice ale alamanilor au cucerit partea centrală și nordică a actualului teritoriu al Elveției și au germanizat populația romanizată. Concomitent, triburile germanice ale burgunzilor au cucerit partea de vest iar triburile germanice ale longobarzilor, partea sudică a actualului teritoriu al Confederației Helvetice, însă ambele au fost romanizate de populația autohtonă. Există astfel un fond comun pentru principalele limbi vorbite de elvețieni: fondul romanic, germanizat în nord și centru, și devenit francez, respectiv italian, în vest și sud.⁶³

1.1.1. La sfârșitul secolului al XIII-lea teritoriul actualului Confederației Elvețiene era împărțit între diverși stăpâni feudali, orașe și teritorii rurale grupate în cantoane. Unele din acestea, precum Uri și Schwyz, își câștigă autonomia în 1231, respectiv 1240, și vor opune o puternică rezistență Casei de Habsburg, ce stăpânea întinse domenii în centrul Elveției actuale și încerca să transforme teritoriul respectivelor cantoane în domenii personale.

În anul 1291 cantoanele alpine Uri, Schwyz și Unterwalden (Obwalden și Nidwalden) se unesc în *Alianța eternă* pentru apărarea libertăților lor, beneficiind de ajutorul dușmanilor Habsburgilor în lupta dusă contra acestora. După mai multe confruntări de mică amploare, cantoanele zdrobesc în lupta de la Morgarten (1315) armata condusă de ducele Leopold I de Austria (1308-1326), fiul împăratului Albert I de Habsburg (1298-1308). Ca urmare a acestei victorii, alianței celor trei cantoane i se alătură orașele Lucerna în anul 1332, Zürich în 1351 și Berna în 1353, precum și cantoanele Zug și Glarus în anul 1353, constituindu-se „Confederația celor opt cantoane”.⁶⁴

Așadar în secolul al XIV-lea Confederația, inițial formată din cele trei cantoane din centru, cunoaște o expansiune rapidă înspre nord și est, ajungând încă din 1353 să reunească cele opt cantoane amintite mai sus. O trăsătură comună a locuitorilor acestora era că toți erau vorbitori de limba germană.⁶⁵

În urma bătăliilor victorioase de la Sempach din 1386 și Näfels din 1388, cantoanele își asigură autonomia față de autoritatea imperială și încep o campanie de cucerire a domeniilor Casei de Habsburg precum și a altor teritorii aflate în vecinătatea lor. Astfel, în anul 1415 cuceresc domeniul habsburgic Aargau, urmat în următorii 120 de ani de cucerirea celei mai mari părți din teritoriile ce formează în prezent cantoanele Lucerna, Berna, Solothurn, Zürich, St. Gallen, Thurgau, Schaffhausen, Ticino, Vaud. Concomitent, alte orașe și cantoane se asociază celor opt cantoane inițiale: Fribourg, St. Gallen (orașul împreună cu puternica mănăstire și domeniul ei), Appenzell, Basel, Solothurn, Biel (Bienne), Valais, Geneva, Schaffhausen, Graubünden (Grischun/Grison). Se ajunge astfel la jumătatea secolului al XVI-lea ca teritoriul controlat de cantoane să fie în mare parte același cu actualul teritoriu al Confederației.

1.1.2. Acest proces de coagulare cantonală nu a fost unul liniar, din contră, a cunoscut numeroase sincope. În urma înfrângerii suferite de trupele cantoanelor Uri, Nidwalden,

⁶³ Christophe Hauser, *L'émergence du Swiss English: panacée ou problème?*, Mémoire de diplôme, Haute école spécialisée de Zürich-Winterthour, Département de Linguistique appliquée et des Sciences de la culture, Institut de Traduction et d'Interprétation, Filière Traduction, 2005 (nepublicată), p. 3.

⁶⁴ Charles Gilliard, *Histoire de la Suisse*, Neuvieme edition mise a jour par Jean-Jacques Bouquet, Press Universitaires de France, 1987, pp. 12-16 și pp. 20-23.

⁶⁵ Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 4.

Lucerna și Zug în anul 1422 la Arbedo, în Ticino, în fața trupelor ducelui de Milano, Filippo-Maria Visconti, conduse de Francesco Bussone, zis și Carmagnola, care a stopat temporar expansiunea cantoanelor pe văile sudice ale Alpilor, s-a iscat un conflict între cantoanele rurale și cele orășenești, generat de extinderea controlului orașelor asupra unor regiuni rurale limitrofe. Un al doilea conflict izbucnește între 1440 și 1446, când Zürich părăsește *Alianța* și se alătură cauzei imperiale, provocând cantoanelor o înfrângere în anul 1444 la St. Jakob pe Birs. Ulterior, Zürichul își reconsideră poziția și revine câțiva ani mai târziu în *Alianță*.

După reînnoirea *Alianței* în anul 1474, armata cantoanelor provoacă ducelui Burgundiei, Carol Temerarul (1467-1477), aliatul Habsburgilor, mai multe înfrângeri la Grandson și Murten în 1476 și Nancy în 1477. În urma unui nou război cu imperiul, denumit „războiul suab” și încheiat cu pacea de la Basel din anul 1501, Elveției, formată acum din 13 cantoane, i se recunoaște de către împăratul german Maximilian I (1486 - 1519) independența politică.⁶⁶

Ca urmare a ofensivei înspre sud, în urma căreia *Alianța* cucerește teritoriul actualului canton Ticino și văile Valtellina, Bormio și Chiavenna, aflate sub suzeranitatea ducatului Milano, amenințând direct Câmpia Lombardă, cantoanele intră în conflict deschis și cu Franța. Aceasta tocmai se angajase într-o campanie de cucerire a Italiei și ocupase ducatele Milanului și alte principate din Câmpia Lombardă. În urma bătăliei de la Marignano din 1515, lăncierii elvețieni sunt înfrânți de către armata franceză. Însă în anul următor cantoanele încheie la Fribourg o pace favorabilă cu Franța, aceasta recunoscând stăpânirea Confederației cantoanelor asupra teritoriilor cucerite până la acea dată, în schimbul serviciilor mercenarilor elvețieni, apreciați la vremea aceea drept cei mai buni soldați ai Europei⁶⁷. Începe acum o perioadă de 333 de ani de-a lungul căreia Elveția devine o bogată sursă de mercenari pentru marile puteri ale Europei, fapt ce va duce la secătuirea resurselor umane și la scăderea populației cantoanelor, însă va asigura totodată și o perioadă de pace, cantoanele nemaifiind nevoite să-și apere libertatea împotriva unor agresori externi. În anul 1848 autoritățile federale interzic „exportul” de mercenari, cu o singură excepție: cei 100 de soldați ai Gărzii elvețiene a papei de la Roma.

Între 1400 și 1530 *Confederația celor opt* devine plurilingvă prin înglobarea unor teritorii cu populații vorbitoare de limba franceză, italiană și română. Cu excepția Fribourgului și Valais-ului (bilingv) aceste teritorii s-au aflat până la începutul secolului al XIX-lea sub dependența unor cantoane cu populație germanofonă. Astfel, timp de secole, pe teritoriul actual al Confederației Helvetică au existat mici republici cu caracter plurilingv, care acționau în comun în raport cu celelalte state și autonom în interior.⁶⁸

1.2. Evoluția istorică în perioada 1515-1798

1.2.1. Europa Occidentală și Centrală avea să cunoască la începutul secolului al XVI-lea o mișcare de reformare a Bisericii Romano-catolice, de această dată nu din interior, cum fuseseră aproape toate cele de până atunci, ci separat de ea. Inițiatorul ei a fost un fost călugăr augustinian, Martin Luther (1483-1546), care, revoltat de practica indulgențelor, a sintetizat în 95 de teze, pe care le-a afișat pe ușa catedralei din Wittenberg la 31 octombrie 1517, o critică aspră la adresa practicilor Bisericii Catolice. Urmează patru ani de dispute cu teologii catolici pe teme diverse: indulgențe, infailibilitatea papală, conciliile Bisericii, Sfintele Taine etc.

În urma refuzului categoric al lui Luther de a-și retracta scrierile, învățătura sa este condamnată ca eretică prin edictul de la Worms din 26 mai 1521. În apărarea lui Luther vin mai mulți principii germani care îmbrățișează noua confesiune propovăduită de acesta. În anul 1522 Luther publică prima traducere a *Noului Testament* în limba germană. Noua învățătură de credință creștină capătă o formă elaborată în anul 1530, odată cu apariția *Confessio Augustana*.

Ideile reformatoare pătrund repede și pe teritoriul elvețian. Încă din anul 1519 pastorul Ulrich Zwingli (1484-1531) predică la Zürich o nouă învățătură de credință ce se deosebea

⁶⁶ Charles Gilliard, *Histoire...*, pp. 24-37.

⁶⁷ Conform Jean-Jacques Bouquet, *Dans la grande politique européenne*, site www.Memo.fr/Suisse.

⁶⁸ Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 5.

însă în multe puncte de cea propovăduită de Luther.⁶⁹ În anul 1523 Zwingli publică o scriere formată din 67 de teze în care își sintetizează ideile reformatoare⁷⁰. Noua învățătură de credință se răspândește rapid din Zürich în Basel, Berna și Schaffhausen. În anul 1529 au loc discuții între Luther și Zwingli la Marburg, în încercarea, eșuată de altfel, de a-și pune de acord viziunile privind Reforma și de a propune o soluție unică. Între 1527 și 1531 Reforma, așa cum o propovăduia Zwingli, se înstăpânește puternic în Zürich, care devine centrul acestei mișcări în partea nordică și nord-estică a Elveției.⁷¹

Ca urmare a adoptării Reformei în cantoanele mai sus amintite, între cantoanele elvețiene izbucnește în 1529 un război care opune cantoanele reformate celor catolice în bătălia de la Kapel. În a doua bătălie de la Kapel din anul 1531 catolicii îi înving pe reformați, însuși Zwingli murind în luptă. Însă aceasta nu va duce și la dispariția ideilor lui. În schimb este abandonat proiectul său de creare a unei Confederații reformate. Tratatul de pace semnat la 16 noiembrie 1531 menținea vechile drepturi politice ale cantoanelor.⁷²

În regiunea romandă, la Geneva și la Neuchâtel, activau alți doi mari propovăduitori ai ideilor reformatoare: francezul Jean Calvin (1509-1564) la Geneva, din 1536, când publică *Institutio Religionis Christianae*⁷³ (cunoscută și sub numele de *Confessio Helvetica anterior*), și Guillaume Farel (1489-1565) la Neuchâtel, între 1538 și 1565. Ambii reușesc să convingă populația celor două cantoane să îmbrățișeze noua învățătură de credință. Mai mult, Calvin pune bazele unei republici teocratice reformate la Geneva (1541-1564).

În toamna anului 1549 la Zürich se încheie un concordat, cunoscut sub denumirea de *Consensus Tigurinus*, între adepții ideilor zwingliene și cei ai lui Calvin, în fapt o nouă confesiune reformată, diferită de cea luterană. În anul 1559 se înființează Academia din Geneva, iar în anul 1566 este elaborată *Confessio Helvetica posterior*. Toate cantoanele elvețiene reformate adoptă treptat această mărturisire de credință, ultimul fiind Basel în 1644 (care între 1529 și 1644 a fost adeptul confesiunii luterane).⁷⁴ Un rol deosebit de important pentru reușita reformei în Elveția l-a avut în perioada 1531-1575 Heinrich Bullinger (1504-1575), urmașul lui Zwingli la catedrala din Zürich, un umanist și teolog remarcabil, care a știut să armonizeze viziunile lui Zwingli și ale lui Calvin cu privire la reforma religioasă, și care prin scrierile sale a avut o influență foarte mare asupra reformaților din Europa, asupra celor englezi mai cu seamă.

Atât prima cât și a doua formă a *confesiunii reformate elvețiene* vor cunoaște o largă răspândire europeană și vor sta la baza altor mărturisiri de credință reformate, cunoscute îndeobște sub numele generic de „calvinism”⁷⁵. În Scoția, sub conducerea lui John Knox (?1503-1572), noua confesiune, denumită și *puritanism*, va deveni din 1560 biserică oficială și va purta denumirea de Biserică Prezbiteriană. În Franța după un prim mare conciliu în 1559, cele peste 2000 de comunități protestante adoptă o confesiune unitară sub denumirea de *Confessio Gallicana*. Calvinismul va cunoaște o mare răspândire și în Germania, unde din 1563 va avea centrul la Heidelberg prin convertirea principelui elector al Palatinatului Inferior. În Țările de Jos (Olanda), Guido de Bray redactează în 1559 *Confessio Belgica* (publicată în 1566), ce va fi adoptată treptat de toate comunitățile reformate flamande. În Ungaria calvinismul a fost adoptat prin traducerea în maghiară a *Confessio Helvetica* de către cei adunați în sinodul de la Czenzer, sub numele de *Confessio Hungarica (Czenzerina)*⁷⁶. Ulterior, sinodul de la Debrețin din 1567 confirmă noua confesiune drept „maghiară”, ea fiind

⁶⁹ Despre începuturile Reformei în Zürich și în mod special despre reformatorul Ulrich Zwingli a se vedea Martin Hauser, *Prophet und Bischof. Huldrych Zwinglis Amtsverständnis im Rahmen der Züricher Reformatio*, Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1994, lucrare consultată pentru perioada 1521-1566.

⁷⁰ Timothy George, *Teologia reformatorilor*, Editura Institutului Biblic “Emanuel” din Oradea, Oradea, 1998, pp. 138-139.

⁷¹ Martin Hauser, *Prophet und Bischof...*, pp. 167-171 și urm.

⁷² *Histoire du christianisme en Suisse...*, p. 116.

⁷³ Timothy George, *Teologia...*, p. 217.

⁷⁴ *Histoire du christianisme en Suisse...*, p. 140.

⁷⁵ Pr. Prof. Ioan Rămureanu, Pr. Prof. Milan Șesan, Pr. Prof. Teodor Bodogae, *Istoria Bisericească Universală pentru institutele teologice*, vol. II (1054-1982), E.I.B.M.B.O.R., București, 1993, p. 219.

⁷⁶ Pr. Prof. Ioan Rămureanu, *Istoria Bisericească Universală. Manual pentru Seminariile teologice*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2004, p. 452.

recunoscută oficial abia în anul 1606, orașul Debrețin rămânând până astăzi centrul calvinismului maghiar. În Transilvania calvinismul se răspândește după 1550, iar dieta de la Aiud din 1564 îl recunoaște ca *religio recepta* a principatului, alături de luteranism (*Confessio Augustana*) și catolicism. Șapte ani mai târziu dieta recunoaște și unitarianismul drept *religio recepta* în Transilvania.

Trebuie spus că Reforma a creat o stare suplimentară de tensiune în cadrul Confederației. Aceasta își menține unitatea prin respectarea suveranității fiecărui canton și prin neamestecul în treburile sale interne. Astfel, Elveția devenea unitară și unită în lupta cu adversarii externi, imperiul german și Franța, însă divizată pe plan intern. Structura medievală a Confederației s-a menținut până la jumătatea secolului al XIX-lea, când după 1848 cantoanele încep să adopte Constituții democratice care conțin prevederi referitoare la libertatea de conștiință, prin recunoașterea oficială în toate cantoanele atât a Bisericii Catolice cât și a celei Reformate.

Anterior acestui proces, începând cu secolul al XVIII-lea, are loc un altul la fel de important. Teritorii cucerite de către Confederație și aflate fie sub control federal comun, fie sub controlul direct al unor cantoane, se constituie în cantoane egale în drepturi cu cele „istorice”. Apar astfel la începutul secolului al XIX-lea cantoanele St. Gallen⁷⁷, Grischun/Graubünden⁷⁸, Ticino⁷⁹, Vaud⁸⁰, Thurgau⁸¹ și Aargau⁸² care vin să se alăture celor deja existente la acea dată. Un lucru trebuie precizat: toate aceste teritorii au adoptat confesiunea dominantă a cantonului care le stăpânea, astfel aplicându-se principiul *cuius regio, eius religio* („religia stăpânului devine religia poporului”).

Trebuie recunoscut totuși un adevăr: Reforma protestantă a fost importantă pentru stabilitatea multiculturală a țării. S-a evitat scindarea țării în funcție de apartenența lingvistică precum și după criteriul catolici și protestanți în Elveția germanică și Elveția francofonă. După Reformă frontierele lingvistice nu au coincis cu frontierele profesionale și nici cu cele politice. S-a realizat un „clivaj intercalat” care a exercitat o puternică forță de coeziune în care apartenența lingvistică nu a fost un factor de deosebire de alții, ci a reprezentat un element constitutiv al multiculturalității elvețiene. Caracteristic pentru pluralismul elvețian este

⁷⁷ Format din teritoriile orașului și ale abăției de St. Gallen și Toggenburg, aliate vechi ale Confederației, la care s-au alipit teritoriile aflate sub control comun: Rapperswil, Uznach, Gaster și Hohensax, precum și teritoriile Rheintal, Sax, Werdenberg și Sargans aflate sub controlul cantoanelor Appenzell Inner Rhoden, Zürich, Glarus și respectiv Berna. Populația germanofonă a cantonului este atât de confesiune catolică cât și protestantă.

⁷⁸ *Statul liber al celor Trei Ligi* sau *Ligile Retice* format din teritoriul celor *Trei Ligi*: a celor *Zece Jurisdicții*, aflată sub controlul cantoanelor Zürich și Glarus, cu populație germanofonă și de confesiune protestantă, a *Ligii Gris* cu populație română, germanofonă și italofoară și de confesiune catolică și *Liga Casei Domnului* aflată sub controlul cantonului Berna, cu populație germanofonă, română și italofoară de confesiune majoritar protestantă. Timp de aproape 300 de ani, până în anul 1797, un teritoriu de aproximativ 3200 de kmp aflat în partea sudică a cantonului Grischun și format din districtele Chiavenna, Valtellina și Bormio a făcut parte din Confederație fiind parte a cantonului Grischun. În prezent acest teritoriu face parte din Italia. A se vedea și harta anexată.

⁷⁹ Canton format din teritoriile cucerite de Confederație la sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea de la Ducatul de Milano: districtul Leventina de către cantonul Uri, districtele Locarno, Lugano și Mendriso de Confederație și districtele Blenio, Riviera și Bellinzona de către cantoanele Schwyz, Uri și Nidwalden. Populația cantonului Ticino este formată din italofoari catolici.

⁸⁰ Teritoriul actualului canton Vaud cuprinde comunele grupate în Pays de Vaud și până în anul 1536, când au fost cucerite de către cantonul Berna. Până la acea dată acest teritoriu cuprindea domeniile episcopului de Laussane, a ducelui de Burgundia, a ducelui de Savoia și a altor principii. După cucerirea berneză, populația francofonă de aici adoptă aproape în totalitate confesiunea protestantă.

⁸¹ Teritoriul cantonului Thurgau s-a aflat sub controlul cantonului Berna. Populația germanofonă este de confesiune reformată.

⁸² Regiunea reprezenta centrul puterii familiei de Habsburg, care avea aici puternicele castele Habsburg, Lenzburg și Wildeg. Totodată, aici se găseau și mănăstirile fondate de Habsburgi: Wettingen și Muri. Cantonul Berna a cucerit în 1415 de la Habsburgi districtele din partea de sud-vest a actualului canton: Zofingen, Aarburg, Aarau, Lenzburg și Brugg. Districtele Mellingen, Muri, Villmergen și Bremgarten, cunoscute sub denumirea *Freie Ämter* cucerite de la ducatul Baden, s-au aflat sub jurisdicția Confederației până în anul 1803, când districtele aflate sub controlul Bernei împreună cu teritoriul Fricktal, cedat de Austria în anul precedent, au format actualul canton Aargau. În prezent populația cantonului, germanofonă în totalitate, este împărțită între confesiunile reformată și catolică. Încă din Evul Mediu, în două comune din acest canton, Endingen și Lengnau, li s-a dat voie evreilor să locuiască în mod liber, fiind singurele localități elvețiene, până în secolul al XIX-lea, care au permis acest fapt.

suprapunerea antagonismelor (limbă–confesiune–orientare politică) fapt ce a permis echilibrarea permanentă a raportului de forțe între majoritate și minoritate în interiorul țării.⁸³

Analizând conceptul de națiune medievală, istoricul Ioan Aurel Pop remarcă cu privire la Confederația Helvetică că timp de câteva secole a fost nu numai din punct de vedere politic parte a imperiului german, dar și prin origine, limbă și sentiment al apartenenței. Secolul al XVI-lea avea să aducă o schimbare. Istoricul glarusian Aegidius Tschudi (1505-1572) în lucrarea sa *Gallia comata* îi diferențiază pe elvețienii de germanii prin originea lor diferită precum și prin franceza vorbită de unii dintre ei. El explică aceasta prin faptul că deși o parte din celții helveți s-au eliberat de sub ocupația romană, o parte au rămas sub romani, și astfel primii au putut vorbi germana pe mai departe iar restul au adoptat limba romanilor. Astfel, deși vorbesc două limbi diferite, descind din același popor de origine celtică și de aceea nu se pot confunda cu germanii, chiar și cei ce vorbesc un dialect germanic.⁸⁴

1.2.2. Biserica Romano-Catolică, în dorința de a opri hemoragia masivă și pierderea tuturor credincioșilor, mai cu seamă pe cei din spațiul nelatin, convoacă în anul 1542 prin papa Paul al III-lea (1534-1549) un Conciliu la Trento, în sudul Tirolului, întrunit abia în 1545, în dorința de a găsi și de a propune adoptarea unor măsuri care să reformeze din interior Biserica romană⁸⁵. Această mișcare s-a numit Contrareformă, iar principalii promotori ai ei au fost membrii *Ordinului Societății lui Isus* sau iezuiții, fondat în anul 1534 de către nobilul spaniol Ignățiu de Loyola (?1491-1556).

În cantoanele elvețiene rămase fidele Bisericii Catolice: Valais (Wallis), Fribourg, Lucerna, Zug, Schwyz, Uri și Unterwalden, aplicarea hotărârilor de la Trento s-a făcut cu precădere între anii 1570 și 1584, când iezuiții deschid mai multe colegii iar consiliile cantonale impun respectarea strictă a învățăturilor Bisericii Catolice. Consecința acestei ofensive confesionale a Romei a fost că Zürich, Berna și Geneva pun bazele unei alianțe ce va grupa ulterior toate cantoanele protestante din Confederație.

„Foarte repede se va înregistra un proces de polarizare între iezuiți și calviniști, aceștia fiind cei mai militanți reprezentanți ai Contrareformei respectiv ai Reformei”, din cauză că iezuiții se vor instala cu precădere în zonele de mixtură, acolo unde pătura conducătoare, nobilii, rămăseseră în mare parte catolici în opoziție cu patriciatul, iar burghezia și chiar țărănimea adoptaseră protestantismul; „conflictul va căpăta profunde dimensiuni politice și ideologice”.⁸⁶

Războaiele religioase ce aveau să sfâșie Europa în prima jumătate a secolului al XVII-lea nu aveau să afecteze țara cantoanelor în mod direct, în schimb, la semnarea tratatelor de pace de la Westfalia din anul 1648, care puneau capăt Războiului de 30 de ani, prin strădaniile diplomatice ale primarului Baselului, Rudolf Wettstein (1594-1666), Confederației Elvețiene i se recunoaște independența deplină față de Imperiul German.⁸⁷

Tensiunile semnalate între cantoanele reformate și cele catolice aveau să cunoască o escaladare în anul 1656, când în urma primului război de la Villmergen, cantoanele catolice înfrâng oastea cantoanelor protestante, acum stabilindu-se un *status-quo* în care catolicii dețineau o ușoară preeminență. În anul 1712 izbucnește un nou conflict, cunoscut ca al doilea război de la Villmergen, în care armatele reformate îi înving pe catolici, inaugurând o dominație a cantoanelor reformate.⁸⁸

⁸³ Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 7.

⁸⁴ Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 46.

⁸⁵ August Franzen, Remigius Bauemer, *Istoria papilor*, Editura Arhiepiscopiei Romano-catolice București, 1996, p. 312.

⁸⁶ Imanuel Geiss, *Istoria lumii. Din preistorie până în anul 2000*, traducere de Aurelian Cojocă, Editura All, București, 2002, p. 331.

⁸⁷ *Istoria lumii în date*, sub conducerea Acad. Prof. Andrei Oțetea, Editura Enciclopedică română, București, 1972, p. 116.

⁸⁸ *Histoire du christianisme en Suisse...*, p. 171.

Perioada 1720-1792 cunoaște și o serie de mișcări sociale, precum cele din 1721 de la Werdenberg, din 1723 de la Lausanne, din 1740 de la Porrentruy, din 1749 de la Berna, din 1781 de la Fribourg și culminând cu cea din 1792 de la Geneva.⁸⁹

1.3. Cultura în secolele XIII-XVII

1.3.1. În acest interval de timp evoluția culturii pe teritoriul Confederației a fost similară cu cea vest-europeană în general, cu deosebire că ea s-a dezvoltat în orașe, fie că este vorba despre centre episcopale, precum Basel, Lausanne, Geneva, Chur, fie de centre economice și comerciale precum Zürich, Berna, Lucerna, Fribourg, Solothurn, Schaffhausen, sau sateliți ai unui centru eclesiastic foarte puternic, precum mănăstirea St. Gallen sau episcopia de Sion, în Valais. Realizările acestei perioade se văd în arhitectură, rămasă un domeniu cu puternică tradiție în Elveția. Vechile catedrale episcopale din Basel, Sion, Chur, Geneva și Lausanne sunt construite în secolul al XII-lea, în stil romanic. În același stil au fost construite și mai multe castele, fortărețe și alte edificii de pe tot cuprinsul Confederației. Catedralele din Schaffhausen, Zug și Zürich au fost construite între secolele XIII-XV, în stil gotic, iar catedralele din Einsiedeln și St. Gallen au fost construite în stil baroc.

Orașul Basel în prima jumătate a secolului al XV-lea s-a aflat în centrul politicii europene. Sediul unei episcopii catolice importante, dar și un centru economic recunoscut, implicat în comerțul european al vremii și, după descoperirea Americii, și în cel atlantic, mai cu seamă în comerțul cu sclavi, orașul Basel a găzduit între 1431-1449 un conciliu al episcopilor apuseni, ce s-a constituit în ultima încercare a episcopatului catolic de a opune monarhismului și autoritarismului papal supremația conciliară, adică de a cere papei să se supună conciliului episcopilor și nu de a-l subordona autorității sale.

În anul 1460 a fost întemeiată la Basel prima Universitate elvețiană, care a cunoscut o epocă de strălucire deosebită în secolele XV-XVII datorită unor personalități de renume care au trăit în orașul de pe Rin în această perioadă. În Basel aveau să locuiască marele umanist Desiderius Erasmus (1466-1536), tipograful Johann Frobenius (1460-1527), pictorul Hans Holbein (1460-1524), umaniștii și profesorii la universitatea din oraș: Wolfgang Köpfel, zis și *Capiton*, (1478-1541), Conrad Pellican (1478-1556), Sebastian Münster (1489-1552), care au tradus în germană și au publicat *Cartea Psalmilor* împreună cu un comentariu lingvistic, și Heinrich Loriti, zis și *Glaréan*, (1488-1563), un adevărat enciclopedist, preocupat de teologie, filozofie, geografie, istorie, matematică, astronomie, pedagogie, poezie și muzică. Aceștia au făcut din Basel un centru european al umanismului.⁹⁰ În secolul al XVI-lea aveau să fie înființate alte două universități, la Lausanne în 1537 și la Geneva în anul 1559.

1.3.2. Secolele XVI-XVII aveau să stea sub semnul Renașterii, al umanismului, al marii Reforme religioase și al Contrareforme, răspunsul catolic la protestantism, formulat în urma Conciliului de la Trento (1545-1563). În perioada Renașterii un mare număr de arhitecți elvețieni, din care cea mai mare parte erau originari din cantonul Ticino, au lucrat în Italia, la Roma, Veneția, Neapole, Milano, Florența și altele. Astfel, Antonio da Ponte (1512-1595) construiește la Veneția o parte din Palatul Dogilor și podul Rialto, Domenico Fontana (1543, Ticino - 1607, Neapole) execută planurile Palatului Lateran, fațada catedralei Sfântului Ioan Lateran, și pe cele ale Palatului Regal, toate din Neapole. Nepotul lui Domenico Fontana, Carlo Maderno (1556, Ticino - 1629, Roma) a fost arhitectul papei Paul V, pentru care a executat numeroase lucrări în Roma. Francesco Borromini (1599, Lugano-1667, Roma), a construit biserica San Carlo alle Quattro Fontane, mănăstirea Filippini și o parte din Palatul Spada. Carlo Fontana (1643, Ticino - 1714, Veneția) a construit biserica Santa Maria della Salute, fațada bisericii San Marcello al Corso, palatele Montecitorio, Baldassare Longhena de la Maroggia, Rezzonico și Widmann, toate din Veneția.

1.3.3. În cea ce privește literatura, nu se poate vorbi despre o literatură elvețiană veche propriu-zisă în limbile vernaculare, evul mediu cunoscând ca limbă literară doar limba latină.

⁸⁹ *Istoria lumii în date*, p. 186.

⁹⁰ *Histoire du christianisme en Suisse. Une perspective œcuménique*, Sous la direction de Lukas Vischer, Lukas Schenker et Rudolf Dellsperger, et Olivier Fatio pour l'édition française, Editions Labor et Fides Genève et Editions Saint-Paul Fribourg, f.a., pp. 100-103.

În perioada de la întemeierea Confederației în 1291 și până în anul 1798, cum limba majorității cantoanelor era germană, se poate spune că adevărata literatură vernaculară a fost cea în limba germană. Începând cu secolul al XVIII-lea a început să crească influența limbii franceze, ca pretutindeni în Europa.

Istoria literaturii elvețiene propriu-zise de limbă germană începe cu *Minnesinger*-ii care au activat pe teritoriul întregii Confederații din perioada medievală timpurie. Zürich a fost principalul centru literar al vremii. *Minnesinger*-ii Manesse, tatăl și fiul, au adunat o bună parte din cântecele lor într-un manuscris aflat în prezent la Paris. Personajul cel mai remarcabil al epocii a fost maestrul Johannes Hadlaub, care a trăit la sfârșitul secolului XIII – începutul secolului XIV. Victoriile militare ale elvețienilor din secolele XIV-XV au fost imortalizate în numeroase cântece și balade. Dintre autorii acestei perioade s-au distins Hans Halbsuter din Lucerna, care a scris despre bătălia de la Sempach (1386) și călugărul dominican Ulrich Boner din Berna, de la care au rămas și numeroase fabule versificate.

Mai importante pentru istoria literaturii sunt cronicile istorice din diferitele cantoane elvețiene. Astfel, Christian Kuchlmaster continuă în secolul al XIV-lea analele mănăstirii St. Gallen, iar în secolul următor avem cronică în versuri a războiului dintre cantonul Appenzell și mănăstirea St. Gallen, cronicile lui Conrad Justinger din Berna, a lui Hans Fründ (+1469) din Lucerna și poemele fantastice ale lui Eulogius Kirburger (+1506). Tot din secolul al XV-lea datează și primul cântec despre Wilhelm Tell. Războaiele cu Burgundia de la sfârșitul secolului al XV-lea au constituit un prilej de înflorire a literaturii istorice sub forma cronicilor la sfârșitul acestui secol și începutul celui următor. Tot în limba vernaculară (germană) sunt scrise și primele descrieri ale Confederației, făcute de Albert von Bonstetten din Einsiedeln în 1479 și de Conrad Turst din Zürich în 1496, precum și prima hartă a țării, ce datează de pe la 1495-1497.

Umaniștii elvețieni din secolele XV-XVII au scris în latină și la fel au făcut și reformatorii elvețieni, deși *Biblia de la Zürich* din 1531 este o excepție izbitoare. Cu toate acestea bernezul Nicholas Manuel (1484-1530) a compus poeme satirice anti-papale în germană, în timp ce Valerius Anshelm (+1540), tot din Berna, a scris în latină una dintre cele mai bune cronici elvețiene. Aegidius Tschudi din Glarus (1505-1572), în ciuda activității sale literare intense, a publicat o singură operă în germană în 1538, împreună cu o hartă istorică a Elveției. Sebastian Münster (1488-1552), profesor de ebraică la Universitatea din Basel, a publicat în 1544, în germană, principala sa operă, *Cosmographia*, dar Conrad Gesner (1516-1565) și-a scris întreaga operă în latină. Prima lucrare umanistă importantă în germană a fost remarcabila istorie și descriere a Elveției realizată de Johannes Stumpf (1500-1578) în 1548 la Zürich, însă Josias Simler (1530-1576), continuatorul istoriei sale, și-a scris toate lucrările în latină. Alte lucrări reprezentative pentru această perioadă sunt: autobiografia învățatului valasian Thomas Platter (1499-1582) și jurnalul fiului său, Felix Platter (1536-1614), ambele scrise într-o frumoasă limbă germană.

Cu timpul însă, istoricii elvețieni au renunțat la latină în favoarea limbilor materne, precum Michael Stettler (1580-1642) din Berna, Franz Haffner (1609-1671) din Solothurn și un număr de autori originari din Grischun / Graubünden, precum Bartholomew Anhorn (1566-1640) și fiul său cu același nume, Bartholomew B. Anhorn (1616-1670), și Johannes Guler (1562-1637). Totuși, și în secolul al XVII-lea un Fortunatus Sprecher (1585-1647) a preferat să scrie în latină, așa cum a făcut și Fortunatus Juvalta (1567-1654); de asemenea J.B. Plantin (1625-1697) compune în 1656 o descriere a Elveției în latină, la fel ca și Mercurius Helveticus, care publică tot în 1680 o descriere științifică a țării sub titlul *Historia naturalis Helvetiae curiosa*, dar patru ani mai târziu, în 1684, J.J. Wagner (1641-1695) scrie în germană un ghid al Confederației.

1.3.5. Istoria literaturii elvețiene de limbă franceză începe cu cavalerul Othon de Grandson (+1397), cea mai veche figură a literaturii din Elveția romandă. Din secolele XV-XVI s-au păstrat numeroase creații în dialectele francofone locale. Dintre acestea menționăm *Cronica canonicilor de la Neuchâtel* (secolul al XV-lea), *Fierabras cel Mare* (1478), de Jean Bagnyon, poemul *Congé pris du siècle siculier* (1480) de Jacques de Bugnin. Prima personalitate proeminentă a literaturii romande a fost François Bonivard (+1570) care a scris

Chroniques de Geuve până în anul 1530, și continuată până în 1562 de Michel Roset (+1613). Prima traducere protestantă în franceză a *Bibliei* a fost realizată la Neuchâtel în 1535, principalii autori fiind Pierre Robert (*Olivetian*) și Pierre de Vingle. Protestanții Theodore Agrippa d'Aubigné (1552-1630) și Simon Goulart (1543-1628) au scris poeme cu temă religioasă. Victoria repurtată de genevezi în anul 1602 împotriva ducului de Savoia, cunoscută sub numele de *Escaladă* a fost descrisă în proză de David Piaget (1580-1644) în *Istoria Escaladei (Histoire de l'escalade)* și în versuri de Samuel Chappuzeau (1625-1701) în *Geneva eliberată (Genève délivrée)*. O altă operă inspirată de același eveniment a fost *Citadin de Genève* (1606) atribuită lui Jean Sarasin (1574-1632). Jean Plantin (1625-1697), din Vaud, a elaborat în latină o lucrare topografică a Elveției, *Elveția antică și nouă (Helvetia antiqua et nova)*, 1656) și *Abrégé de l'histoire générale de la Suisse* (1666), în franceză, iar Georges de Montmollin (1628-1703) din Neuchâtel a scris o istorie locală.

1.3.6. Limba română, sau mai bine zis cele cinci dialecte pe baza cărora a fost creată aceasta în deceniul al optulea al secolului XX: sursilvan, sutsilvan, surmiran, puter și vallader (ultimele două fiind considerate de către unii specialiști drept o limbă aparte, limba ladină), este vorbită de aproximativ 1% dintre elvețieni, marea lor majoritate grupați în cantonul Grischun (Graubünden sau Grigioni). Cele mai vechi manuscrise în dialectele romanșe datează din secolele X-XIV, cele mai vechi fiind *Manuscrisul Würzburg* (secolul X), *Omilia Einsiedeln* (secolul XII) și *Monumentul lingvistic Müstair* datat din 1389. Primul poem într-un dialect romanș datează din anul 1527 și îi aparține lui Gian Travers (Johann von Travers, 1483-1563). Prima carte publicată într-un dialect romanș a fost traducerea unui catehism german în anul 1552. Jachiam Bifrun realizează în 1560 prima traducere a *Noului Testament* în limba română.

2. Epoca Modernă

2.1. Confederația între anii 1798-1847 sau de la Napoleon la Sonderbund

2.1.1. Trupele revoluționare franceze ocupă Berna în anul 1798, dizolvă Confederația și proclamă Republica Helvetică, care va supraviețui doar 5 ani. În urma *Actului de Mediație* din 13 februarie 1803 se proclamă Confederația Helvetică, stat federal format din 19 cantoane, pus sub suveranitatea *mediatorului* Napoleon Bonaparte (1769-1821). În decembrie 1813, când se profila sfârșitul imperiului napoleonean, Consiliul federal anulează *Actul de Mediație* și se revine la situația de dinaintea anului 1798.

2.1.2. După înfrângerea lui Napoleon în Bătălia de la Leipzig în anul 1813 și ocuparea cantoanelor de către armatele rusești, prusace și austriece, în cantoane s-au reîntors vechile conduceri aristocratice alungate cu 15 ani în urmă. Sfârșitul anului 1813 și începutul anului 1814 au găsit comunitatea cantoanelor elvețiene într-o dispută ce opunea vechile cantoane, precum Berna, Zürich, Solothurn, Fribourg, Lucerna și altele, noilor cantoane precum Vaud și Aargau. Concret se cerea noilor cantoane create după 1798, Vaud, Aargau, Ticino, Thurgau, St. Gallen, să se autodizolve și comunele componente să se reîntoarcă sub autoritatea vechilor cantoane din care făceau parte ca și teritorii supuse și cucerite și să ofere în plus compensațiile financiare datorate pentru perioada cât au funcționat drept cantoane de sine. O altă problemă ridica cantonul Grischun / Graubünden care dorea mai întâi separarea de restul cantoanelor și mai apoi independența. După multe discuții și convocarea mai multor diete, a fost nevoie de medierea țarului rus Alexandru I (1801-1825), care a intervenit prin ministrul său de externe, Capo d'Istria, și a cerut recunoașterea *statu-quo*-ului teritorial din acel moment, deci implicit existența noilor cantoane.

A fost nevoie de încă un an de negocieri pentru ca Dieta să poată elabora un nou *Act federal*⁹¹, semnat în 7 august 1815, care să mulțumească toate cantoanele. Prin prevederile

⁹¹ Am folosit datele oferite de Jean-Jacques Bouquet pe site-ul www.memo.fr./suisse, preluate după cartea lui Berthold van Muyden, *La Suisse sous le Pacte de 1815*, publicată la Lausanne în 1890.

noii constituții de fapt, era proclamată neutralitatea perpetuă a Elveției, formată din 21 de republici⁹² și un principat, Neuchâtel, posesiune a regelui Prusiei, cantoanele redeveneau suverane și se fixau noile frontiere cantonale, hotărârile Dietei erau luate cu majoritate de voturi, fiecare canton și semi-canton având un vot; în caz de dezacord, când un semi-canton vota într-un fel iar cealaltă jumătate vota altfel, voturile respective se anulau. Trei dintre cantoane, Berna, Zürich și Lucerna, deveneau cantoane directe și consiliile cantonale respective deveneau consiliile conducătoare ale Confederației pe o perioadă de doi ani, prin rotație. Funcția de landamman (conducător al Confederației) era suprimată, iar Confederația nu avea competențe în materie de politică externă, aceasta rămânând la aprecierea cantoanelor. Cantoanele puneau la dispoziția Confederației contingente militare și asigurau finanțarea acestora. Două dispoziții ale actului vor crea probleme în viitorii ani: prima se referea la faptul că pe viitor cantoanele nu pot forma alte alianțe între ele sau cu puteri străine care să afecteze Pactul Federal sau drepturile altor cantoane, iar a doua garanta existența mănăstirilor pe teritoriul Confederației.

La Congresul de la Viena din 1815 a participat o delegație federală precum și delegații ai cantoanelor. Congresul a hotărât recunoașterea neutralității elvețiene, a Pactului federal și a noilor granițe ale țării, ce sufereau însă unele rectificări: orașului Geneva, devenit canton în cadrul Confederației, i se alipeau câteva comune franceze catolice din Pays de Gex și din Chablais-ul savoiard, și cantonului Berna i se alipea regiunea Jura, parte a vechiului principat episcopal de Basel; în schimb, Elveția ceda Franței orașul Mulhouse din Alsacia. Elveția renunța și la regiunea Valtelline, adică partea sudică, italofonă a cantonului Grischun / Graubünden. De asemenea recunoștea enclavele: italiană Campione din Ticino și germană Büsingen din Schaffhausen. Astfel, granițele stabilite acum vor rămâne neschimbate până astăzi.

2.1.3. Între 1814-1830 la conducerea cantoanelor s-au aflat patricienii și aristocrații care au impus un regim de teroare și de reprimare a oricăror revendicări democratice. După ce în anul 1817 Confederația aderă la *Sfânta Alianță*, ai cărei membri principali erau Austria, Prusia, Rusia și Franța, în anul 1823 dieta ia măsuri de restrângere a libertății presei și extinde totodată măsurile de supraveghere a refugiaților europeni aflați pe teritoriul cantoanelor. În anul 1818 Ordinul iezuit revine în Elveția, de unde fusese alungat la sfârșitul secolului al XVIII-lea, stabilindu-și sediul la Fribourg; în paralel intrarea Bisericii Romano-catolice din Elveția sub influența curentului ultramontanist, susținut în principal de iezuiți. Concomitent, artiștii și poeții elvețieni, sub influența curentului romantic, mențin viu sentimentul național.

Începând cu anul 1830 mișcarea liberală, sprijinită de burghezie, a reușit să preia puterea în majoritatea cantoanelor, astfel 12 cantoane adoptă sufragiul universal pentru bărbați, separarea puterilor executivă, legislativă și judecătorească, libertatea presei, a comerțului și a industriei. În unele cantoane instaurarea libertăților democratice s-a făcut destul de violent. Cazul cel mai pregnant a fost cel al cantonului Basel, unde comunele s-au revoltat împotriva orașului deoarece acesta le refuza constant drepturile cetățenești, astfel că a fost nevoie de intervenția trupelor federale pentru calmarea situației, iar în anul 1833 s-a hotărât divizarea cantonului în două semi-cantoane: Basel-oraș (Baselstadt) și Basel-câmpie (Baselland).

Liberalii nu formau o unitate, nu aveau toți aceleași idei și nu preconizau aceleași soluții. Trăsătura comună care-i unea era că doreau supremația legii asupra arbitrarului, încurajau lărgirea bazei democratice și introducerea libertăților democratice. Diferențele dintre diversele grupări liberale constau în ritmul diferit în care considerau că pot fi introduse reformele democratice, nivelul până la care trebuie mers cu acestea, balanța dintre autoritate și lege. Cu toții însă doreau o mai mare subordonare a cantoanelor unei puteri federale, mai concret transformarea Elveției dintr-o confederație de state (Staatenbund), într-un stat federativ (Bundestaat).

⁹² Cantoanele Uri, Schwyz, Glarus, Schaffhausen, Zürich, Lucerna, Solothurn, Basel, Berna, Fribourg, Grischun, Aargau, Geneva, St. Gallen, Thurgau, Ticino, Valais, Vaud și semi-cantoanele Nidwalden și Obwalden, Appenzell Inner și Ausser Rhoden.

Figura reprezentativă pentru mișcarea liberală din această perioadă este Pellegrino Rossi (1787-1848). Ideile sale, deși respinse în deceniul al patrulea al secolului al XIX-lea de către Dietă, aveau să se dovedească fertile în deceniul următor. Propunerile sale, echilibrate și realiste, concretizate într-un proiect al unui nou tratat federal, prevedeau existența unei Diete, cu atribuțiuni legislative, responsabile cu politica externă, revizuirea Tratatului federal și politica militară. Mai propunea înființarea unei Curți federale de justiție, formată din nouă membri plus patru supleanți, un Consiliu federal executiv sau guvern, format din cinci membri, numiți de către Dietă dintre deputați, prezidat de un Landammann, care ar fi și șef al statului și în același timp președinte al Dietei. Era primul proiect al Confederației care prevedea existența unui executiv. Rossi și-a sintetizat ideile într-o frază care redă foarte bine esența a ceea ce este Elveția: „În Elveția separația este naturală, fuziunea este rațională, propria istorie este dezvoltarea acestor principii: nici separație completă, nici fuziune absolută”.⁹³

Tensiuni au apărut și între conservatorii liberali și cei ultramontaniști, deoarece primii doreau o introducere graduală a unor drepturi democratice, pe când ceilalți doreau o perpetuare a regimului conservator, refractar la tot ceea ce însemna democrație. Șapte dintre cantoane (Zürich, Lucerna, Berna, Solothurn, St. Gallen, Aargau, Thurgau) au format în 1832 în cadrul Confederației, o uniune numită *Siebenbund*. Acestea i se opunea din anul 1833 *Liga de la Sarne* formată din cantoanele: Basel, Uri, Schwyz, Unterwald și Neuchâtel. În anul 1841 are loc un conflict între protestanți și catolici în cantonul Aargau, generat de o lege care îi dezavantaja pe catolici, și în urma acestui conflict au fost închise câteva mănăstiri, încălcându-se astfel Actul federal. Trei ani mai târziu, în 1844, un alt conflict apare în cantonul Lucerna între catolicii liberali și cei conservatori, pornit de la o măsură luată de consiliul cantonal, prin care învățământul era încredințat iezuiților. În anul 1845 se formează o nouă grupare, *Sonderbund*, a cantoanelor majoritar catolice și cu conducere conservatoare: Lucerna, Fribourg, Valais, Uri, Schwyz, Unterwalden și Zug. Prin această regrupare, cantoanele semnatare ale alianței *Sonderbund* încălcau prevederile Tratatului federal din 1815 și puneau în pericol existența Confederației, care se vedea astfel împărțită pe criterii confesionale.

Tensiunea dintre *Sonderbund* și restul cantoanelor avea să crească, culminând cu Dieta de la Berna din 1847, când majoritatea liberală votează cu 12 voturi contra 7 dizolvarea grupării cantoanelor conservatoare. În mod inevitabil se ajunge la război, în urma căruia conservatorii sunt înfrânți, într-un război foarte scurt în care armata federală a fost excelent condusă de generalul genevez Guillaume-Henri Dufour (1787-1875), care a evitat pierderile umane din rândurile celor două armate. Ca o primă consecință a războiului, Ordinul iezuit, principalul instigator și responsabil de teroarea instituită în perioada 1815-1847 în cantoanele catolice, este expulzat din Elveția.

Conflictul nu a opus totuși pe protestanți catolicilor, nu s-au confruntat două confesiuni, ci, mai degrabă, două concepții structurale privind statul, societatea și viața socială din Elveția, două imagini diferite asupra libertății. Una individualistă, protestantă, puternic influențată de dreptul roman, dominantă în Elveția de Nord, cealaltă, comunitară, catolică, mândră de originile germanice, de libertățile sale întemeiate pe dreptul natural, una care își certifica bazele în progres și știință, cealaltă în forța tradițiilor și în dogme. Folosind o figură de stil putem spune că se confrunta Elveția bătrână cu Elveția tânără.⁹⁴

2.1.4. Ca o consecință directă, liberalii victorioși impun în anul 1848 o nouă Constituție, care proclamă Elveția drept un stat federal unitar format din 22 de cantoane, cu capitala la Berna, datorită importanței sale istorice, și cu sediul Tribunalului Federal la Lausanne. După discuții aprinse între majoritatea liberală și radicală și minoritatea conservatoare, care a încercat să apere vechile structuri, a fost adoptat un sistem bicameral după modelul american: un *Consiliu național (Nationalrat)*, format din reprezentanți ai poporului, unul la 20.000 de locuitori, și un *Consiliu al Statelor (Ständerat)*, format din doi

⁹³ „En Suisse, la séparation est naturelle, la fusion rationnelle, son histoire est le développement de ces principes: ni séparation complète, ni fusion absolue”, conform Jean-Jacques Bouquet, site-ul www.memo.fr./suisse.

⁹⁴ Jean-Jacques Bouquet pe site-ul [www.memo.fr./suisse/Le conflit du Sonderbund](http://www.memo.fr./suisse/Le%20conflit%20du%20Sonderbund).

reprezentanți din fiecare canton și unul din fiecare semi-canton, împreună, cele două consilii alcătuind Ansamblul federal. Cele două camere lucrau separat, o lege intrând în vigoare dacă era adoptată de ambele consilii, în caz de divergențe, una din camere trebuind să cedeze. Consiliul federal își alegea propriul secretar, cancelarul, membrii Tribunalului Federal, Generalul, șeful armatei federale în caz de conflict militar, și exercita dreptul de grațiere a pedepselor penale.

Puterea executivă era exercitată de către un colegiu format din șapte membri aleși din și de Consiliul federal. Unul din cei șapte prezida timp de un an executivul, prin rotație, toți membrii executivului îndeplinind funcția de președinte al Confederației. Cele două Consilii sunt alese odată la trei ani, membrii lor fiind reeligibili. Noua Constituție conferea puteri sporite Confederației, neafectând totuși suveranitatea cantoanelor.

Din 1848 Confederația își asuma rolul de a coordona politica externă, politica militară și de a reafirma neutralitatea perpetuă a țării. Totodată se instituiau monopoluri federale asupra poștei, vămilor și a impozitelor și taxelor comerciale, a monedei și a sistemului de măsuri și greutate; își asuma protejarea și garantarea drepturilor cetățenești, egalitatea bărbaților elvețieni, libertatea domiciliului, libertatea religiei și libertatea presei precum și creșterea prosperității generale.

Cantoanelor le rămâneau largi competențe în domeniul dreptului, educației, cultelor, culturii, drumurilor și lucrărilor publice, în perceperea impozitelor și taxelor directe. Se cerea totodată ca toate constituțiile cantonale să respecte drepturile fundamentale ale omului, libertatea exercitării propriei confesiuni pentru toți cetățenii, deși se avea în vedere doar confesiunile creștine protestantă și catolică, deoarece evreii au obținut abia în anul 1866 aprobarea Ansamblului federal pentru liberul exercițiu al cultului mozaic.⁹⁵

Se poate spune că toate „competențele centrale erau dorite pentru problemele comune evidente. Un fel de «patriotism constituțional *avant la lettre*» - deci unul pentru care nu originea, limba sau religia constituiau criteriul apartenenței, ci voința de a crea un viitor politic comun, garantat de constituție”⁹⁶.

2.1.5. În anul 1857, la nouă ani de la revolta republicană victorioasă a cantonului Neuchâtel, regele Prusiei, care era și principe de Neuchâtel, renunță la suveranitatea asupra respectivului canton, care intră astfel ca republică liberă în cadrul Confederației.

Ca urmare a victoriei raportate în 1847, cantoanele protestante și liberalii capătă o pronunțată preeminență în raport cu cantoanele catolice și cu conservatorii. Se poate aprecia că după 1848 catolicii au preferat să se retragă într-o izolare autoimpusă. Aceasta avea să se reflecte și pe plan educațional, cultural, economic și politic, deoarece învățământul confesional catolic se baza aproape exclusiv pe latura umanistă, ignorând latura practică a științelor. Acest fapt a condus la apariția unui decalaj de bunăstare economică între cantoanele protestante industriale și cele catolice, preponderent agricole. Această falie culturală din interiorul Confederației avea să fie închisă abia după al Doilea Război Mondial, mai cu seamă după Conciliul Vatican II. De asemenea și procesul de industrializare accentuată pe care l-a cunoscut Elveția în ultimii 100 de ani a condus la o masivă migrație internă și la modificări demografice importante. De exemplu, cantoanele eminentemente protestante la 1848, la sfârșitul secolului XX aveau procente însemnate de catolici⁹⁷.

2.2. Confederația între anii 1848 și 1945 sau de la constituirea Statului federal la cel de al Doilea Război Mondial; neutralitatea Elveției

⁹⁵ Jean-Jacques Bouquet pe site-ul [www.memo.fr/suisse/Constitution de la 1848](http://www.memo.fr/suisse/Constitution%20de%20la%201848).

⁹⁶ Iso Camartin, *Elveția deschisă?*, în românește de Ana Iroaie, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004, p. 17.

⁹⁷ Statisticile arată că mai multe cantoane au suferit importante schimbări confesionale, datorate atât migrației interne cât și aportului emigranților veniți din afara granițelor Elveției. Astfel, procentajele protestanților față de catolici evoluează între 1860 și 1990 astfel: în Zürich protestanții scad de la 95,8% la 58,7%, în Glarus de la 82,6% la 53,9%, în Basel Land de la 81% la 59,8%, în Schaffhausen de la 95% la 67,7%, în Aargau de la 95,5% la 64,8%, în Thurgau de la 75,5% la 55,8%, în Vaud de la 94% la 55,1%, în Neuchâtel de la 89,3% la 55%, iar în Geneva de la 48,7% la 32%, în ansamblul populației acestui ultim canton în anul 1990 protestanții mai reprezentau doar 23,7%.

2.2.1. Perioada 1848-1874 a constituit intervalul în care Confederația Helvetică s-a menținut într-o strictă neutralitate militară, neimplicându-se în conflictele generate de războaiele de unificare ale Italiei (1848-1849 și 1859-1860), nici în conflictul dintre Prusia și Austria din 1866 și nici în războiul dintre Franța și Germania din 1870-1871. În contextul neutralității Elveției, în anul 1863, pacifistul genevez Jean Henri Dunant (1828-1910) împreună cu generalul Guillaume-Henri Dufour (1787-1875), au inițiativă înființării organizației internaționale Crucea Roșie, cu sediul central la Geneva, pentru stabilirea unor reguli umanitare și de ajutor în cazul conflictelor armate.

În intervalul de timp dintre 1848-1874 mișcarea liberală câștigă conducerea în aproape toate cantoanele, impunând reforme democratice la nivel cantonal. Pe fondul creșterii tensiunii între partea germanofonă și cea francofonă datorită opoziției dintre tendințele centraliste ale germanofonilor și cele larg federaliste ale francofonilor, Elveția a cunoscut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o serie de schimbări politice importante. Se ajunge astfel ca în 19 aprilie 1874 Ansamblul federal să adopte o nouă Constituție federală, aprobată prin referendum popular. Aceasta a reprezentat un prim pas spre descentralizarea puterii federale. Sediul Tribunalului Federal a fost stabilit la Lausanne și s-a hotărât reprezentarea egală a limbilor în alegerea judecătorilor acestuia.⁹⁸

Singurii care s-au opus noii legi fundamentale federale au fost ultramontaniștii. Constituția acorda autorităților cantonale și celor federale atribuții mai largi, căci permitea acordarea cetățeniei evreilor, introducea căsătoria civilă și permitea astfel căsătoriile mixte dintre persoane aparținând confesiunilor protestantă și catolică⁹⁹. De asemenea, atât armata cât și justiția au fost centralizate, au fost introduse inițiativa populară și referendumul, ca elemente puternice de garanție democratică directă. O completare ulterioară, datând din 1891, cerea ca de acum modificările legilor existente să fie supuse votului popular dacă se adunau în acest sens 30.000 de semnături, iar cele constituționale aveau nevoie de 50.000 de semnături.

Legat de adoptarea acestei Constituții, trebuie amintită opoziția Bisericii Romano-Catolice, care a considerat-o drept un act ostil la adresa sa, în linia politicii numite *Kulturkampf* pe care o ducea în Germania cancelarul Bismarck (1815-1898). Elveția a cunoscut și ea *Kulturkampf*-ul său, având în vedere că statul federal începând cu anul 1848 era creația și era condus de către învingătorii din *Sonderbundkrieg*. Astfel, noua Constituție venea să întărească laicitatea, începând cu educația în școlile publice, care nu avea caracter confesional exclusiv. Creștea gradul de libertate confesională individuală, în timp ce erau interzise fondarea de noi mănăstiri și reînființarea celor dispărute de-a lungul timpului. Însă ostilitatea s-a manifestat mai cu seamă după conflictul cu Biserica Vechilor Catolici, generat de dreptul de proprietate asupra lăcașelor de cult.

În paralel cu disputele acestea, în cantoanele protestante are loc o mișcare de secularizare, astfel că între 1909-1911 Bisericele protestante din Geneva și Basel se separă de stat.

Biserica Vechilor Catolici a apărut după anul 1870, anul Conciliului Vatican I, care a proclamat infailibilitatea papei în materie de credință. Acest fapt a cauzat o schismă în cadrul Bisericii Catolice, când o parte dintre credincioși nu au mai recunoscut conducerea oficială a Bisericii și pe papă ca și cap al Bisericii, și sub denumirea de Biserica Vechilor Catolici s-au separat de Biserica Romano-Catolică. În Elveția multe comunități parohiale au fost alungate din biserici și au fost nevoite să țină slujbele în păduri sau în alte locuri, deoarece conducerea Bisericii Romano-Catolice a pretins că bisericele sunt proprietatea papei.

După adoptarea Constituției din 1874 vechii catolici au cerut ca dreptul de proprietate asupra bisericilor aflate în litigiu să fie hotărât de către comunitățile locale prin consultări populare. Biserica Romano-Catolică a cerut credincioșilor ei să nu participe la aceste referendumuri, considerându-le fără relevanță. Acest lucru a condus la o situație neașteptată: peste tot unde s-au organizat aceste referendumuri vechii catolici au câștigat, iar autoritățile civile i-au evacuat pe romano-catolici din biserici, acestea fiind predate credincioșilor vechi-catolici.

⁹⁸ Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 10.

⁹⁹ Cu toate acestea catolicii au continuat să se opună acestei prevederi.

2.2.2. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea Revoluția industrială conduce la o tot mai puternică întărire a sectorului industrial și la consolidarea poziției politice a burgheziei dar și la apariția unui proletariat și a unei clase de mijloc din ce în ce mai puternice. Acest lucru va conduce la apariția unui deficit de forță de muncă ce va fi suplinit de către imigranți. Într-o primă fază cei mai mulți vor veni din Germania, urmați de cei din Italia și Franța. Cu toate acestea, procentul imigranților în ponderea forței de muncă era aproape nesemnificativ în agricultură, însă era destul de însemnat în industrie. Totuși, până la primul Război Mondial, Elveția a continuat să fie o țară din care se și emigra.

Trebuie spus că în anul 1880 trăiau în afara Elveției 234.000 de cetățeni elvețieni, dintre aceștia mai bine de jumătate în Europa și 90.000 în S.U.A. În intervalul 1880-1914 au emigrat alți 410.000 elvețieni, în timp ce 409.000 de străini, în principal germani, italieni și francezi se stabilesc în Elveția.¹⁰⁰ În anul 1910 se aprecia că se aflau în țară aproximativ 552.000 imigranți, permanenți și sezonieri, adică 14,7% din totalul populației Confederației. Începând cu sfârșitul Primului Război fluxul emigraționist elvețian este tot mai mic, el fiind depășit rapid de un flux imigraționist ce va cunoaște însă un adevărat *boom* începând cu anii '50.

În perioada interbelică, emigrația a cunoscut chiar o diminuare față de ultimii ani dinaintea Primului Război Mondial. La recensământul din anul 1930, din 4.066.000 locuitori câți număra Confederația, 355.000 sunt străini, dintre aceștia mai bine de jumătate sunt germani și un sfert sunt italieni. În același an, din punct de vedere confesional, 60% din elvețieni erau reformați (2.227.000) și 38,6% sunt catolici și vechi catolici (1.432.000). În ceea ce îi privește pe imigranți aceștia erau în proporție de 65,5% catolici (233.000) și 29% protestanți (103.000).

2.2.3. Primul Război Mondial nu avea să afecteze Elveția în mod direct, datorită strictei neutralități în care s-a menținut țara între 1914-1918, ci doar din punct de vedere economic. Comerțul și finanțele țării au suferit din plin efectele războiului, deoarece economia Elveției depindea de importul de materii prime și produse agricole și de exportul produselor industriale, iar jumătate din comerțul elvețian se făcea cu statele membre ale Antantei, în principal cu Franța și Italia, și jumătate cu Puterile Centrale, Germania și Austro-Ungaria. După război au loc mișcări sindicale ce vor conduce la instituirea săptămânii de lucru de 48 de ore. După recunoașterea internațională a neutralității Elveției de către statele europene și de către S.U.A. și Canada, țara intră în anul 1920 în componența Ligii Națiunilor, organizație ce își avea sediul la Geneva.

După ce în 1920-1921 Elveția respinge cererea locuitorilor landului austriac Voralberg ca acesta să devină parte a Confederației ca și canton, se semnează în anul 1923 cu noul stat independent Lichtenstein un acord de uniune vamală și o convenție de reprezentare internațională a micului principat aflat la granița dintre Elveția și Austria.

După Primul Război Mondial regiunea germanofonă a cunoscut un fenomen de creștere a uzului (literar) și de reevaluare pozitivă a dialectelor alemane elvețiene, ce a constituit un obiectiv important al luptei pentru apărarea spirituală a țării, mai cu seamă după anul 1933. În aceeași ordine de idei se înscrie și recunoașterea, în 7 decembrie 1937, a retoromanei (romanșă)¹⁰¹, vorbită la acea dată de aproape jumătate dintre locuitorii cantonului Grischun / Graubünden, ca limbă distinctă de italiană, drept a patra limbă națională a Elveției și ca limbă oficială a cantonului respectiv.¹⁰²

În anul 1938, pe fondul pregătirilor de un nou război mondial, Elveția își proclamă încă o dată stricta neutralitate printr-o declarație adresată Ligii Națiunilor.

¹⁰⁰ Commission de coordination pour la présence de la Suisse à l'étranger – *La Suisse vue par elle-même. Politique, économie, culture, société, nature*. Der Altag / Scalp Verlag A.G., Zürich, 1992, p. 203.

¹⁰¹ Un lucru interesant despre această limbă îl spune Iso Camartin: „Începând cu 1560, când a apărut prima ediție a Noului Testament tradus de Bifrun, cărțile religioase erau de departe cel mai important lucru pe care oamenii credeau că trebuie să-l tipărească. A doua mare carte a literaturii de limbă romanșă din cantonul Graubünden, Cartea Psalmilor de la / a lui Chaimpel, apare în 1562 și este *Un cudesch da Psalms, chi suun fatts e miss da chiantar in Ladin – Cartea Psalmilor alcătuită și rânduia a fi cântată în ladină.*” în Iso Camartin, *Elveția deschisă?...*, p. 31.

¹⁰² Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 11.

Între străinii veniți în Elveția între 1914 și 1945 o pondere deosebită au avut-o oamenii de cultură, scriitori și artiști, dintre care unii s-au stabilit în cantoanele elvețiene, alții însă au locuind doar temporar aici. Dintre aceștia menționăm pe: James Joyce, Herman Hesse, Thomas Mann, E.M. Remarque, Romain Roland, Robert Musil, Arthur Koestler, Max Ophuls, Paul Hindemith, Ignazio Silone, Paul Klecki, Clara Haskil și alții. O parte din acești emigranți erau evrei germani care începând cu anul 1933 au plecat din Germania nazistă din cauza persecuțiilor la care erau supuși. Față de valul masiv de refugiați evrei din Germania și Austria (din martie 1938), guvernul federal elvețian, la presiunile germane, a închis oficial granițele în vara anului 1938. Cu toate acestea și în perioada 1938-1945 mulți evrei și-au găsit refugiul în Elveția, intrând ilegal în țară, însă cu acordul tacit al autorităților elvețiene.

Între 1939 și 1945 Elveția a pregătit pentru mobilizare 850.000 de oameni, o cincime din populație, pentru a face față unei posibile invazii germano-italiene, adoptând o politică de neutralitate armată. Din fericire, neutralitatea Elveției a fost respectată de toți beligeranții.

2.2.4. Pe fondul unei ofensive ideologice și naționaliste ce bântuia Europa perioadei interbelice, în Elveția s-a conturat o ideologie naționalistă de o cu totul altă factură: culturală și spirituală. Ideea *apărării naționale spirituale*, cum a fost denumită această doctrină, a condus la o apropiere a opiniilor, în plan ideologic, ale forțelor politice. „*Apărarea națională spirituală* purtată de Consiliul federal și de cercurile private consista în accentuarea caracterului particular al gândirii de stat elvețiene pentru a sublinia în final dreptul Elveției de a exista liberă și independentă.” *Apărarea națională spirituală* se deosebea de ideile populiste și naționaliste cu tentă imperialistă ce dominau atunci în special în Germania și Italia. Inițiativa i-a aparținut consilierului federal, conservatorul catolic Philipp Etter (1891-1977), care „în anul 1938, redirijează mesajul Consiliului federal asupra patrimoniului spiritual al Confederației”. Textul prezentat și adoptat de Consiliul federal oferea, în numai 48 de pagini, soluții ce permiteau integrarea practică a tuturor domeniilor politice în scopul „punerii în evidență a identității politice și culturale a Elveției, accentuând structura sa democratică și federală, rădăcinile sale istorice, asupra nucleului său alpin și țărănesc”. Documentul subliniază apartenența Elveției la trei arii spirituale ale Occidentului creștin: germană, franceză și italiană și sinteza lor elvețiană particulară. Tot cu această ocazie a fost creată fundația privată *Pro Helvetia*, ce avea ca scop promovarea culturii și valorilor spirituale elvețiene în afara granițelor Confederației. Fundația devine în anul 1949 fundație de drept public. „Punctul culminant al *apărării naționale spirituale* l-a constituit expoziția națională de la Zürich (la *Landi*) din 1939, care, pe lângă prezentarea capacităților tehnice și economice ale țării, oferea și o amplă reprezentare a culturii particulare a Elveției, inclusiv a folclorului.”¹⁰³

2.3. De la al Doilea Război Mondial până în prezent

2.3.1. După înființarea Organizației Națiunilor Unite (O.N.U.) în anul 1945, în anul următor aceasta își stabilește un al doilea sediu la Geneva. Deși a refuzat intrarea în O.N.U., totuși în anul 1948 Elveția acceptă să intre în UNESCO, ulterior devenind membră și a altor organizații patronate de O.N.U. Ca o consecință a creșterii importanței relațiilor externe ale Confederației, în anul 1957 toate legațiile elvețiene din străinătate sunt ridicate la rang de ambasade.

După al Doilea Război Mondial, în regiunile romande, ca de altfel în Franța și Italia, imaginea comunismului și a URSS-ului a cunoscut o largă simpatie. În Confederația Helvetică ideile comuniste au fost privite cu mult mai multă rezervă, ca de altfel în RFG, aceasta și datorită existenței RDG-ului și a unei imagini a comunismului mai apropiate de realitate.¹⁰⁴

Totodată, după 1945 au avut loc ample schimbări în domeniul politic și social, ce au vizat creșterea bazei de reprezentativitate populară și de întărire a democrației în statele Europei Occidentale. Deși mai puțin pregnant ca în restul Europei, având în vedere democrația reală care exista deja, acest curent de întărire a statului democratic s-a manifestat și în Elveția. Una dintre direcțiile abordate a fost aceea de acordare a dreptului de vot pentru

¹⁰³ După Clemence Thevenaz Modestin, cours *La Suisse dans l'entre-deux-guerres*, site www.historia.fr/suisse.

¹⁰⁴ Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 12.

femei și de admitere a acestora în viața politică. În anul 1959 are loc un prim referendum cu privire la acordarea dreptului de vot femeilor, în urma căruia 66,9% dintre votanți se pronunță împotriva. În urma unei noi consultări populare, în anul 1971, femeilor li se acordă drept de vot la nivel federal, stabilindu-se și un interval de zece ani până când acestea vor beneficia de egalitate deplină cu bărbații în exercitarea drepturilor democratice. În 1981 s-a admis tot prin referendum principiul egalității dintre sexe, ce s-a concretizat în revizuirea dreptului civil, a dreptului familiei și a celui al muncii, prin egalizarea salariilor dintre bărbați și femei pentru aceeași muncă.

În ceea ce privește asigurările sociale, în Elveția s-a introdus în anul 1947 asigurarea de bătrânețe și cea de urmaș, în anul 1960 asigurarea pentru invaliditate și în anul 1994 asigurarea obligatorie în caz de boală. Asigurarea pentru maternitate are un statut ambiguu, ea existând numai pe hârtie¹⁰⁵.

După constituirea blocurilor economice antagoniste în Europa, Comunitățile Economice Europene (C.E.E.) ce grupau o parte a statelor europene membre ale Organizației militare a Atlanticului de Nord (O.T.A.N. sau N.A.T.O), și pe de altă parte statele europene comuniste, membre ale Tratatului de la Varșovia, grupate în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.), la 1 iulie 1960 intră în vigoare Tratatul de constituire a Asociației Europene a Liberului Schimb (A.E.L.S.), formată din statele neutre Elveția, Austria, Finlanda, Suedia, Malta, Cipru și Lichtenstein, ce se dorea a fi o organizație economică tampon între cele două blocuri militare și economice.

2.3.2. O problemă care a preocupat societatea elvețiană după 1945 a fost și cea a reaşezării granițelor cantonale. Până în 1970, când s-a admis principiul autodeterminării, principiul păstrării neschimbate a granițelor cantonale a fost respectat. După război, în regiunea Jura, ce făcuse parte din vechiul episcopat de Basel și fusese alipită cantonului Berna în anul 1815, populația francofonă majoritară și-a manifestat dorința de a se separa de Berna, canton cu o populație majoritar germanofonă. Mișcarea culturală a jurasienilor francofoni a mers mână în mână cu o mișcare politică, astfel că revendicările culturale s-au împletit cu cele politice, conducând în final la apariția unui nou canton, Jura. În urma unui referendum, în anul 1974, partea de nord¹⁰⁶ a regiunii, locuită de o populație majoritar catolică, a hotărât separarea de cantonul Berna, pe când partea de sud a regiunii a optat pentru rămânerea în cadrul cantonului¹⁰⁷. Patru ani mai târziu, în anul 1978, Jura a devenit al 26-lea canton elvețian¹⁰⁸.

Și din punct de vedere lingvistic se constată o mutație. Timp de mulți ani, franceza a beneficiat de o poziție privilegiată în raport cu numărul vorbitorilor, în comparație cu germana la nivel confederal; în prezent însă se constată la elvețienii germanofoni preferința pentru limba engleză ca primă limbă străină. În anul 1984 a fost creată o limbă română scrisă, o sinteză a celor cinci idiomuri române vorbite în Grischun / Graubünden, *romantsch-grischun* devenind astfel a patra limbă oficială a Confederației.

¹⁰⁵ Jean-Jacques Bouquet, *Istoria Elveției*, traducere Ioana Cârstocea, prefață și note de Radu G. Păun, Editura Corint, București, 2001, p. 171.

¹⁰⁶ Formată din districtele Porrentruy (36 de comune, 89,7% francofoni, 84% catolici), Delémont (23 de comune, 83,6% francofoni, 78,8% catolici) și Franches-Montagnes (17 de comune, 87,6% francofoni, 85% catolici). Districtul Laufen, locuit în proporție de 97,1% germanofoni catolici, rămas izolat de restul cantonului Berna după 1978, a optat în 1994 pentru alipirea la cantonul Basel Rural. Șapte comune cu majoritate catolică din districtul Moutier au optat pentru alipirea la districtele Delémont și Franches-Montagnes, cinci la primul și două la al doilea.

¹⁰⁷ Locuitorii văilor sudice ale regiunii Jura sunt francofoni de confesiune protestantă; printre ei se află și emigranți germanofoni, principala lor preocupare fiind orologeria. Din punct de vedere istoric și confesional sunt legați de Berna, iar economic de orașul Bienne (Biel). Partea de sud a regiunii este formată din districtele: Moutier (inițial avea 34 de comune, ai cărui locuitori erau din punct de vedere lingvistic 79,4% francofoni, iar confesional 34,3% catolici, în prezent are 26 comune și un procent mult inferior de catolici), Courtelary (18 de comune, 76,5% francofoni, 11,2% catolici) și La Neuveville (5 comune, 72,7% francofoni, 9,9% catolici). În total, populația regiunii Jura, la începutul anilor '70 era de 140.000 locuitori, aproximativ 15% din totalul populației cantonului Berna. Datele folosite în această notă și în cea precedentă sunt preluate din cartea lui Jean Rohr, *La Suisse contemporaine, Société et vie politique*, Librairie Armand Colin, Paris, 1972, pp. 88-89.

¹⁰⁸ În 2003 avea o populație de 69.100 locuitori, în proporție de 90% francofoni catolici.

O altă problemă care a afectat după 1815 Confederația a fost cea confesională. Confesiunile protestante aveau un statut cantonal bine definit, fiecare canton având practic Biserica sa. Bisericile protestante sunt în prezent grupate în Federația Bisericilor Protestante din Elveția¹⁰⁹ (în număr de 26), și în asociația Bisericilor libere din Elveția¹¹⁰ (în număr de 18). Spre deosebire de protestanți, romano-catolicii, deși aveau mai multe episcopii pe teritoriul elvețian, nu aveau nici o arhiepiscopie, conducerile superioare ecleziastice aflându-se în afara teritoriului național. Toate diocesele catolice din Elveția depindeau de arhiepiscopiile aflate pe teritoriul Germaniei (Mainz), Franței (Besançon), sau depindea direct de Roma, precum parohiile din cantonul Ticino. Astfel, de-a lungul timpului, au fost reorganizate în mai multe rânduri eparhiile existente și au fost înființate unele noi. În prezent în Elveția sunt următoarele diocese catolice: episcopia de Basel, episcopia de Chur, episcopia de Lausanne, Geneva și Fribourg, episcopia de Lugano, episcopia de St. Gallen, episcopia de Sion și abațiile teritoriale de Einsiedeln și cea de St. Maurice. Abia după Conciliul Vatican II (1962-1965) s-a manifestat un spirit nou, crescând foarte mult importanța conferinței episcopale naționale.

¹⁰⁹ Acestea sunt, conform denumirii lor oficiale:

Evangelisch-Reformierte Landeskirche des Kantons Aargau
 Evangelisch-reformierte Landeskirchen beider Appenzell
 Evangelisch-reformierte Kirche des Kantons Basel-Landschaft
 Evangelisch-reformierte Kirche Basel-Stadt
 Reformierte Kirchen Bern-Jura-Solothurn
 Église Évangélique Réformée du Canton de Fribourg
 Église Protestante de Genève EPG
 Église Évangélique Libre de Genève EELG
 Evangelisch-Reformierte Landeskirche des Kantons Glarus
 Evangelische Landeskirche des Kantons Graubünden
 Evangelisch-Reformierte Kirche des Kantons Luzern
 Église réformée évangélique du canton de Neuchâtel EREN
 Evangelisch-Reformierte Kirche Nidwalden
 Verband der evangelisch-reformierten Kirchgemeinde Obwalden
 Evangelisch-reformierte Kirche des Kantons St. Gallen
 Evangelisch-reformierte Kirche Kanton Schaffhausen
 Evangelisch-reformierte Kantonalkirche Schwyz
 Evangelisch-Reformierte Kirche im Kanton Solothurn
 Chiesa evangelica riformata nel Ticino
 Evangelische Landeskirche des Kantons Thurgau
 Evangelisch-Reformierte Landeskirche Uri
 Église réformée évangélique du Valais
 Église Évangélique Réformée du canton de Vaud
 Evangelisch-reformierte Landeskirche des Kantons Zürich
 Evangelisch-reformierte Kirchgemeinde des Kantons Zug
 Église Évangélique Méthodiste en Suisse

¹¹⁰ Acestea sunt, conform denumirii lor oficiale:

Evangelisch-methodistische Kirche der Schweiz
 Bund Freier Evangelischer Gemeinden in der Schweiz
 Pilgermission St. Chrischona
 Freikirche der Siebenten-Tags-Adventisten in der Schweiz
 Bund der Baptisten-Gemeinden in der Schweiz
 Vereinigung freier Missionsgemeinden
 Armée du salut
 Eglise néo-apostolique en Suisse
 Conférence Mennonite Suisse (Alttäufer)
 Campus für Christus
 Evangelische Täufergemeinden
 Gemeinden Christi
 Bewegung Plus (ehemals Gemeinde für Urchristentum)
 Gemeinden von Christen
 International Christian Fellowship
 Schweizerische Pfingstmission
 Vereinigte Bibelgruppen
 Vineyard Schweiz

2.3.3. Constituția elvețiană adoptată la 18 aprilie 1999 se deschide cu un preambul – invocație către Dumnezeu: „În numele lui Dumnezeu cel Atotputernic” și continuă: „poporul și cantoanele elvețiene conștiente de responsabilitatea lor înaintea Creatorului” își reînnoiesc alianța lor pentru a întări libertatea, democrația, independența și pacea în spiritul solidarității și al deschiderii spre lume.

Încă din primele articole se afirmă că prin prezenta Constituție, Confederația protejează libertatea și drepturile poporului și asigură independența și securitatea țării; favorizează prosperitatea comună, dezvoltarea durabilă, coeziunea internă și diversitatea culturală a țării; garantează egalitatea de șanse în cel mai ridicat înalt grad posibil, se angajează și favorizează conservarea durabilă a resurselor naturale și este în favoarea unei ordini internaționale juste și pașnice (Art. 2). Este reafirmată suveranitatea cantoanelor și faptul că prin Constituția federală aceasta nu este limitată, cu excepția drepturilor delegate Confederației (Art. 3). Statul federal elvețian recunoaște prin Constituție patru limbi naționale: germana, franceza, italiana și romanșa (Art. 4). Articolul 5 enumără principiile de bază pe care se fundamentează statul de drept elvețian, iar articolul 6 vine și amintește că toate persoanele umane sunt responsabile pentru împlinirea obiectivelor propuse de stat și societate.

Drepturile fundamentale ale omului sunt enumerate în Titlul 2 (Articolele 7-36); dintre acestea amintesc drepturile la protejarea demnității umane, a vieții, a egalității între toți oamenii, indiferent de originea, rasa, sexul, vârsta, limba, situația socială, convingerile religioase și politice, a integrității fizice și psihice, a copiilor și tinerilor, a căsătoriei și familiei, a domiciliului, corespondenței, telecomunicațiilor, a libertății religioase în alegerea confesiunii și a practicării cultului, dreptul la libera informare, a asocierilor și a adunărilor, libertatea de a-și folosi propria limbă, libertatea de a emigra, garantarea dreptului de proprietate. Totodată se garantează drepturile sindicale, ale protejării refugiaților și azilanților persecutați în țara de origine, drepturile de procedură judiciară, precum și interzicerea torturii, a arbitrarului legii, a pedepsei cu moartea și a tratamentelor degradante.

Articolele 37-40 sunt extrem de importante deoarece cuprind drepturile de cetățenie și pe cele politice, modul de dobândire a cetățeniei elvețiene, specificând că cetățeni elvețieni sunt toți aceia care posedă un drept de cetățenie comunal sau cantonal, care poate fi obținut prin naștere, prin căsătorie sau prin adopție, în conformitate cu legislația fiecărui canton, singurii care pot beneficia de facilități în acest domeniu fiind copiii apatrizi. Drepturile politice se exercită atât la nivel federal cât și la nivel cantonal și comunal, de regulă la locul domiciliului. Articolul 41 se ocupă cu drepturile sociale.

Titlul 3 se ocupă cu raporturile dintre statul federal, cantoane și comune, cu drepturile și îndatoririle reciproce, statul federal garantând suveranitatea, autonomia și legile cantonale, autonomia comunelor, iar cantoanele și comunele respectând legile federale; constituțiile democratice ale cantoanelor sunt garantate de Confederație în măsura în care respectă dreptul federal. De asemenea, modificările teritoriale ale cantoanelor se pot face doar cu acordul respectivelor cantoane (Art. 42-53).

Articolele 54-61 stabilesc competențele Confederației cu privire la politica externă și se referă la consultarea cantoanelor cu privire la aceasta. Fac de asemenea referire la securitatea internă și externă, la armată și la protecția civilă. Articolele 62-69 se referă la educație, cercetare și cultură, cantoanelor revenindu-le competențele cu privire la învățământul public de toate gradele, Confederației revenindu-i competențe în domeniul formării profesionale universitare și în cel al cercetării științifice și statistice.

Articolul 70 se referă la limbile oficiale: germana, franceza și italiana. Romanșa este limbă oficială a Confederației în raport cu aceasta pentru persoanele ce o posedă ca limbă maternă. Limba oficială a cantoanelor este stabilită de către acestea. În articolul 71 Confederația se angajează să sprijine cinematografia elvețiană. Articolul 72 se referă la raporturile dintre Biserici și stat, care sunt de competența cantoanelor.

Următoarele articole (73-80) se referă la dezvoltarea durabilă și la amenajarea teritoriului, la protecția mediului, a resurselor de apă, a pădurilor, a resurselor piscicole, a naturii și patrimoniului natural, și la protecția animalelor. Articolele 81-93 se referă la

lucrările publice și transporturi, energie, poștă și telecomunicații (domenii federale), radio și televiziune. Articolele 94-120 reglementează economicul, garantând libertatea economică, a comerțului, protecția consumatorului, băncile și asigurările, politica monetară (domeniu federal), agricultura, alcoolul, jocurile de noroc, regimul armelor și al materialelor militare (domenii federale), munca, asigurările sociale și de sănătate, transplantul de organe umane. Articolul 121 stabilește că dreptul de acordare a azilului este de competența Confederației. Articolele 122- 124 se referă la dreptul civil, penal și la instanțele judecătorești. Metrologia este un domeniu federal (Art. 125). Articolele 126-135 reglementează regimul finanțelor, al impozitelor directe, T.V.A.-ului, al taxelor de timbru, al accizelor și se referă la armonizarea fiscală.

Articolele 136-147 se referă la drepturile politice, dreptul de vot universal pentru toți cetățenii elvețieni, bărbați și femei cu vârsta mai mare de 18 ani, care au dreptul de a alege și a fi aleși, la partidele politice, la inițiativa populară (500.000 de cetățeni pot cere revizuirea Constituției federale), la organizarea referendumurilor. În articolele 148-173 se reglementează alegerea celor 200 de membri ai Consiliului Național (vot direct la nivel federal), ai celor 46 de membri ai Consiliului de Stat (câte doi din fiecare canton și câte unul din fiecare semi-canton), care formează împreună Ansamblul federal, parlamentul țării, sesiunile de lucru, președinția celor două consilii, comisiile și grupurile parlamentare, procedura și votul, cvorumul și majoritatea, publicitatea ședințelor, dreptul de inițiativă, imunitățile, legile, ordonanțele și edictele federale. Articolele 174-187 tratează despre Consiliul federal (guvernul federal), organul executiv al Confederației, componență, președinție, competențe. Articolele 188-191 se referă la Tribunalul federal, instanța supremă a Confederației, componență și jurisdicția sa constituțională, civilă, penală și administrativă. Ultimele articole (192 - 196) se referă la modul cum se poate revizui Constituția și dispozițiile tranzitorii.

2.3.4. În nu mai puțin de nouă articole din noua lege fundamentală federală este consemnat faptul că statul elvețian, în toate componentele sale, federale, cantonale și comunale, încurajează, sprijină și ocrotește cultura. Pentru prima oară politica culturală elvețiană are o bază constituțională la nivel federal. Dintre aceste articole cel mai important pare a fi articolul 69, care la punctul 1 consemnează un lucru extrem de important: *cultura este un domeniu aflat în competența cantoanelor*. Astfel, autoritatea federală stabilește principial că nu va influența specificitatea culturală, lingvistică și confesională și nici autonomia deplină a cantoanelor în domeniul cultural. Punctul 2 al respectivului articol enunță că statul federal poate promova activități culturale de interes național și că va încuraja expresiile artistice și muzicale, și în particular va promova formarea artistică. La punctul 3 se afirmă că în îndeplinirea celor de mai sus Confederația va ține cont de diversitatea culturală și lingvistică a țării¹¹¹.

În anul 2002, după îndelungi dezbateri, prin referendum popular s-a hotărât intrarea Elveției în Organizația Națiunilor Unite. Până la acea dată Confederația era membră în aproape toate organizațiile aflate sub egida O.N.U.; în plus intrarea în organizație a fost facilitată de faptul că în prezent caracterul ei nu mai este exclusiv ci inclusiv, grupând toate statele lumii.

În ceea ce privește relația cu Uniunea Europeană, elvețienii au respins posibilitatea aderării, preferând relații bilaterale privilegiate. Cum însă Uniunea Europeană este principalul partener economic al Elveției, Confederația trebuie să respecte normele Uniunii în toate domeniile de schimb, precum și regulile și normele comunitare privitoare la toate domeniile de interferență a relațiilor bilaterale. Profesorul Georg Kreis de la Universitatea din Basel, director al *Europainstitut* din Basel, analizând relațiile complexe dintre Elveția și Uniunea Europeană, consideră că „Elveția are o concepție a suveranității limitată, limitantă și

¹¹¹ „1. La culture est du ressort des cantons.

2. La Confédération peut promouvoir les activités culturelles présentant un intérêt national et encourager l'expression artistique et musicale, en particulier par la promotion de la formation.

3. Dans l'accomplissement de ses tâches, elle tient compte de la diversité culturelle et linguistique du pays.”
L'article 69, *Constitution Helvétique*, 1999, site www.admin.ch/ch/f/rs/101.

autolimitantă. [...] Suveranitatea nu presupune doar o delimitare către exterior, ci, mai ales, una orientată către interior”¹¹².

2.3.5. Profesorul Iso Camartin (n. 1944), profesor la Universitatea din Zürich, afirmă pe bună dreptate: „Cultura în Elveția nu este altfel decât oriunde altundeva în lume”, și că, de asemenea, „cultura elvețiană există doar în contextul culturilor europene învecinate și al manifestărilor de dezvoltare globale. Oamenii talentați [elvețieni – n.n.] care au intrat în contact cu alte culturi străine și-au schimbat punctele de vedere. Cultura este în primul rând o participare activă la formele de manifestare apropiate și îndepărtate, la modul cum acestea se prezintă și se organizează. Toate acestea sunt posibile doar dacă cineva este dispus să fie receptiv și să descopere nu doar ceea ce îi este propriu”¹¹³.

Educația a jucat și joacă încă un rol important în politica culturală elvețiană. Un aspect al acestei probleme îl putem deduce și din procentul studenților, exponenți din populația aflată între 20 și 24 de ani. În anul universitar 1989/1990, pe ansamblul Elveției, acest procent era de 16%, în timp ce în Elveția romandă era de 19,5%, în cea germanofonă era de 10,5%. În prezent în Elveția ființează universități cu limba de predare germană la Basel, Zürich, Berna, Lucerna și St. Gallen, cu limba de predare franceză la Geneva, Lausanne, Neuchâtel, iar la Fribourg se predă atât în franceză cât și în germană, ca și la Lugano cu limba de predare italiană. De asemenea mai există două instituții de grad universitar: Universitățile politehnice federale de la Zürich (ETH) și Lausanne (EPFL).¹¹⁴

2.3.6. Am amintit mai sus că în prezent numărul străinilor din Elveția a crescut mai cu seamă după anul 1960. În prezent numărul acestora reprezintă mai mult de o cincime din totalul populației. Până spre sfârșitul anilor '70 marea majoritate a acestora provenea din Germania, Franța, Italia, Spania și Portugalia, așa încât integrarea lor socială, dar mai ales confesională, nu a reprezentat nici o problemă.

În anul 1969 numărul muncitorilor străini cu autorizații anuale și sezoniere aflați în Elveția era de 659.229, din care 68% bărbați. Acestora li se adăuga un număr de 349.316 străini care aveau permis de ședere permanentă, fiind practic deja stabiliți în țară. În total, în Elveția se aflau aproximativ un milion de străini care reprezentau circa 16% din totalul populației elvețiene.¹¹⁵

După anul 1970 au început să sosească foarte mulți cetățeni iugoslavi, turci, asiatici și africani. Procesul acesta a cunoscut o creștere deosebită în ultimul deceniu al secolului XX, când, după destrămarea blocului comunist și din cauza războaielor din Iugoslavia și Irak, sute de mii de refugiați din Peninsula Balcanică și din Orientul Mijlociu au ajuns în Elveția. Acest aflux de refugiați a fost însoțit de un reflux al spaniolilor, portughezilor și italienilor care s-au întors în țările lor datorită creșterii economice și a nivelului de trai din respectivele state. S-a ajuns astfel ca în anul 2003 numărul străinilor care nu erau originari din țările membre ale Uniunii Europene să depășească 710.000 dintr-un total de 1,62 milioane, tendința fiind de creștere în continuare a celor din țările extraeuropene și a celor din fosta Iugoslavie. Dintre acești străini veniți în ultimele decenii doar o minoritate sunt creștini și peste 300.000 sunt musulmani.¹¹⁶

Pe lângă problemele de integrare a străinilor adulți, apar cele ale copiilor imigranților, care au dificultăți de adaptare la sistemul școlar elvețian. Abandonul școlar este mult mai des întâlnit în rândul copiilor străini decât în rândul copiilor elvețieni. Un studiu efectuat în anul 1986, când trebuie spus că numărul musulmanilor din Elveția era de trei ori mai mic decât în prezent, arată că dintre copiii elvețieni doar 3,76% aveau dificultăți școlare, procentul copiilor emigranților spanioli era de 8,12%, al celor italieni și iugoslavi era de 7,35% și respectiv

¹¹² Georg Kreis, *Europa și Elveția. Elveția și Europa*, în românește de Mihai Draganovici, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004, p. 43.

¹¹³ Iso Camartin, *Cultura în Elveția – cuvânt adresat studenților din San Antonio* (Texas, SUA), în românește de Ana Iroaie, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004. Articol preluat din *Europäische Rundschau*, 2004, pp. 39 și 38.

¹¹⁴ *La Suisse vue par elle-même...*, p. 95.

¹¹⁵ Jean Rohr, *La Suisse contemporaine...*, pp. 66-67.

¹¹⁶ Marcel Heininger, Enrico Moresi, Fabienne Rausa en collaborateurs, *La population étrangère en Suisse*, Edition 2004, Editeur Office fédéral de la statistique (OFS), Neuchâtel, 2004, p. 26 en tableaux de base annexe

7,37%, pe când al celor turci era de 15,99%! Așadar, pentru copiii musulmani procentul celor care aveau dificultăți școlare serioase era de patru ori mai ridicat decât al copiilor elvețieni.¹¹⁷

Această realitate a creat o tensiune în societatea elvețiană, confruntată cu un conflict între civilizații cauzat de întâlnirea dintre credințe, culturi și religii diferite. S-a ajuns la tensiuni politice, culturale, religioase din cauza stilului și concepțiilor de viață diferite. Una din problemele cele mai grave este cea a nerecunoașterii oficiale a religiilor acestor străini necreștini, cu tot ce decurge de aici: libera practică a cultului respectiv, locurile de înmormântare, educația copiilor și femeilor.

În Confederația Helvetică problema a fost luată spre evaluare deoarece doar două sunt confesiunile care sunt recunoscute prin lege de către toate Constituțiile cantonale: cea romano-catolică și cea protestantă. De asemenea, Biserica Vechilor Catolici este recunoscută în unsprezece cantoane, iar Cultul Mozaic în cinci cantoane.

Conform articolului 72, aliniatul 1, din Constituția Confederației Helvetice din anul 1999, reglementarea raporturilor dintre Biserici și stat este o atribuție ce revine cantoanelor¹¹⁸. Constituțiile cantonale acordă o largă libertate de asociere și nu există un control strict al autorităților asupra acestor asociații. O comunitate religioasă poate primi fără probleme statutul de asociație de drept privat, în schimb primește foarte greu statutul de persoană de drept public. În mod practic nu există diferențe mari de drepturi între cele două statute, în schimb există o diferență de prestigiu. Una este să fii tratat de lege la fel ca o echipă de fotbal sau ca un partid politic și cu totul altceva să fi tratat ca o Biserică. Sunt cantoane care permit recunoașterea unei confesiuni de către dreptul public (prin lege) și altele care prin constituțiile lor nu permit acest lucru.

Precizând că recunoașterea se face la nivel cantonal, iată care sunt criteriile legale de recunoaștere a unui cult religios de către autorități:

- durabilitatea organizației în respectivul canton sau de când este prezent cultul în acel canton;
- compatibilitatea statutului (*constituției*) cultului cu fundamentele statului de drept democratic;
- orientarea către folosul public;
- statute democratice interne;
- numărul de aderenți (eventual).

Trecând în revistă legislațiile cantonale cu privire la recunoașterea cultelor prin lege, se întrevăd trei posibile căi prin care se poate realiza acest lucru:

- Calea care trece prin modificări constituționale – existând cantoane care au nevoie de modificări constituționale pentru recunoașterea unei noi comunități religioase.

- Calea care cere îndeplinirea criteriilor – câteva cantoane enunță doar criterii mai mult sau mai puțin vagi în ceea ce privește condițiile de îndeplinire pentru a putea obține o recunoaștere legală.

- Calea care trece printr-o recunoaștere de către dreptul privat - în anumite cantoane există posibilitatea de obținere a recunoașterii în drept privat prin executiv sau prin parlament, nemaifiind nevoie de modificări ale constituțiilor cantonale sau de legi speciale.¹¹⁹

Evreii, mai precis cultul mozaic, sunt singura comunitate religioasă în afara celor tradiționale elvețiene (romano-catolică, vechi catolică și protestantă) pe care cinci din constituțiile cantonale o amintesc și o recunosc drept confesiune de drept public. Primul canton care a menționat în constituția sa cultul mozaic, alături de confesiunile catolică, reformată și veche catolică, a fost orașul Basel în anul 1889. Cantonul Fribourg consemna în constituția sa din 1990 recunoașterea cultului mozaic drept persoană de drept public. Trecuseră aproape o sută de ani de la înființarea comunității israelite din Fribourg în 1895,

¹¹⁷ După Giovanna Meyer Sabino, *Les minorités ethniques: les travailleurs étrangers entre acculturation et intégration*, în volumul *Les Suisses. Modes de vie, traditions, mentalités*, Publié sous la direction de Paul Hugger, Territoires. Editions Payot Lausanne, tome II, p. 879.

¹¹⁸ Sandro Cattacin, Cla Reto Famos, Michael Duttweiler et Hans Mahning, *Etat et religion en Suisse. Lutttes pour la reconnaissance, formes de la reconnaissance*, Editeur Commision fédérale contre le racisme (CFR), Berna, septembre, 2003, p. 46.

¹¹⁹ *Etat et religion en Suisse.*, p. 7.

comunitate formată din evreii imigrați în Fribourg după ce autoritățile fribourgeze permiseseră așezarea evreilor în canton după 1848. În anul 1993 cantonul St. Gallen acorda prin lege recunoașterea cultului mozaic, fapt consemnat și în constituția cantonală din 2001. Cantonul Berna a recunoscut prin constituția cantonală din 1997 comunitățile evreiești din Berna și Bienne (Biel) ca persoane de drept public. Cantonul Vaud prin constituția cantonală din 2002 recunoaște cultul mozaic drept persoană de interes public. Constituțiile celorlalte 21 de cantoane elvețiene nu fac mențiune decât despre Biserica Romano-Catolică, Biserica Reformată (Calvină) și 11 dintre ele, așa cum am precizat mai sus, și de Biserica Vechilor Catolici.¹²⁰

2.4. Cultura în epoca modernă

2.4.1 Începând cu secolul al XVIII-lea mișcarea intelectuală din Elveția s-a dezvoltat foarte mult, fiecare componentă lingvistică a Confederației beneficiind din plin de puternicile caracteristici locale. Din zona germanofonă trei au fost orașele care au avut o intensă viață culturală: Basel, Berna și Zürich.

Orașul Basel avea să fie în secolele XVII-XVIII patria unor mari matematicieni: Leonard Euler (1707-1783), Jakob Bernoulli (1654-1705), Jean Bernoulli (1667-1748) și Daniel Bernoulli (1700-1782), fiul lui Jakob. Aceștia, cu excepția lui Jakob, au fost profesori la Universitatea imperială din Sankt Petersburg, Rusia. Figura culturală cea mai importantă din Baselul acestui secol a fost Isaac Iselin (1728-1783), unul dintre fondatorii *Societății Helvetice* (1760) și ai *Societății Economice* (1777) și autor al unei istorii a filosofiei (1764).

În Berna au trăit și și-au scris opera scriitori¹²¹ și oameni de cultură de formație enciclopedică precum Johann Rudolf Gruner (1680-1761), pastor la Trachselwald, în Emmenthalul bernez și ulterior în Burgdorf, care a adunat în patru volume o mare cantitate de material istoric și științific sub titlul *Thesaurus topographico-historicus totius ditionis Bernensis*; fratele său, Gottlieb Sigmund Gruner (1717-1778), care a descris în opera sa munții Elveției; Beat Ludwig von Muralt (1665-1749) care a analizat caracteristicile rasiale la diferite popoare, opera sa fiind interesantă pentru studiul formării stereotipurilor naționale; Albrecht von Haller (1708-1777), om de știință dar și poet, care a scris poemul *Alpii* (1732); fiul acestuia, Gottlieb Emmantiel von Haller (1735-1786), cel ce a compilat în șase volume o valoroasă bibliografie a istoriei Elveției, sub titlul *Bibliothek die Schweizergeschichte (Biblioteca de istorie a Elveției)* (1784-1787); Charles Victor de Bonstetten (1745-1832), om de cultură și om politic deosebit de influent în epocă, și Samuel Wytttenbach (1748-1830), care s-a dedicat prin întreaga sa activitate cunoașterii de către contemporani a frumuseților naturii elvețiene.

Despre Zürich se poate spune că a fost în secolul al XVIII-lea capitala intelectuală și literară a Elveției germanofone, fiind supranumit în epocă *Atena de pe Limmat*. Galeria personalităților züricheze ale acestui secol este deschisă de Johann Jakob Scheuchzer (1672-1733), medic și matematician faimos, membru al Societății Regale de Științe din Anglia, care a adunat și numeroase materiale folclorice pe baza cărora Schiller a scris drama *Wilhelm Tell* în 1804. Johann Jakob Bodmer (1698-1783) și prietenul său Johann Jakob Breitinger (1701-1776), cu care a avut o strânsă colaborare, au fost cei mai proeminenți critici și esteticieni elvețieni de limbă germană ai secolului al XVIII-lea. În opera lor, au subliniat importanța factorului emoțional în actul poetic; au tradus de asemenea din Shakespeare și Milton. Între 1721-1723 Bodmer și Breitinger au publicat periodicul *Discourse der Mater*, iar în 1740 Bodmer publică teoria sa despre poezie în *Considerații critice asupra miraculosului în poezie (Kritische Abhandlung von dem Wunderbaren in der Poesie)*, iar Breitinger *Studii critice (Critische Dichtkunst)*. Eforturile celor doi critici au contribuit la afirmarea în literatura germană a unor autori precum Klopstock, Wieland și Lessing. Mai trebuie amintiți și alți doi zürichezi, faimoși în epocă: poetul pastoral Solomon Gesner și scriitorul J.K. Lavater.

¹²⁰ Date preluate după *Etat et religion en Suisse...*, Anexa II, pp. 45-105.

¹²¹ Datele despre opera scriitorilor pomeniți în acest subcapitol sunt preluate din volumul *Scriitori străini. Mic dicționar*, coordonator Gabriela Danțiș, autori: Elonora Almonsino, Gabriela Danțiș, Rodica Pandeale, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, pp. 30, 223, 303, 384, 538-539, ș.a.

Alte personalități culturale züricheze din această perioadă au mai fost Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827), pedagog creator de noi metode didactice, moderne, raționale și eficiente, Johann Caspar Hirzel (1725-1803), unul dintre fondatorii *Societății Helvetice* și Johann Georg Sulzer (1720-1779), a cărui operă de căpătâi este o lucrare despre legile artei sau esteticii, *Teorie generală despre artele frumoase (Allgemeine Theorie der schönen Künste)*, publicată între 1771 și 1774.

2.4.2. Dintre scriitorii elvețieni de limbă germană importanți din acea vreme merită menționați: Johann Georg Zimmermann (1728-1795), autor al *Betrachtungen Fiber die Einsamkeit* (1756-1784/1785), care a făcut o profundă impresie printre contemporani, și Johannes von Müller (1752-1809) din Schaffhausen, care a scris o istorie a Elveției publicată în 1780; Johann Gottfried Ebel (1764-1830), elvețian prin adopție, a publicat un foarte apreciat ghid al Elveției în 1793, iar ceva mai târziu, în 1822, Heinrich Zschokke (1771-1848) publică o nouă istorie a Elveției, deosebit de populară la vremea ei.

Literatura istorică a avut și în secolul al XIX-lea numeroși reprezentanți, dintre care menționăm pe Ildefons von Arx (1755-1833), E. Blesch (1838-1900), istoric al Bisericii protestante de limbă germană din Elveția, J.J. Blumer (1819-1875), Johann Kaspar Bluntschli (1808-1881), Johann Jakob Hottinger (1783-1860), J.E. Kopp (1793-1866), autor al unei istorii a Elveției bazată pe documente autentice, R. Maag (1866-1899), Georg von Wyss (1816-1893) și fratele său Franz von Wyss (1818-1907), o mare autoritate în domeniul istoriei constituționale elvețiene. Un număr important de istorici au scris despre cantoanele elvețiene. Dintre aceștia pot fi amintiți: P.C. von Planta (1815-1902), istoric al cantonului Grischun / Graubünden, J.A. Pupikof (1797-1882), istoric al cantonului Thurgau, A.P. von Segesser (1817-1888), istoric al cantonului Lucerna, Johann Ludwig Wurstemberger (1783-1862), A. von Tillier (1792-1854), A.F. Stettler (1796-1849), E. von Wattenwyl (1815-1890), istorici ai cantonului Berna, și J.C. Zellweger (1768-1855), istoric al cantonului Appenzell.

În secolul al XIX-lea literatura de limbă germană elvețiană a avut numeroși reprezentanți de prestigiu. Dintre aceștia, cei mai de seamă au fost Jeremias Gotthelf (Albert Bitzius) (1797-1854), ce a scris o proză realistă în dialectul din Emmenthal, inspirată din viața țăranilor din ținutul natal, Gottfried Keller (1819-1890), autor cu o operă realistă ce descrie sentimentele umane cu deosebită acuratețe și cu o remarcabilă autenticitate a observației, fapt pentru care a fost socotit cel mai important poet și prozator elvețian al secolului al XIX-lea, Conrad Ferdinand Meyer (1825-1898), poet și prozator, autor al unor poeme epice de factură romantică, remarcabile prin plasticitatea imaginii și expresivitatea simbolurilor. Jakob Frey (1824-1875) a continuat munca lui Bitzius și a scris povestiri despre viața țăranilor elvețieni. Ulrich Hegner (1759-1840) din Winterthur a surprins în prozele sale culoarea locală, asemenea și David Hess (1770-1843) originar din Baden, cantonul Aargau. De la Johann Martin Usteri (1763-1828) din Zürich ne-au rămas cele mai vechi poeme în dialectal zürichez. Dintre poeții originari din Zürich mai trebuie amintiți: Leonhard Widmer (1808-1868), August Corrodi (1826-1885) și Heinrich Leuthold (1827-1879). Alți poeți ai perioadei amintite sunt bernezul Johann Rudolf Wyss (1781-1830), autorul versurilor imnului național elvețian, Johann Georg Krauer (1792-1845), originar din Lucerna, Gottlieb Jakob Kuhn (+1845) care a scris în dialectul bernez și Ferdinand Schmid (1823-1888).

Unul din marii oameni de cultură pe care Elveția i-a avut în secolul al XIX-lea a fost Jacob Burckhardt (1818-1897), scriitor și istoric al artei și civilizațiilor, specialist în istoria Greciei și a Romei antice și în cea a Renașterii. Tot în acest secol al XIX-lea literatura elvețiană de limbă germană este ilustrată de Jeremias Gotthelf (1797-1854) și de poetul Carl Spitteler (1845-1924), care a primit premiul Nobel pentru literatură în anul 1920.

În această perioadă, în muzică se afirmă călugărul cistercian Alberic Zwyzsig (1808-1854), care a compus piese de inspirație religioasă, patriotică și romantică.

Dintre scriitorii elvețieni de limbă germană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX trebuie menționați: Ernst Zahn, Meinrad Lienert, Arnold Ott, Carl Spitteler, Fritz Marti, Walther Siegfried, Adolf Frey, J.C. Herr, J.V. Widmann, Gottfried Strasser, Isabella Kaiser și Johanna Spyri.

2.4.3. Stabilirea în regiunea francofonă protestantă a hughenoților francezi în secolele XVI-XVII a contribuit la generalizarea francezei literare și la dispariția graiurilor (dialectelor) țărănești, populare, locale. Acestea s-au menținut însă în regiunile francofone catolice (Fribourg, Valais, Jura).¹²²

Viața culturală și, implicit, literatura Elveției romande în epoca modernă au cunoscut un impuls deosebit după revocarea Edictului din Nantes (1685), când mulți protestanți francezi s-au refugiat în Elveția, contribuind din plin la dezvoltarea economică, culturală și literară a regiunii. Beneficiind de aportul numeroșilor intelectuali francezi refugiați, secolul al XVIII-lea poate fi numit secolul de aur al culturii romande elvețiene. Dintre aceștia menționăm pe Louis Bourguet (1678-1743), geolog renumit în epocă; prin activitatea sa a stimulat foarte mult viața intelectuală a zonei francofone a Elveției, susținând scriitori precum Firmin Abauzit (1679-1767) și Abraham Ruchat (Gottlieb Kypselser) (1678-1750), autor al unui foarte bun ghid al Elveției, *Deuces de la Suisse* (1714) și unei istorii a Reformei în Elveția (*Histoire de la Reformation de la Suisse*) (1727-1728). Anticarul și istoricul vaudez Charles Guillaume Loys de Bochat (1695-1754) scrie un fel de istorie a Elveției cu titlul *Mémoires critiques sur divers points de l'ancienne histoire de la Suisse* (1747-1749). În Lausanne au mai activat Jean Piere de Crousaz (1663-1750), autor al unei introduceri în filosofia lui Descartes, Jean Barbeyrac (1674-1744), autor al unui tratat de drept, Jean-Jacques Burlamaqui (1694-1750), jurist, specialist în dreptul natural și politic.

Anul 1754 reprezintă o dată de referință în literatura Elveției romande, căci în acest an Jean Jacques Rousseau (1712-1778) s-a reîntors în Geneva natală, iar Voltaire (François-Marie Arouet) (1694-1778) s-a stabilit definitiv la Ferney, în apropiere de Geneva. Cu un an înainte, în 1753, istoricul englez Gibbon se stabilise la Lausanne. Ar merita amintiți aici câțiva genezezi de seamă, care au ajuns cunoscuți datorită activităților desfășurate în special în Franța: bancherul și ministrul de finanțe al Franței Jacques Necker (1732-1804), fiica sa, scriitoarea Madame de Staël (Anne Louise Germaine de Staël) (1766-1817) și scriitorii Henri Benjamin Constant de Rebeque (1767-1830) și Jean Charles Leonard de Sismondi (1773-1842). Madame de Charrière (Isabelle de Charrière) (1740-1805), olandeză stabilită la Neuchâtel, a fost o autoare cunoscută în epocă.

Genevezul Horace-Bénédict de Saussure (1740-1799) este fondator împreună cu Jean André De Luc (1727-1817) al școlii elvețiene de geologie și meteorologie. Philippe Cyriaque Bridel (1757-1845), pastor, poet și pictor originar din Vaud, autor al volumului intitulat simplu *Poezii elvețiene* (*Poésies helvétiennes*, 1782), a fost și un predicator cunoscut în epocă. Doi vaudezi, Charles Monnard (1790-1865) și Louis Vulliemin (1797-1879) au tradus în franceză între 1837-1840 *Istoria Elveției* a lui von Müller și Hottinger, pe care au completat-o ulterior cu datele de până la 1815. Școala istorică romandă a mai fost reprezentată de Alexandre Daguet (1816-1894), autorul unei excelente istorii a Elveției, de Jean Joseph Hisely (1800-1866), Albert Rilliet (1809-1883) și Pierre Vaucher (1833-1898), specialiști în istoria veche elvețiană. Ferdinand de Saussure (1857-1913), un mare specialist în limbile indo-europene, este creatorul lingvisticii structurale.

Dintre cei care s-au ocupat de istoria particulară a cantoanelor francofone amintim pe genevezul Jules Henri Merle d'Aubign (1794-1872), autorul unei istorii partizane despre Calvin, pe nobilul vaudez Frédéric Gingins-la-Sarra (1790-1863), care a fost un excelent istoric al cantonului Vaud, în redactarea studiilor sale folosind foarte multe documente autentice. Dintre oamenii de litere romanzi mai trebuie menționați genevezul Jean Antoine Petit-Senn, (1792-1870), teologul vaudez Alexandre Rodolphe Vinet (1797-1847) și poetul, criticul și filosoful vaudez Henri-Frédéric Amiel (1821-1881), prozatorul genevez Victor Cherbuliez (1829-1899), prozatorul fribourgez Pierre Sciobret (1833-1876), prozatorul neuchâtelez Auguste Bachelin (1830-1890), prozatorul vaudez Edouard Rod (1857-1910) și criticul, poetul, dramaturgul și prozatorul Marc Monnier (1827-1885). Alți reprezentanți de seamă ai literaturii elvețiene de limbă franceză au fost Wolfgang-Adam Toepffer (1766-1847), Jacques-Laurent Agasse (1767-1849), Léopold Robert (1794-1835), François Diday (1802-1877), Alexandre Calame (1810-1864), Barhélémy Menn (1815-1893), Charles

¹²² Christophe Hauser, *L'émergence...*, p. 7.

Secrétan (1815-1895) și Philippe Monnier (1864-1911). Principalele publicații literare ale epocii au fost *Bibliothèque universelle*, înființată în 1816 și *Revue suisse*, din 1861.

2.4.4. Literatura elvețienilor de limbă italiană a suferit puternica influență a culturii italiene. De asemenea și numărul reprezentanților acestora este mult mai mic în comparație cu cel al germanofonilor și francofonilor. Astfel, pot fi menționați prozatorii Stefano Franscini (1796-1857) și Luigi Lavizzari (1814-1875), istoricii Angelo Barotho (+1893) și Emilio Motta, întemeietorul revistei *Bolletino della Svizzera Italiana* (1879), reprezentativă pentru literatura beletristică și istorică ticineză, poezii Pietro Pen (1794-1869), J.B. Buzzi (1825-1898), Giovanni Airoldi (+1900) și Carlo Cioccaro (1829-1891).

2.4.5. Dintre reprezentanți de seamă ai literaturii dialectale romanșe menționăm pe câțiva care au trăit în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea: P.A. de Latour (+1811), poet, Theodor von Castelberg (1748-1830), poet și traducător de poezie, Anton Huonder, poet, Alexander Balletta (1842-1887), prozator, J.C. Muoth (Giacun Hasper Muoth, 1844-1906), poet și prozator. Pentru literatura dialectelor ladine cei mai de seamă scriitori sunt: Conradin von Flügel (1787-1874), poet, Gian Fadri Caderas (1830-1891), poet și prozator, Florin Valentin, poet, O.P. Juvalta, S. Caratsch (+1892), Zaccaria Pallioppi (1820-1873), poet și autor al unui foarte bun dicționar ladin (1895) și Peider Lansel (1863-1943). Alți scriitori romanși importanți sunt Maurus Carnot (1846-1935), Giachen Michel Hay (1860-1920), Gian Fontana (1897-1935), Leza Uffer (1912-1982), Armon Planta (1917-1986), Gion Luregn Derungs, Gion Deplazes (1918), Cia Bled (1920-1981), Andri Peer (1921-1985).

Dramaturgia populară este reprezentată de piese de inspirație biblică, cea mai cunoscută fiind *Passiuns sursilvanas*. După primul război mondial în dialectul sursilvan s-a dezvoltat o bogată literatură. După al Doilea Război Mondial scriitorii romanși au asimilat creator influențe din literatura universală și le-au reflectat în cultura romanșă. În anul 1946 scriitorii Artur Cafilisch și Jon Guidon înființează *Uniunea Scriitorilor Romanși*, devenită în 2004 *Uniunea pentru Literatura Romanșă (Union for Romansh Literature - ULR)*. În anul 1944 Jon Semadeni înființează compania teatrală *La Culissa*, ce promova dramaturgia în dialectele romanșe, piesa sa *Il pövel cumada* fiind considerată cea mai importantă dramă scrisă în romanșă. Începând cu anul 1990 se desfășoară anual festivalul de literatură romanșă.

2.4.6. Cultura elvețiană a continuat să fie sincronă cu cea europeană și în secolul XX, atât prin reprezentanții săi care au activat în Elveția, dar și în alte țări europene, precum și prin străinii care au trăit și creat în țara cantoanelor. Artiști care prin opera lor au făcut legătura dintre secolele XIX și XX, precum bernezul Ferdinand Hodler (1853-1918) și Félix Vallotton (1865-1925), născut la Lausanne, naturalizat francez, Cuno Amiet (1868-1961) și René Auberjonois (1872-1957), au fost pictori cunoscuți. Familiile de artiști Giacometti, Giovanni (1868-1933), Augusto (1877-1947) și Alberto (1901-1966), originari din Grischun / Graubünden, s-au afirmat cu precădere în afara Elveției.

O altă personalitate de anvergură europeană, de talia lui Burckhardt, a fost studentul său Heinrich Wölfflin (1864-1945), profesor de istoria artei la Basel, Berlin, München și Zürich; acesta a avut o influență deosebită în dezvoltarea principiilor analizei formale a criticii de artă și implicit a istoriei artei secolului XX, enunțate în volumul *Principiile de Istoria Artei*, publicat în 1915.

Dintre artiștii infuenți ai secolului XX amintesc pe Jean (Hans) Arp (1886-1966), sculptor suprarealist, dar și pictor și poet, originar din Alsacia, și pe soția sa, Sophie Taeuber Arp (1889-1943), ei legându-si numele de mișcarea artistică Dada din Zürich; Johannes Itten (Sündern-Linden, 1888-Zürich, 1967), pictor și întemeietor al pedagogiei *Bauhaus*, teoretician de marcă al artei abstracte, organizator al Muzeului Rietveld; Max Bill (1908-1994), sculptor, arhitect, pictor și grafician, ultimul mare reprezentant european al spiritului de construcție de la *Bauhaus*.

Compozitorul zurichez, naturalizat francez, Arthur Honegger (1892-1955), a cunoscut faima internațională după afirmarea sa la Paris. Genevezul Frank Martin (1890-1974), socotit egalul lui Honegger, a activat cu precădere în Olanda și Elveția.

2.4.7. În domeniul științelor, doi savanți elvețieni au primit premiul Nobel la începutul secolului XX: chirurgul Emil Theodor Kocher (1841-1917), în anul 1909, pentru cercetările

privind studiul glandei tiroide, și chimistul Alfred Werner (1866-1919), în anul 1913, pentru teoria despre sărurile complexe. Aceștia aveau să le urmeze și alți oameni de știință elvețieni, mulți dintre ei legându-și numele de cele două prestigioase universități politehnice federale: *Eidgenössische Technische Hochschule (Institutul Federal pentru Tehnologie)* de la Zürich (ETHZ)¹²³, înființată în anul 1854, și cea de la Lausanne (EPFL), înființată în anul 1853, precum și de alte laboratoare științifice, finanțate de mari firme din domeniu, acestea au constituit fundamentul științific pentru dezvoltarea industriilor chimice, farmaceutice și alimentare elvețiene. Totodată, mari savanți precum Wolfgang Pauli (1900-1958), unul dintre părinții fizicii nucleare, laureat al premiului Nobel în 1945, și-au desfășurat o parte din activitate în străinătate. În anul 1948 Paul Müller primea premiul Nobel pentru descoperirea DDT, un medicament puternic împotriva malariei.

Tradiția marilor arhitecți elvețieni din perioada Renașterii și a Barocului a fost reluată în epoca modernă. Dintre arhitecții elvețieni care și-au desfășurat activitatea cu precădere în afara granițelor Elveției trebuie menționați Othmar Ammann (1879-1965), care a construit podul *Golden Gate* din San Francisco și podul *Verrazano* din New-York, și Charles Eduard Jeanneret zis Le Corbusier (1887-1965), care și-a câștigat faima mondială prin imobilele construite în Franța și India. Jean Tschumi (1904-1962) a construit centrul *Nestlé* din Vevey, Mario Botta (n. 1943, Ticino) este autorul catedralei din Evry și al Muzeului de artă modernă din San Francisco, Jacques Herzog (n. 1950) și Pierre de Meuron (n. 1950) ambii din Basel, au activat atât în Elveția cât și în străinătate.

Teologul luteran Leonhard Ragaz (1868-1945) și Hermann Kutter (1863-1931) au pus bazele unei etici sociale ce s-a numit creștin-socialism. Jean Starobinski (n. 1920), doctor în medicină și filozofie, a predat literatura în SUA, apoi istoria ideilor la Universitatea din Geneva. Neuchatelezul Jean Piaget (1896-1980) a lăsat o operă importantă în domeniul psihologiei.

2.4.8. Inițiativa politică a *apărării naționale spirituale* era susținută în plan cultural de existența la acea dată (1939), a unor importanți creatori elvețieni, care prin opera lor au marcat cultura mondială. Dintre aceștia îi voi aminti doar pe:

Charles-Ferdinand Ramuz¹²⁴ (1878-1947), scriitor, dramaturg, eseist și memorialist de limbă franceză. Opera sa cuprinde creații realiste, simbolice și lirice;

Carl Gustav Jung (1875-1961), psiholog, psihiatru și scriitor de limbă germană, inițial discipol al lui Sigmund Freud, a creat o psihologie originală, introducând conceptele de *arhetip* și *inconștient colectiv*;

Herman Hesse (Emil Sinclair) (1877-1962), deși născut în Germania, îl socotesc scriitor elvețian deoarece din 1919 s-a stabilit în Elveția unde a scris marile sale capodopere, cea mai cunoscută fiind *Jocul cu mărele de sticlă*, roman tradus în patruzeci de limbi. A primit Premiul Nobel pentru Literatură în anul 1946. A scris o literatură cu profunde implicații filozofice, psihanalitice și etice;

Paul Klee (1879-1940), s-a născut în cantonul Berna și a studiat la Munchen și la Berna. Este artistul cu o creație extrem de vastă (aproximativ 9000 de picturi, desene, gravuri, etc.) care a marcat secolul XX printr-o creație originală, asupra viziunii sale punându-și amprenta rigorile organizării spațiului, ale plasticității formelor ca și permanenta tendință spre ritmurile muzicale, spre armonia semnelor grafice și a suprafețelor de culoare;¹²⁵

Denis de Rougemont (1906-1985), scriitor, eseist, om politic și militant pacifist, om de cultură, născut într-o familie protestantă din Couvent, Jura. Activitatea sa a interferat domeniile culturii, politicii și religiei, fiind unul dintre „părinții” federalismului european și ai ideii de „Europă unită”. A fost redactorul raportului cultural al Congresului Europei de la Haga din 1948 și al Mesajului final către europeni de la același congres. A înființat la Geneva

¹²³ Între 1901-2002 nu mai puțin de 21 de absolvenți sau profesori ai ETHZ au fost distinși cu premiul Nobel; dintre acești laureați cel mai cunoscut este Albert Einstein, care a fost atât student cât și profesor al ETHZ. Universitatea are în componență în prezent 15 facultăți (departamente).

¹²⁴ Despre scriitorii elvețieni am preluat datele de pe site-ul www.culturactiv.ch/ecrivains, unde se găsesc mult mai multe informații.

¹²⁵ Constantin Prut, *Dicționar de artă modernă*, Editura Albatros, București, 1982, p. 227.

în 1950 Centrul European pentru Cultură și a fost între 1952 și 1966 președintele Congresului pentru Libertatea Culturii;

Max Frisch (1911-1991), dramaturg și romancier de limbă germană, a scris o literatură originală cu accente existențialiste și epico-moral-politice;

Friedrich Dürrenmatt (1921-1990), dramaturg, romancier și eseist elveț, a scris o literatură caracterizată de finețea observației psihologice, de grotesc și umor macabru. Este unul dintre autorii care au marcat literatura mondială a secolului XX.

CAPITOLUL III

RELAȚIA DINTRE POLITICĂ, CULTURĂ ȘI RELIGIE ÎN ROMÂNIA ȘI ELVEȚIA - O PRIVIRE COMPARATIVĂ

1.1. Relația dintre politică, cultură și religie în Elveția. Pentru a putea compara eficient relația dintre politică, cultură și religie din două realități diferite precum cea românească și cea elvețiană, este necesară buna cunoaștere a amândurora. Din păcate, realitatea românească are încă multe necunoscute, din cauza lipsei democrației și transparenței instituțiilor cu rol decizional, mai ales în perioada comunistă. În ceea ce privește Elveția, cu toate că informația cu privire la subiect este consistentă, ea nu este întotdeauna accesibilă atât în ceea ce privește sursele cât și înțelegerii, cunoașterea realității elvețiene în mod direct fiind de un real folos în acest sens.

O dificultate de o cu totul altă natură o ridică această relație atunci când o privim de-a lungul evoluției sale. Dacă perioada ultimelor două sute de ani nu a cunoscut în Elveția dese și radicale schimbări de viziune ale statului și ale Bisericii asupra culturii și ale relațiilor dintre ele, în România această perioadă a cunoscut o bulversare periodică. În prezent însă se poate spune că viziunea și politica statului în relație cu cultura, în cele două țări, tinde spre un numitor comun. În Elveția se consideră că „politica culturală a statului are nevoie de o dezbatere publică în care argumentele obiective să-i conserve întreaga însemnătate și la fel de bine să vină în întâmpinarea intereselor personale și corporative. În ciuda acestor deziderate ale politicii culturale, sarcina statului nu constă în a stabili o cultură «etatistă», în a realiza propriile viziuni artistice, în a promova o critică culturală, în a micșora în vreo oarecare măsură libertatea de creație artistică sau în a face din artă un instrument”¹²⁶. Spre deosebire de Elveția, în România, în perioada comunistă, cultura a fost supusă politicului, devenind un simplu instrument de propagandă al partidului comunist.

În Confederația Helvetică funcționează Biroul Federal pentru Cultură (L' Office fédéral de la culture - OFC), ce are ca obiectiv „definirea politicii culturale a Confederației și aplicarea acesteia împreună cu alte instituții și în colaborare cu cantoanele. Comunele contribuie și ele la încurajarea culturii, dar au mai ales rolul de a găzdui ofertele culturale”¹²⁷. În România, ca stat centralizat, un rol asemănător îl deține Ministerul Culturii și Cultelor ce are în subordine inspectoratele județene de cultură. Se urmărește descentralizarea decizională și implicarea mai ales în managementul actului cultural și mai puțin în „direcționarea” ideologică sau de altă natură a acestuia. Se vorbește de asemenea de creșterea ponderii O.N.G.-urilor și a instituțiilor private în domeniul cultural.

În Elveția „o politică culturală de stat destinată tuturor eșaloanelor federale și-a fixat ca obiectiv să fie de folos ansamblului populației și să beneficieze de ea actorii culturali, artiștii, instituțiile și, de asemenea, proiectele culturale. Încurajarea creației este o parte importantă a politicii culturale. Ea nu se limitează la a procura și disponibiliza resursele indispensabile unei vieți artistice. Artă are nevoie de o vitrină, unde artiștii să poată pune ceea ce au produs, să expună, să găsească un public interesat și accesibil pentru piața de artă. Este motivul pentru care politica culturală a lărgit la ansamblul societății posibilitatea participării la discutarea problemelor culturale, creează un cadru favorabil creației culturale și ține seamă

¹²⁶ „La politique culturelle de l'État a besoin du débat public, dans lequel les arguments objectifs conserveraient tout leur poids quand bien même ils iraient à l'encontre d'intérêts et personnels et corporatifs. Malgré ces desiderata de politique culturelle, la tâche de l'État ne consiste pas à établir une culture «étatique», à réaliser ses propres visions artistiques, à jouer au critique culturel, à entraver de quelque manière la liberté de la création artistique, ou à instrumentaliser l'art”. Site www.culture-suisse.admin.ch.

¹²⁷ De définir la politique culturelle de la Confédération et de l'appliquer conjointement avec d'autres institutions et en collaboration avec les cantons. Les communes contribuent elles aussi à l'encouragement de la culture, mais ont surtout pour rôle d'héberger les offres culturelles. Site [www.ch.ch./ Office fédéral de la culture](http://www.ch.ch./Office_fédéral_de_la_culture).

de interesele artiștilor. Politica culturală intră în interacțiune cu diferite aspecte ale politicii.”¹²⁸.

1.2. Relația dintre politică, cultură și religie în România, mai cu seamă în ultimele două sute de ani, de la debutul epocii moderne în această regiune, a fost într-o continuă schimbare. S-a spus despre români că au vocația, păguboasă, a unui etern început. Din păcate acest lucru este valabil și pentru relația dintre politică, cultură și religie. Această evoluție a pornit, la începutul secolului al XIX-lea, de la o viziune care a marcat tot Evul Mediu românesc, aceea a simbiozei, după model bizantin, dintre stat și Biserică, caracterizată de lipsa tensiunilor dintre cele două lumi, cultura fiind unul din lianții care unea într-o viziune unitară reprezentanții celor două structuri. Începând cu deceniul al treilea al secolului al XIX-lea s-a produs prima breșă importantă în structura societății românești, prin declanșarea unor procese de modernizare rapidă a unei societăți care nu era pregătită de asimilarea firească și fără convulsii majore a modernității, cu tot ce presupunea ea, cu atât mai mult cu cât această modernizare reprezenta fructul unei evoluții îndelungate a societății apusene, separată de lumea orientală și mult diferită de aceasta.

Din acest moment societatea românească intră pe un făgaș nou, care a presupus renunțarea la niște structuri specifice, create și rodite de-a lungul secolelor, dar care acum veneau în contradicție flagrantă cu modelele importate din Apus. Acum începe în spațiul carpato-dunărean *moda apuseană*, punând în umbra valorilor importate din Apus întreaga tradiție locală. Consecința a fost că tradiții, obiceiuri, întregul mod de viață tradițional a suferit schimbări sau a fost chiar complet abandonat. Referindu-ne strict la relația dintre politică, cultură și religie în această perioadă de început a modernizării societății românești, am văzut în prezentarea din capitolele anterioare că ea nu s-a impus dintr-o dată, rezistența venind dinspre zona rurală și dinspre anumite componente ale Bisericii dar și ale boierimii. Burghezia, aproape inexistentă la acea vreme, nu a putut avea un rol în această configurație.

Cultura a devenit un domeniu autonom față de Biserică, însă nu și față de stat. Statul susține cultura prin organizarea muzeelor, colecțiilor, diverselor instituții culturale. Se înființează școli de stat de toate gradele. Artiștii, creatorii în general, își desăvârșesc studiile în Apus, aducând cu ei atât meșteșugul, cât și mentalitățile apusene. După anul 1859, anul unirii Principatelor Moldova și Țara Românească într-un singur stat, România, dar mai cu seamă după 1866, când pe tronul țării a venit principele german Carol I de Hohenzolern-Sigmaringen (1866-1914), politica de modernizare și de transformare a țării după model apusean a fost extrem de activă și de susținută pe toate planurile.

În ceea ce privește relația statului cu Biserica, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se inaugurează o politică secularizantă. Statul își arogă dreptul de a interveni direct în alegerea ierarhilor și hotărăște singur locul Bisericii în societate, mai cu seamă după anul 1863, când are loc exproprierea averilor mănăstirești, Biserica pierzând prin această măsură mult din puterea sa economică. Consecințele directe vor fi că toți clericii devin salariați ai statului, mai puțin monahii, învățământul confesional este integrat celui de stat și supus la numeroase tribulații, în intervalul 1863-1918 multe din școlile confesionale (seminarii) fiind închise și deschise în funcție de voința guvernului. Având în vedere cele de mai sus, aportul cultural al Bisericii este din ce în ce mai scăzut, deși din rândurile clerului au continuat să activeze importanți oameni de cultură. Dacă în cultură episcopii se implicau prin vocație personală, în politică se implicau prin natura funcției, deoarece erau membri de drept ai parlamentului.

¹²⁸ „Une politique culturelle étatique menée à tous les échelons fédéraux se fixe pour objectif d'être utile à l'ensemble de la population, et de bénéficier aux acteurs culturels, aux artistes, aux institutions et projets culturels aussi. Encourager la création est une partie importante de la politique culturelle. Mais celle-ci ne se limite pas à procurer et dispenser les ressources indispensables à la vie artistique. L'art a besoin d'une vitrine, il faut que les artistes puissent se produire, exposer, trouver un public intéressé et accéder au marché de l'art. C'est pourquoi la politique culturelle élargit à l'ensemble de la société la possibilité de participer à la discussion des problèmes culturels, crée un cadre favorable à la création culturelle et prend en charge les intérêts des artistes. La politique culturelle entre en interaction avec d'autres aspects de la politique”. Site www.culture-suisse.admin.ch.

În ceea ce privește relația dintre stat și cultură, comenzile de stat au influențat puternic gustul artistic, prin sprijinul acordat curentelor artistice de factură clasicizantă, academiste. Dintre artiștii de valoare pe care i-a avut România, cu creații originale, mulți au creat în condiții precare, iar creațiile lor au fost apreciate abia după moartea lor.

Perioada cea mai fastă pentru cultura română a fost perioada 1919-1940, când România a fost un stat unitar ce cuprindea în mare toate provinciile istorice românești și pe aproximativ 80% din etnicii români. În aceste două decenii cultura română s-a sincronizat cu cea apuseană și a încercat să-și croiască un drum propriu. În această perioadă Lucian Blaga, filosof și poet, a creat primul sistem filosofic românesc, prin care a dorit să integreze sistemul tradițional de valori, încă viu la sate, în contextul european general, socotind că valoarea spirituală a culturilor nu poate fi exprimată ierarhic, deoarece fiecare este purtătoarea unei matrice stilistice¹²⁹.

1.3 Finanțarea actului cultural în Elveția. Începând cu anul 1814 Elveția nu a mai cunoscut războiul, cu excepția numită *Sonderbundkrieg*, din 1847, bucurându-se de o pace de aproape 200 de ani. Binefacerile pe care o perioadă atât de lungă de pace, liniște și progres economic le-a adus sunt astăzi atât de vizibile în Elveția și sunt principalul factor care a condus la actuala prosperitate. Într-o analiză la conceptul de națiune, Victor Neumann consideră că Elveția secolului al XIX-lea a fost construită în baza sufragiului universal impus de o elită liberală, iar statul federal astfel constituit a creat mitul republican civic și a promovat ideea de identitate națională a tuturor grupurilor lingvistice ale cantoanelor.¹³⁰ Este adevărat că același lucru s-a încercat și în principatele române, însă rezultatele au fost altele, după cum și fondul a fost altul.

Democrația este un bun spiritual și cultural însușit de cetățenii elvețieni așa încât autonomia care caracterizează comunitățile elvețiene nu reprezintă un factor destabilizator și centrifugal, ci unul catalizator, ce menține laolaltă Confederația. Iso Camartin este de părere că în Elveția, „o țară a marilor diferențe, rațiunea politică a constat în păstrarea celor mai mari competențe pe o scară ierarhică inferioară. Așa aveai cel puțin impresia că ești stăpân pe situație, chiar dacă acest lucru se întâmpla doar la un nivel redus. Această reglare a competențelor este un element fundamental al culturii elvețiene, și se manifestă în tendința de a câștiga majoritatea, impunându-se de sus în jos și din afară. Este mai puțin vorba de o ocrotire activă a minorităților, ci mai mult de o măsură de a grăbi autoorganizarea de jos în sus și de a satisface propria nevoie de competențe. Acest fapt are dezavantajul – uneori este chiar un avantaj – de a se manifesta față de schimbare și inovare într-un mod rigid și încetinit. Acest lucru poate conduce în anumite situații culturale (și politice) la ceea ce numim convenție, stagnare și orientare spre trecut. Dacă reînnoirea nu se impune din afară, de abia dacă mai poți progresa”¹³¹.

Cultura a fost și este percepută în Elveția ca un factor co-fondator al statului alături de educație. La fel și democrația, așa încât încurajarea culturii constituie o misiune fundamentală pentru statul elvețian. De aceea nu este de mirare că cel puțin din prima jumătate a secolului XX politica culturală a fost în centrul politicii elvețiene, considerându-se că locul și importanța rezervate culturii sunt indicatori ai libertății și ai gradului de democrație ale unui stat¹³². Elveția este o țară cu o democrație puternică care începe în familie, continuă la nivel de comună, apoi la nivel cantonal și abia în final la nivel federal. Începutul actului de cultură îl constituie inițiativa individuală și primul for căruia un artist i se adresează pentru a fi sprijinit este comuna. Acest lucru este posibil deoarece la nivel comunal există toate serviciile publice care se găsesc la nivel cantonal și federal. Printre acestea se află și *Departamentul comunal pentru afaceri culturale*. Acesta sprijină activitatea culturală din comuna respectivă

¹²⁹ Constantin Noica, *Ce e etern și ce e istoric în cultura românească...*, p. 37.

¹³⁰ Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Curtea Veche, București, 2005, p. 107.

¹³¹ Iso Camartin, *Cultura în Elveția...*, p. 37.

¹³² Aceste idei se regăsesc și în discursul consilierului federal Pascal Couchepin, ținut la reuniunea Partidului radical elvețian, consacrată politicii culturale și desfășurată la Zurich în 5 februarie 2005.

precum corul comunal, iar în comunele mari ansamblurile de operă. Totodată susțin muzeele, teatrele, festivalurile precum și alte manifestări artistice. Departamentul cantonal pentru afaceri culturale sprijină actul cultural într-un spectru mai larg decât comunele, în sarcina sa căzând arhivele cantonale, bibliotecile publice, universitățile, muzeele cantonale, precum și sprijinirea artiștilor, scriitorilor și a altor categorii de creatori culturali prin acordarea de subsidii, premii, servicii și studii de creație sau locuințe¹³³.

Oficiul federal pentru cultură împreună cu Fundația elvețiană pentru cultură *Pro Helvetia* încurajează, finanțează¹³⁴ și promovează proiectele culturale și artistice, schimburile culturale și dialogul între culturi la nivel federal precum și la nivel internațional. Politica culturală a autorităților federale este coordonată cu cea a cantoanelor și comunelor pentru realizarea unei politici eficiente.

Domeniile vizate de Oficiul Federal pentru Cultură sunt:

1. *Arhivele Naționale* cu departamentele:
 - Arhivele de Conservare a Monumentelor Federale, care au ca obiective conservarea monumentelor istorice, arheologice, de artă și cultură națională precum și protejarea și conservarea folclorului;
 - Arhivele Literare Elvețiene împreună cu Biblioteca Națională Elvețiană.
2. *Arhitectura, Arta și Design-ul, Colecțiile de artă* prin Secția de Artă și Design, prin Departamentul de Arte vizuale al Fundației *Pro Helvetia* și prin fundația *Oskar Reinhart Collection* din Winterthur.
3. *Film* prin Secția Film și prin Fundația *Pro Helvetia*.
4. *Cititul și scrisul*, ca parte a politicii lingvistice a guvernului federal de promovare a minorităților lingvistice din țară și de încurajare a schimburilor și contactelor dintre comunitățile lingvistice.
5. *Dansul*, prin sprijinirea școlilor profesioniste de dans de către Fundația *Pro Helvetia*.
6. *Cultura tinerilor* ca parte a programului de politică privind tinerii, prin încurajarea activităților extrașcolare, a organizațiilor de tineret naționale și a unor proiecte individuale de formare a tinerilor.¹³⁵

Evoluția culturală, politică și confesională a cantoanelor elvețiene este interesantă tocmai datorită strânsei relații care a existat și există între cele trei domenii. Nucleul cantoanelor alpine țărănești, fondatoare ale Confederației, s-a menținut din secolul al XVI-lea și până astăzi roman-catolic. Din punct de vedere politic, opinia majoritară este conservatoare, iar cultural reprezintă miezul tare, puternic ancorat în tradiție și puțin deschis spre modernitate. Aici nu predomină nici în prezent industrializarea, ci populația obține veniturile din creșterea animalelor și din turism. În ceea ce privește orașele aflate în zonele submontane care s-au alăturat Confederației încă din secolul al XIV-lea, acestea au fost receptive la ideile Reformei așa cum au fost mult mai deschise decât cantoanele alpine spre economia de schimb și ulterior spre industrializare, afaceri bancare și comerț. De asemenea, pe teritoriul cucerit de aceste ultime cantoane s-a impus de regulă confesiunea reformată. Exemplul cel mai la îndemână este Pays de Vaud, cucerit de Berna în secolele XV-XVI, care, prin voința locuitorilor săi francofoni, a devenit ulterior cantonul Vaud. Aceștia, însă, au păstrat confesiunea protestantă, spre deosebire de vecinii lor francofoni din Fribourg, care au fost consecvent fideli catolicismului.

„Noi (elvețienii) suntem mândri de diversitatea noastră”, aprecia într-un articol profesorul român Iso Camartin, și „nu ni se pare nimic mai insuportabil decât pretinsa apropiere sau înrudire. Ceea ce aici este bun, poate fi altundeva prost. Pentru ceea ce apreciezi nu ai nevoie de acordul celorlalți. Elveția nu are o structură care să-i permită să fie ierarhizată pornind de la un singur centru.” Cu toate acestea, continua el, „să pretinzi că ești autonom în vecinătatea marilor culturi naționale, o poate face numai o persoană orbită. Astfel se pune

¹³³ Conform [www.ch.ch/Office fédéral de la culture](http://www.ch.ch/Office_fédéral_de_la_culture).

¹³⁴ Bugetul pe anul 2005 al Fundației *Pro Helvetia* a fost de 38 milioane de franci elvețieni site www.culture-suisse.admin.ch.

¹³⁵ [www.ch.ch/Office fédéral de la culture](http://www.ch.ch/Office_fédéral_de_la_culture).

problema unei corecte autoevaluări, aceea a considerării propriei culturi drept complementare celei la care vrei să participi. Statele mici nu sunt simple teritorii mărginașe ale culturii, ele sunt mai degrabă desemnate drept zone de experiență, în care caracterul elementului propriu se îmbină cu o reprezentare a unui fapt mai mare, care este important, pentru cel ce este mai mic, fără ca acestuia să i se pară periculoasă situația.”¹³⁶

Confederația Helvetică surprinde prin extraordinara descentralizare și larga autonomie care pornește de la comună și ajunge la canton, cel puțin pe cei care vin dintr-o țară ca România, unde orice tendință de autonomie, culturală, confesională sau politică venită din partea vreunor grupuri lingvistice sau religioase, este privită ca fiind ceva aprioric rău. Este explicabilă această atitudine având în vedere că unitatea statului român s-a construit greu și târziu, începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-a desăvârșit la începutul secolului următor, însă după 20 de ani avea să cunoască o destrămare parțială.

Din acest punct de vedere, comparația cu Elveția evidențiază faptul că viziunile asupra autonomiei sunt complet diferite. Elveția s-a construit, s-a menținut și a prosperat tocmai datorită modului în care a știut să pună în comun *libertățile* individuale, comunale și cantonale, așa încât nimeni să nu fie lezat în dreptul său și în libertatea sa. Timp de sute de ani, de la fondare și până la 1848, Confederația Helvetică a fost de fapt suma a trei, apoi opt, ulterior treisprezece și în final douăzeci și două de țări sau republici, tradițional numite cantoane, care, având un interes comun, s-au menținut laolaltă. Abia după 1848 se poate vorbi despre un stat elvețian cu organe de conducere federale alese și reprezentative, altele decât cele delegate până atunci doar de cantoane.

Se poate spune că și românii au cunoscut în perioada Evului Mediu autonomii de tip cantonal. Este adevărat că *țările*, cum erau ele numite, aveau un grad larg de autonomie internă ce privea libertățile personale, confesiunea și dreptul, însă ele erau teritorii care se supuneau printr-o relație de vasalitate unui stăpân mai puternic, și care cu timpul a anulat treptat autonomia respectivei țări. Țării Românești și Moldovei, în perioada medievală și modernă, le-au lipsit *cetățile* sau *burgurile*, așa cum erau acestea constituite în Apus, fapt ce a condus în epoca modernă la apariția unei societăți caracterizate de un limbaj și de o gândire paralele cu modernitatea, iar epoca comunistă prin așa-zisa emancipare și mutare a maselor de oameni din mediul rural în cel urban a avut drept consecință o ruralizare a orașelor și nu o urbanizare a satelor, care au rămas încremenite într-o mentalitate de ev mediu.¹³⁷

1.4. Finanțarea actului cultural în România. Comparativ cu Elveția, România este un stat puternic centralizat, după model francez, în care actul decizional precum și fondurile pentru cultură sunt dirijate de la nivel central. Autonomia locală este încă la început și oricum fondurile de care dispune cultura sunt controlate de executiv, ele fiind cuprinse în bugetul statului. În ultimii ani abia o parte din taxele și impozitele colectate de autoritățile locale rămân pentru bugetele comunale, orașenești sau municipale. Un lucru interesant este că la nivelul consiliilor locale nu există un departament special pentru cultură, de obicei problemele culturale fiind tratate împreună cu cele educaționale și de tineret. În România doar municipiile mari își mai pot permite întreținerea parțială, în parteneriat și cu o puternică implicare a Ministerului Culturii și Cultelor, a unor orchestre simfonice, a unor teatre, muzee sau a altor obiective culturale. La nivelul județelor există Direcțiile județene pentru cultură, culte și patrimoniul cultural național, acestea aflându-se în directă subordonare a Ministerului Culturii și Cultelor. Acest minister moștenește în mare parte structura fostului Minister al Culturii și Artelor și a Departamentului Cultelor din perioada comunistă.

Actualul guvern liberal-democrat dorește o schimbare majoră a modului cum a fost privit, finanțat și manageriat actul cultural în România. Conform punctului 22 din programul de guvernare ce definește obiectivele politicii în domeniul culturii, rolul ministerului și al

¹³⁶ Iso Camartin, *Elveția deschisă?...*, pp. 20-21.

¹³⁷ Victor Neumann, *Neam, ...*, p. 154.

instituțiilor publice în domeniu este de a asigura condițiile favorabile creației culturale și protejării patrimoniului cultural¹³⁸.

Cu toate că până în anul 2005 bugetul ministerului a cunoscut o scădere continuă¹³⁹, anul 2006 reprezintă o excepție deosebită, bugetul culturii cunoscând în acest an o creștere de aproape 100% față de anul trecut, totuși, relativ puținele fonduri alocate culturii trebuie să acopere necesarul funcționării Bibliotecii Naționale, a Bibliotecii Academiei Române, a Bibliotecii Centrale Universitare. De asemenea din bugetul ministerului sunt finanțate parțial academiile de teatru și film din țară, academiile de muzică (conservatoare), teatrele de operă și balet, Teatrul Național din București și parțial teatrele de stat din țară, Muzeul Național de Istorie și alte muzee de importanță națională precum și conservarea siturilor arheologice. Tot ministerul sprijină prin subvenții editarea de cărți ale scriitorilor români contemporani și a operelor fundamentale ale culturii române și universale. În ultimii ani autoritățile locale au fost obligate prin diverse legi să se implice mai mult în sprijinirea actului cultural la nivel local.

S-a mai observat în ultimul timp și implicarea destul de firavă a inițiativei private în finanțarea actului cultural autentic. Un exemplu pozitiv ar fi aici Fundația *Anonimul* care a devenit în ultimii ani principalul sprijinitor privat al culturii, prin finanțarea unor reviste și publicații și a diverse proiecte, precum Festivalul de Film de la Sfântul Gheorghe, județul Tulcea.

În ceea ce privește instituția Arhivelor Naționale și Județene, aceasta se află subordonată Ministerului Administrației și Internelor. De asemenea arhiva fostei securități și cea a P.C.R.-ului se află încă în cea mai mare parte în custodia Serviciului Român de Informații (S.R.I.); C.N.S.A.S.-ul înființat tocmai cu obiectivul precis al preluării, deschiderii spre studiul istoricilor dar și al celor care timp de decenii au constituit „obiective” ale fostei poliții politice comuniste nu a putut intra în posesia decât a unei mici părți din această arhivă.¹⁴⁰

Secretariatul de Stat pentru Culte, ce face parte din structura Ministerului Culturii și Cultelor, are ca obiectiv, printre altele, crearea unei legături permanente între executiv și confesiunile din România, în prezent 18 fiind recunoscute oficial. De asemenea co-finanțează împreună cu cultele respective construcția de lăcașe de cult, se implică în organizarea a diverse manifestări culturale pe teme de religie etc.

1.5. Problema demografică – provocare culturală și confesională. Principala provocare cu care se confruntă Elveția în prezent este prezența masivă a străinilor a căror

¹³⁸ „Pornind de la principiile fundamentale privind relația dintre cetățean și domeniul cultural, accesul la cultură și participarea la viața culturală, promovarea diversității și a protejării identității culturale și recunoașterea contribuției culturii la coeziunea și incluziunea socială, conducerea ministerului și-a fixat câteva obiective majore:

1°. Reformarea sistemului de finanțare a culturii prin stimularea unei reale competiții în domeniul ofertei de servicii și bunuri culturale, prin îmbunătățirea cadrului legislativ în domeniu, prin sporirea rolului O.N.G.-urilor cu activitate culturală, introducerea matching-ului și parteneriatului public-privat. Parteneriatul central-local se va concentra pe formarea managerilor culturali și pe facilitarea instituțiilor locale la resurse, informare și prin sprijinirea finanțării încrucișate, centrale, locale, private a proiectelor culturale locale.

2°. Descentralizarea decizională și administrativă prin stabilirea unor relații de parteneriat central-local, prin creșterea autonomiei decizionale a instituțiilor publice de cultură locale, prin separarea managementului administrativ de cel cultural-artistic, prin stabilirea în contractul de management a unor indicatori de performanță de a căror realizare să depindă alocarea resurselor financiare publice.

3°. Instituționalizarea unui sistem de consultări periodice și de cooperare cu societatea civilă prin elaborarea de strategii și politici publice, a unui cadru legislativ și instituțional eficient, inițierea unor programe naționale în domenii prioritare. Totodată guvernul va reduce substanțial implicarea sa directă în conducerea unor instituții de cultură și activități cultural-artistice.” Din Programul de guvernare care se găsește la adresa www.guv.ro/obiective/programul.

¹³⁹ Bugetul pe anul 2005 al Ministerului Culturii și Cultelor a fost de 382.945.000 RON, adică aproximativ 110 milioane euro. Din acest buget sunt salarizați și 16.181 clerici și se finanțează construirea a 26 biserici și mănăstiri din care 24 ortodoxe și 2 romano-catolice. Date preluate de site-ul Ministerului Culturii și Cultelor www.cultura.ro/buget.

¹⁴⁰ În primăvara anului 2006 SRI-ul a predat C.N.S.A.S.-ului o mare parte din arhiva deținută.

pondere în ansamblul populației a depășit 22%. Problemele ridicate de numărul foarte mare de străini, diversitatea acestora, multitudinea culturilor, a confesiunilor și a arealelor lingvistice cărora le aparțin, gradul mai mare sau mai mic, uneori inexistent, al dorinței acestora de integrare în modul de viață elvețian, a condus la un grad ridicat de xenofobie.

O situație specifică Elveției este și aceea a recunoașterii comunităților religioase de către stat. Din multitudinea de culte, confesiuni și religii care au credincioși astăzi în Elveția doar Biserica Romano-Catolică, Federația Bisericilor Protestante din Elveția, Biserica Vechilor Catolici și Cultul Mozaic sunt recunoscute de dreptul public, ultimul cult doar în cinci cantoane, restul fiind asociații care au dreptul de a fi recunoscute de dreptul privat. Acestea li se adaugă Bisericile Ortodoxe, precum și religia islamică, credințele budiste, hinduse și altele, care toate nu au decât cel mult statut de asociații religioase. În total, aceste culte nerecunoscute totalizează aproximativ 720.000 de oameni, majoritatea necreștini, musulmanii reprezentând mai bine de jumătate din acest număr.

La nivel de structuri federale și cantonale există obstacole relativ importante reprezentate de dispozițiile legale în vigoare care împiedică acordarea statutului de persoană de drept public și altor culte. Se preconizează o atitudine pragmatică față de această problemă și se depun eforturi pentru o mai bună integrare a comunităților religioase nerecunoscute. Prin rezolvarea acestei probleme societatea elvețiană este chemată să rezolve un conflict civilizațional și să ofere soluția cea mai bună din punct de vedere, politic, religios și cultural.

Problema României este tocmai opusul celei elvețiene. Din rațiuni economice, politice sau de altă natură, în ultimii 16 ani populația țării a scăzut semnificativ. Aproximativ un 1,2 milioane de oameni au emigrat definitiv și alți 2,8 milioane sunt plecați la muncă în țările Uniunii Europe și în America de Nord, mulți dintre aceștia cu perspectiva să nu se mai întoarcă în România și să dorească a se stabili în țările unde se găsesc în prezent. Acest exod, format în mare majoritate din populație tânără, activă, a condus la o îmbătrânire a populației țării și la o presiune extraordinară asupra sistemului asigurărilor de stat. Soluția găsirii unui echilibru echitabil, pentru situații diferite, este dorit de către ambele țări, însă din diverse rațiuni, acesta încă refuză să se întrevadă.

CONCLUZII

I. Considerații finale. Istoricul J.J. Bouquet considera că istoria Elveției, dar mai cu seamă a elvețienilor, este cea a unei țări pentru care necesitatea nu se înscrie în geografie; de aici istoria unui popor care a trebuit prin consecvență să-și formeze o tradiție istorică și care a creat valori precum democrația participativă, pluralismul, capacitatea de integrare. Într-o țară ale cărei resurse sunt extrem de limitate, poporul și-a fondat prosperitatea pe o muncă asiduă și precisă, pe un spirit întreprinzător și o adaptare continuă. Elveția este o țară situată în inima Europei și izolată prin particularitățile sale, care a dat și în același timp a primit, a oferit adăpost refugiaților și a dat un exemplu de constanță în refuzul său de a se alinia.¹⁴¹

Elveția a putut beneficia de o dezvoltare normală, fără răsturnări sociale bruște deoarece în ultimii 192 de ani nu au existat presiuni externe sau ocupații militare care să pună în pericol această evoluție. Statutul de neutralitate, cadrul intern definit și organizat cu secole în urmă, stabilitatea instituțiilor și funcționarea lor normală a permis o intrare în modernitate a Elveției fără convulsii majore. Existența unei burghezii puternice a făcut ca aceasta să preia și să dețină puterea politică în toate cantoanele după anul 1848, fapt ce a facilitat o evoluție unitară în principiu a tuturor cantoanelor.

În Elveția există 26 de maniere diferite de reglementare a raporturilor dintre politică, religie și cultură, adică tot atâtea câte cantoane sunt. La nivel federal se încearcă doar o colaborare între cantoane și stabilirea unor puncte de convergență pentru realizarea unei interculturalități reale și nu doar a unei multiculturalități armonioase. Din dorința de a crea o cultură națională elvețiană și nu culturi ale componentelor lingvistice care alcătuiesc Elveția, încă din 1938 la nivel federal s-a adoptat un program intitulat *apărarea națională spirituală* cu scopul de a pune în evidență identitatea politică, confesională și culturală a Elveției, structura sa democratică și federală, istoria și apartenența ei la trei arii spirituale creștine (germană, franceză și italiană) și sinteza lor elvețiană particulară.

Iso Camartin spunea că „elvețian ești abia în plan terțiar. În primul rând ești cetățeanul unei comunități, apoi al unui canton și în cele din urmă ești mai ales elvețian pentru a te delimita față de străini. [...] Din interior, necesitatea de a fi elvețian este limitată. Apartenența la un spațiu geografic și social nu este un fenomen național, ci unul local și regional”¹⁴². Același autor, referindu-se la felul de a fi al conaționaliilor săi, aprecia că „elvețienii sunt rareori patrioți naționali, ei sunt patrioți locali și regionali; față de cantonul obârșiei lor sunt întotdeauna mai apropiați decât față de națiune. Dacă își spun elvețieni, prin aceasta se referă de fiecare dată la faptul că sunt cetățeni ai cantoanelor Geneva, Ticino sau Graubünden. Ei pot fi la locul lor de muncă în cursul zilei niște *player* de o manieră absolut globală, dar seara când se întorc acasă redevin acei săteni și orășeni care sunt influențați și marcați de ceea ce se întâmplă în micul lor univers. Spațialitatea redusă ca mediu de orientare pentru activitățile private, familiare și publice reprezintă starea de spirit a elvețienilor pe care o întâlnești pretutindeni. Familiaritatea, seriozitatea și previzibilitatea sunt valori la care țin cu precădere”¹⁴³.

Totodată, nu trebuie scăpat din vedere și un alt aspect, acela al contrastelor și contradicțiilor care îi definesc pe elvețieni. Vasile Igna, într-un articol din revista *Secolul XXI*

¹⁴¹ „L'histoire de la Suisse, c'est donc aussi et surtout celle des Suisses. C'est celle: D'un pays dont la nécessité ne s'inscrit pas dans la géographie, par conséquent, c'est celle d'un peuple qui a dû se forger une tradition historique et créer des valeurs: démocratie participative, pluralisme, capacité d'intégration; D'un pays dont les ressources, au départ, sont limitées, donc celle d'un peuple qui a dû fonder sa prospérité sur un travail assidu et précis, un esprit d'entreprise, un échange continu; D'un pays à la fois situé au cœur de l'Europe et isolé par ses particularismes, donc celle d'un peuple qui a donné et en même temps reçu; offert un refuge à des étrangers et laissé partir ceux des siens qui se sentaient étouffer; qui se donne en exemple et refuse de s'aligner.” Jean-Jacques Bouquet, *Raison d'exister*, pe site-ul www.Memo.fr/Suisse - L'époque contemporaine.

¹⁴² Iso Camartin, *Elveția deschisă?...*, p. 13.

¹⁴³ Iso Camartin, *Cultura în Elveția ...*, p. 36.

considera drept contradicții ale sufletului helvet: „permanentul său balans între individualismul (i.e.: egoismul) extrem și un spirit asociativ («caritabil») foarte dezvoltat și răspândit, între solitudine și sociabilitate, între circumspecție și deschidere. Circumspecția, mai ales, este omniprezentă, ea producând atât «puneri la punct» lăudabile și, uneori, salvatoare, cât și delatăiune gratuită și un spirit civic de factură resentimentară sau chiar «revanșardă».” În această privință două personalități, Calvin și Zwingli „au pus fiecare pecetea proprie asupra sufletului național elvețian. Zwingli era teologul «laic», spirit reflexiv, «ludic» și «artist», punând accentul pe determinarea volitivă, în timp ce Calvin era teologul auster, organizatorul, conciliator și moralist. Cel dintâi a imprimat educației protestante a elvețienilor energie, perseverență și forță expansivă, cel de-al doilea, o anumită încrâncenare și rigiditate. Căci poziția moralistului presupune nu doar convingeri, ci și rigoare. Paradoxul acestei situații este nu atât scindarea profundă a sufletului elvețian (la care au mai contribuit și alte cauze), cât faptul că ea a fost generată, în impulsurile ei inițiale, de două personalități atipice: *pasionalul* aleman Zwingli și *austerul* francez Calvin”¹⁴⁴.

Elveția este o țară mică, practicând o politică impusă de mărimea teritoriului și a populației sale, care a progresat foarte rapid în experiența economică și umană și care a reușit această evoluție cu niște instituții care favorizează menținerea unui spirit feudal, după cum aprecia Paul Chaudet, și care raportând experiența elvețiană la actuala evoluție europeană, considera că: „factorul de întreținere, această reușită a deschis în sfârșit perspectiva unei construcții europene fondate pe baze solide, pe vieți naționale active, pe virtualități politice, economice și sociale grație cărora vechiul continent putea să-și reia locul său în istorie și să constituie o a patra forță al cărei merit era de a nu se supune nici unei concepții totalitare”¹⁴⁵.

Pornind de la cazul Elveției, Georg Kreis, referindu-se la identitatea națională și la modul ei de formare în conștiința cetățenilor unui stat, făcea următoarele observații: „Constatăm că identitatea este ceva ce se construiește și care trebuie reconstruit în permanență. Noi trebuie să reflectăm asupra manierei în care se fac aceste construcții. Sociologul Lothar Krappman (1971) consideră că, pentru a fi autentic, sentimentul identității trebuie să rezulte dintr-o evaluare autonomă a așteptărilor rolurilor pe care mediul le adresează individului. Acesta din urmă poate fie să accepte aceste așteptări, fie să refuze să li se conformeze”¹⁴⁶. Aceste observații sociologice sunt valabile în egală măsură pentru Elveția și pentru România, cu specificarea faptului că definirea identității naționale în prezent se face ținându-se cont și de raportarea la structurile Uniunii Europene.

II. Cultura - factor de ordonare a entropiei sociale. Cultura poate fi un factor de ordonare a entropiei sociale, cultura „poate pune ordine” și totodată o poate menține. Are și un rol de mijloc de comunicare între indivizi, grupuri umane, entități sociale sau politice, gradul mai mare sau mai mic de comunicare între acestea determinând caracteristicile definitorii ale acelei societăți umane. În ceea ce privește Elveția am observat că între cantoane comunicarea culturală, politică și religioasă este redusă în comparație cu gradul mult mai ridicat de comunicare dintre locuitorii unei comune precum și dintre comunele ce compun un canton. În ceea ce privește comunicarea la nivel federal, aceasta a fost puțin amplă mult timp și s-a limitat la domeniile de competență federală. În prezent se depun eforturi sporite pentru creșterea nivelului de comunicare și implicit de sporire a relațiilor interculturale, dar și

¹⁴⁴ Vasile Igna, *Scurte fragmente ...*, pp. 55-56.

¹⁴⁵ „Facteur d’entraînement, cette réussite ouvrirait enfin la perspective d’une construction européenne fondée sur des bases solides, des vies nationales actives, des virtualités politiques, économiques et sociales grâce auxquelles le vieux continent pourrait reprendre sa place dans l’histoire et constituer une quatrième force dont le mérite serait de n’obéir à aucune conception totalitaire.”, Paul Chaudet, *La Suisse et notre temps. Du souvenir à la réflexion*, Editions Robert Laffont, Paris, 1970, p. 253.

¹⁴⁶ „Nous constatons donc que l’identité est quelque chose qui se construit, et qui doit être reconstruit, en permanence. Nous allons devoir réfléchir à la manière dont ces constructions se font. Le sociologue Lothar Krappman (1971) considère que, pour être authentique, le sentiment d’identité doit résulter d’une évaluation autonome des attentes de rôles que son environnement adresse à l’individu. Ce dernier peut soit accepter ces attentes, soit refuser de s’y conformer.”, Georg Kreis, « La question de l’identité nationale », în *Les Suisse. Modes de vie...*, Tome II, p. 783.

politice și interconfesionale în cadrul Confederației. Cu toate acestea forma asociativă a republicilor comunale de tip medieval pe care încă o are Confederația Helvetică nu permite un grad prea mare de „amestecare” (a se înțelege comunicare în sensul celor de mai sus), între culturile germanofonilor, francofonilor, italofonilor și romanișilor elvețieni, ci tocmai acest tip de organizare politică asigură o autonomie și un cadru bine definit acestor patru componente cultural-lingvistice, permițând doar acel nivel de schimb normal, firesc, care există între culturi de rang egal.

Cultura creată de elvețieni, asemenea cadrului politic și confesional de care este intim legată, a presupus și presupune crearea unui cadru sigur, stabil din punct de vedere social, politic, confesional și cultural pentru fiecare cetățean. Cadru realizat în primul rând în mediul familial, apoi în cel comunal, urmat de cel cantonal și abia în ultim rând la nivel federal. La nivel federal, cantoanele se comportă ca entități distincte, înzestrate cu toate atributele suveranității, fiind corpuri unitare din punct de vedere social, politic, confesional și cultural și cu un grad foarte ridicat de autonomie în raport unele cu altele dar și cu autoritățile federale. Elvețienii și-au dorit și au un sens, o siguranță și un grad de libertate garantate de constituțiile cantonale, la care se raportează mai degrabă decât la cea federală. Sunt în primul rând cetățeni ai unui canton, și doar în raport cu străinii sunt cetățeni elvețieni.

Aspectul extrem de pozitiv pe care l-am sesizat la acest mod de organizare de tip medieval este că doar el a permis crearea „națiunii elvețiene” și existența în prezent a statului elvețian. Dacă Elveția ar fi fost sincronă cu evoluția ideilor politice europene din secolele XVIII-XIX despre națiune, limbă națională, stat național, și s-ar fi format urmând aceleași trasee cu state precum Franța, Germania sau Italia, cu siguranță că ea nu ar fi existat ca stat în prezent. Faptul că la anul 1815 au optat pentru conservatorism iar ulterior, la 1848, au preferat continuitatea și nu o răsturnare revoluționară a situației de fapt, este caracteristic elvețienilor, înclinați mai degrabă spre menținerea a ceva vechi, dar care e verificat în timp, decât spre adoptarea a ceva nou și care nu prezintă garanții suficiente. Este o gândire ce poate fi socotită medievală sau, altfel spus, conservatoare, însă în cazul Elveției ea a fost alegerea cea mai bună și care a permis existența statului elvețian.

În legătură cu identitatea culturală și modul de formare a ei, Hans J. Kleinsteuber consideră că: „în termeni pozitivi, identitatea culturală poate fi definită ca o atitudine provenită dintr-o limbă, istorie și tradiție comună și dintr-un set de valori (adesea religioasă) care este înțeles de un grup suficient de larg (de regulă o națiune, popor sau grup lingvistic) ca parte a sentimentului comun de apartenență. Această definiție implică în mod necesar componente negative inerente: identitate cu un grup înseamnă și non-identitate cu altele. În vederea realităților sociale și economice care transcend din ce în ce mai mult grupurile și națiunile, acești factori negativi, decisivi, sunt supuși unei eroziuni constante. Din acest proces apar începuturile unei identități colective mai înalte (chiar dacă naționalitatea s-a arătat recent a fi extrem de eficientă ca forță creatoare de identitate în națiunile și religiile multi-etnice, precum în Europa de Est și în fosta Uniune Sovietică)”¹⁴⁷.

În cazul Elveției, paradoxal, din „identitatea culturală elvețiană” lipsesc limba comună, confesiunea comună, tradițiile comune, doar istoria este în bună parte comună. De aceea astăzi când vorbim de „identitatea culturală elvețiană” ne referim la trei, chiar patru identități culturale, care, la un loc, alcătuiesc „identitatea culturală elvețiană”. Cu toate acestea Elveția nu este un stat multicultural model, etalon. Există interculturalitate, există cantoane multiculturale, se fac eforturi la nivel federal de creare a unui cadru cultural comun, unitar, însă, tocmai datorită respectului reciproc, deși uneori poate fi doar ignoranță reciprocă, nu există o limbă, din cele patru oficiale ale Confederației, care să se fi impus ca *lingua franca*. Cu toate acestea, pare să existe în prezent o asemenea limbă, dar aceasta este limba engleză, a cărei importanță este în continuă creștere. De aceea, consider că dintre factorii care au determinat existența Elveției și au dus la crearea „națiunii elvețiene” și i-au dat identitatea națională, doi au avut un rol determinant: dorința de a nu fi „suburbia” politică și culturală a puternicilor săi vecini și dorința de a-și menține o organizare „comunală”, specifică perioadei

¹⁴⁷ Hans J. Kleinsteuber, „The mass media”, în *Aspects of European Cultural Diversity*, Routledge, London and New York, [1995], p. 168.

medievale, care asigură un ridicat grad de autonomie locală la toate nivelurile și pentru toate domeniile vieții sociale și pentru toți cetățenii.

„De peste patru sute de ani, «oaspeți și spectatori ai istoriei», cuprinși de «culpabilitatea neîntemeiată a omului sănătos în fața celui bolnav, a bogatului în fața săracului, a celui ce scapă de istorie față de cel ce o suportă» (Denis de Rougemont), Elveția se cade să-și depășească neliniștile provinciale și frustrantele nevroze ale prosperității și să arate Europei adevărata ei vocație.” „Astăzi, la începutul mileniului III, prosperă și mulțumită de starea ei, Elveția continuă să se întrebe: *Europa este o șansă sau un destin ineluctabil?* Orgoliul singularității merge mână în mână cu cel al insularității, iar amândouă sunt generatoare nu numai ale unui explicabil complex de superioritate, ci și ale unui devastator și paralizant complex de inferioritate.”¹⁴⁸

În ceea ce privește România, istoricul Constantin Schifirneț aprecia că evoluția istorică românească se caracterizează prin: „ritm lent al dezvoltării pe mari perioade, dezvoltare precipitată pe faze scurte, spațiul geopolitic al țării în mică măsură disponibil pentru o dezvoltare modernă, europeană, presiuni permanente din exterior, practic neexistând, cel puțin în epoca premodernă și modernă, măcar o perioadă lipsită de ingerințe și influențe străine. Toate acestea au conturat o psihologie etnică tipică, exprimată în neîncrederea față de o dezvoltare socială și economică modernă. Forțele externe care au acționat în spațiul nostru etnic au fost distrugătoare, dizolvante, iar lor nu li se puteau opune decât mijloace ce țineau mai mult de conservarea și perpetuarea ființei etnice și naționale. Astfel se explică asigurarea permanentă, chiar și în condiții de suzeranitate străină, a unei autonomii politice și statale care permitea exprimarea identității. Spațiul spiritual și geopolitic era dominat de spiritul culturii bizantine, orientată mai mult spre formalismul vieții sociale și politice, iar politic se distingea prin centralizarea administrativă, rolul hotărâtor revenindu-i basileului”¹⁴⁹.

România a avut parte numai în ultimii două sute de ani de ocupații militare care însumează 32 de ani, de nouă războaie, din care cele două conflagrații mondiale din secolul XX au însemnat pierderea de fiecare dată a aproximativ o zecime din populația țării, de dictaturi militare, politice, naționaliste, străine, a trecut de la feudalism la modernitate și de la o societate capitalistă și democratică la o societate comunistă, iar în prezent revine la democrație și capitalism. În aceste condiții, raporturile dintre politică, religie și cultură în mod normal au fost instabile și au suferit transformări de la o etapă istorică la alta.

Transformările au fost de substanță, penultima, cea provocată de comuniști, fiind una distructivă, bulversantă, și ale cărei urmări continuă să se vadă. Comunismul în România a încercat să îmbrace după 1990 forma lui apuseană, socialismul sau social-democrația, care, în îndelungata perioadă de guvernare din ultimii ani, nu a reușit să impună reforme structurale majore, nici în domeniul culturii, nici în privința cultelor religioase.

III. Rolul și locul religiei în societate. Secularismul constituie un principiu de bază al statului, atât în România cât și în Elveția, dar aplicarea lui se face cu intensități diferite, în funcție de diversele domenii avute în vedere, în cazul nostru în domeniul politic cu predilecție, în cel cultural în mod deosebit și în cel religios mai cu seamă în ultimul timp. Deși statul și Biserica sunt separate, în România se respectă o formulă tradițională de colaborare în administrarea patrimoniului cultural, în marea lui majoritate bisericesc, învățământ, asistență socială etc.

Deși de o mai mare popularitate decât în țările vest-europene, Biserica în România nu deține legături ferme cu cultura contemporană și nu există certitudinea unei influențe consistente, precise, a valorilor creștine asupra acesteia. Rolul cultural al Bisericii se referă mai ales la trecut și este recunoscut drept foarte important¹⁵⁰. O idee larg acceptată în linii mari este aceea că poporul român are o cultură creștină, al cărei profil este descris de părintele Ion Bria astfel: „În cazul poporului român, cultura creștină exprimă și întreține sentimentul de

¹⁴⁸ Vasile Igna, *Scurte fragmente ...*, p. 62.

¹⁴⁹ Constantin Schifirneț, *Geneza modernă ...*, pp. 11-12.

¹⁵⁰ Drd. Laura Dobrescu, „Person, Kirche und Kultur”, în *Die Rumanisch-Orthodoxe Kirche. Deutsch-rumanische Schriften zum Jungen Dialog II*, Hannover, 2004, p. 7.

fidelitate față de origini. Ea constituie tezaurul unei comunități tradiționale, conservatoare. Unul dintre cele mai vechi popoare din Europa, românii și-au creat tradiții permanente în care se recunosc și un mod de viață propriu, care reflectă identitatea lor. Există forme de tradiție creștină care au devenit adevărate instituții comunitare, sociale. De pildă, adunarea liturgică, sărbătorile, procesiunile, hramurile.”¹⁵¹ În Elveția Biserica, atât cea Romano-Catolică cât și cea Reformată, au participat activ și au îndrumat mult timp cultura. Nu știu în ce măsură acest lucru mai este valabil astăzi într-o societate puternic marcată de secularism. Pe lângă eforturile Bisericilor din România, Elveția și din restul Europei de a pune în valoare rolul creștinismului în constituirea culturii europene, se poartă și o luptă a instituțiilor culturale de a nu lăsa cultura să devină un factor minimal, pe lângă cel politic, economic sau social.

Experiența culturală a Ortodoxiei, în care unitatea și diversitatea s-au menținut într-un îndelungat echilibru, este o moștenire care poate fi de un real folos în conturarea unei noi direcții în întâlnirea dintre Biserică și cultură. „Cultura creștină recunoaște diversitatea lumii și a contextului istoric, dar și universalitatea care se reflectă în diversitate. Ortodoxia nu a impus imperialismul unei culturi dominante (instrumentul latin, de pildă), nici o universalitate abstractă. Ea n-a purificat folclorul, deoarece a validat valori culturale foarte variate, dat fiind că nici o valoare nu este irelevantă. Cultul diversității nu minează universalismul, nici nu exasperează divergențele.”¹⁵²

IV. Rolul statului în raport cu cultura. O problemă care se pune în mod pregnant, atât în Elveția cât și în România este cea a rolului statului în raport cu cultura. Asta cu atât mai mult cu cât „cultura” tinde să devină un „bun de masă”, „de consum”, asemenea celorlalte bunuri economice. Se produc tot mai puține lucruri unicat, iar atunci când se face, numărul acestora este atât de mare încât ai impresia unei producții de masă. În epoca post-modernismului originalitatea constă în măiestria cu care combini lucruri vechi, în dibăcia realizării de colaje, într-o întrecere între „artiști” care șochează mai tare, nu se mai creează artă care să te încante, ci se face „happening”, dacă se poate cât mai șocant folosindu-se de multe ori o combinație care „nu dă greș”: sex și sânge!

Cu toate acestea „cultura este activitatea prin care se nasc «bunurile culturale» și din care, am putea spune se nasc «clasicii» unei civilizații. În raport cu bunurile culturale, Statul are înainte de toate datoria de a le garanta supraviețuirea, recunoscându-le odată ce au fost produse, dar apoi, el stimulează, de asemenea, și promovează activ creația unor bunuri noi; în raport cu acestea din urmă, funcția sa rămâne totuși aceea de a furniza un fel de fond general, de condiție globală de posibilitate. Reluând liber, pe urmele istoricismului german de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o terminologie kantiană, am putea spune că dintre bunurile culturale, Statul este bunul suprem, pentru că el garantează – ar trebui să garanteze – condițiile ce permit supraviețuirea acestora și, de asemenea, producerea lor *ex novo*; dar binele suprem nu poate fi decât ansamblul tuturor bunurilor culturale existente, de fapt, un ansamblu care nu se încheie niciodată”. Se practică în prezent, atât în România cât și în Elveția, așa numitul „model al muzeului”, sau „al Statului ca «bun (cultural) suprem» privit ca un garant al supraviețuirii și al productibilității unor bunuri, și care permite: a) de a recunoaște transformarea istorică a câmpurilor asupra cărora se aplică politica culturală, și unde nu mai e posibil astăzi, de exemplu, de a distinge atât de tranșant terenul «gustului» de acela al cunoașterii (științifice, filozofice) sau al credinței religioase; și b) sugerează în criteriul de continuitate (al limbii) o regulă posibilă pentru a defini ceea ce poate fi acțiunea Statului în domeniile menționate”.¹⁵³

Astăzi, la nivel european, se practică o politică culturală ce pretinde statului finanțarea unor proiecte și experimente de tipul celor amintite mai sus, și adăpostirea acestora în

¹⁵¹ Pr. Prof. Dr. Ion Bria, *Cultura creștină ...*, p. 214.

¹⁵² Ion Bria, *op. cit.*, p. 220.

¹⁵³ Gianni Vattimo, „Bunul suprem” *Considerații despre rolul Statului în materie de politică culturală*, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10 / 2004, pp. 269 și 273, studiul acesta însoțește raportul administrativ pe 2001 al Fundației ProHelvetia, în românește de Alina Ledeanu. G. Vattimo este profesor de filozofie teoretică la Universitatea din Torino.

instituții culturale – aproape impropriu numite muzee – care să le perpetueze în timp. Mesajul unor astfel de creații este, de multe ori însă, unul nebulos, căci uneori este greu chiar și pentru autorii lor să descifreze și să definească sensurile propriilor realizări. Nivelul tot mai scăzut al educației a contribuit la scăderea nivelului și exigențelor de „gust”, favorizând promovarea kitch-ului văzut ca „arta” acestor vremuri.

BIBLIOGRAFIE

Surse (8)

*** Academia R.P.R., *Documente privind istoria Românilor*, vol. I (1075-1250), București, 1951

*** Commission de coordination pour la présence de la Suisse à l'étranger – *La Suisse vue par elle-même. Politique, économie, culture, société, nature*. Der Altag / Scalp Verlag A.G., Zürich, 1992

*** *Déclaration de Mexico sur les politiques culturelles*. Conférence mondiale sur les politiques culturelles, Mexico City, 26 juillet - 6 août 1982

*** *Histoire du christianisme en Suisse. Une perspective œcuménique*, Sous la direction de Lukas Vischer, Lukas Schenker et Rudolf Dellsperger, et Olivier Fatio pour l'édition française, Editions Labor et Fides Genève et Editions Saint-Paul Fribourg, f.a.

*** *Istoria lumii în date*, sub conducerea Acad. Prof. Andrei OȚETEĂ, Editura Enciclopedică română, București, 1972

*** *Anuarul Statistic al României 1937-1938*, editat de Institutul Central de Statistică, director Dr. Sabin Manuilă, Imprimeria Națională, București, 1939

*** *Les Suisses. Modes de vie, traditions, mentalités*, Publié sous la direction de Paul HUGGER, tomes I-III, Série Territoires. Editions Payot Lausanne, f.a.

*** *Scriitori străini. Mic dicționar*, coordonator Gabriela Danțiș, autori: Elonora Almonsino, Gabriela Danțiș, Rodica Pandelescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981

Cărți, Dicționare, Eseuri și Studii (48)

ALEXANDRESCU, Sorin, *Privind înapoi, modernitatea*, Editura Univers, București, 1999

ALZATI, Cesare, "Reforma" și reforma catolică față în față cu ortodoxia pe pământul românesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în volumul *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spațiului românesc*, ediție îngrijită, traducere și bibliografie de asist. Univ. Șerban Turcuș, Postfață de prof. Univ. dr. Ioan-Aurel Pop, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1998

BERCHTOLD, Alfred, *A la rencontre de la Suisse intellectuelle et littéraire*, Lausanne, 1982, *Apud* după reproducerea unor fragmente din acest eseu în revista *Secolul XX*, nr. 307-308-309, sub titlul *Punți și orizonturi*, în traducerea lui Alexandru Băciu

BRIA, Pr. Prof. Dr. Ion, „Cultura creștină – un comandament misionar actual”, în volumul *Persoană și comuniune. Prinos de cinstitie preotului profesor academician Dumitru Stăniloae*, Editura Arhiepiscopiei Sibiului, Sibiu, 1993

BOUQUET, Jean-Jacques, *Istoria Elveției*, traducere Ioana Cârstocea, prefață și note de Radu G. Păun, Editura Corint, București, 2001

BULEI, Ion, *Atunci când veacul se naște...*, Editura Eminescu, București, 1990

CATTACIN, Sandro, Cla Reto FAMOS, Michael DUTTWEILER et Hans MAHNING, *Etat et religion en Suisse. Lutttes pour la reconnaissance, formes de la reconnaissance*, Editeur Commision fédérale contre le racisme (CFR), Berna, septembre, 2003

CĂRTĂRESCU, Mircea, *Postmodernismul românesc*, Humanitas, București, 1999

CHAUDET, Paul, *La Suisse et notre temps. Du souvenir à la réflexion*, Editions Robert Laffont, Paris, 1970

- CHIHAI, Pavel, *Arta medievală. Monumente din cetățile de scaun ale Țării Românești*, vol. I, Editura Albatros, București, 1998
- DJUVARA, Neagu, *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800 - 1848)*, Traducere Maria Carпов, Humanitas, 1995
- DRIMBA, Ovidiu, *Istoria Culturii și Civilizației*, vol. I, editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986
- FRANZEN, August, Remigius BAÜMER, *Istoria papilor*, Editura Arhiepiscopiei Romano-catolice București, 1996
- GEISS, Imanuel, *Istoria lumii. Din preistorie până în anul 2000*, traducere de Aurelian Cojocă, Editura All, București, 2002
- GEORGESCU, Vlad, *Istoria Românilor, de la origini până în zilele noastre*, ediția a III-a, Humanitas, București, 1992
- GILLIARD, Charles, *Histoire de la Suisse*, Neuvieme edition mise a jour par Jean-Jacques Bouquet, Press Universitaires de France, 1987
- GÜNDISCH, Dr. Konrad, *The history of Transylvania and the Transylvanian*, titlul original în germană: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*. Pe site eseu se găsește în limba engleză în traducerea lui Georg Schuller
- HAUSER, Christophe, *L'émergence du Swiss English: panacée ou problème?*, Mémoire de diplôme, Haute école spécialisée de Zürich-Winterthour, Département de Linguistique appliquée et des Sciences de la culture, Institut de Traduction et d'Interprétation, Filière Traduction, 2005 (nepublicată)
- HAUSER, Martin, *Prophet und Bischof. Huldrych Zwinglis Amtsverständnis im Rahmen der Züricher Reformatio*, Universitätsverlag Freiburg Schweiz, 1994
- HAUSER Martin, Eleonora IORDACHE, *Aktuelle rumänische Religionsgesetzgebung auf dem Hintergrund der rumänischen Geschichte*, în Harmut Kress (coordonator), *Religionsfreiheit als Leitbild, Staatskirchenrecht in Deutschland und Europa im Prozess der Reform*, Munster, 2004
- HEININGER, Marcel, Enrico MORESI, Fabienne RAUSA en collaborateurs, *La population étrangère en Suisse, Edition 2004*, Editeur Office fédéral de la statistique (OFS), Neuchâtel, 2004
- HITCHINS, Keith, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, Univers Enciclopedic, București, 1995
- IORDACHE, Anastasie, *Principatele române în epoca modernă*, vol. I și II, Editura Albatros, București, 1996
- IORGA, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, Editura enciclopedică română, București, 1972
- KASCHUBA, Wolfgang, „Everyday Culture” în volumul Monica SHELLEY, Margaret WINCH (editori), *Aspects of European Cultural Diversity*, Routledge, London and New York, [1995]
- KLEINSTEUBER, Hans J., „The mass media”, în volumul Monica SHELLEY, Margaret WINCH (editori), *Aspects of European Cultural Diversity*, Routledge, London and New York, [1995]
- KREIS, Georg, „La question de l'identité nationale”, în *Modes de vie, traditions, mentalités*, Publié sous la direction de Paul HUGGER, Tome II, Série Territoires. Editions Payot Lausanne, f.a.
- MAIORESCU, Titu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, Ediție, postfață și indice de Stelian Neagoe, Humanitas, 1994
- MANOLESCU, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997
- MEYER SABINO, Giovanna, „Les minorités ethniques: les travailleurs étrangers entre acculturation et intégration”, în volumul *Les Suisses. Modes de vie, traditions, mentalités*, Publié sous la direction de Paul HUGGER, Tome II, Série Territoires. Editions Payot Lausanne, f.a.
- MODESTIN, Clemence Thevenaz, cours *La Suisse dans l'entre-deux-guerres*, site www.historia.fr/suisse

- NEUMANN, Victor, *Neam, popor sau națiune? Despre identitățile politice europene*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Curtea Veche, București, 2005
- NEUMANN, Victor, *Tentația lui Homo-Europaeus. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, Editura Științifică, București, 1991
- NISTOR, Ion, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991
- NOICA, Constantin, „Ce etern și ce e istoric în cultura românească” conferință ținută în iunie 1943 la Berlin sub titlul „Die innere Spannung der Kleinen Kulturen”. Publicat în vol. *Istoricitate și eternitate*, Capricorn, 1989
- PĂCURARIU, Pr. Prof. Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, E.I.B.M.B.O.R., București, 1991, vol. I
- PHILIPPI, Prof. Paul, articolul „Fédéralisme et liberté”, reprezentând conferința ținută la Institut du Fédéralisme, Université de Fribourg, Suisse, în 28 august 1996. Apud Lilian Ciachir, *La liberté de conscience en Transylvanie au XVIIe siècle*, Contribution au Colloque «Les seuils de la liberté de conscience dans le domaine religieux», Strasbourg, les 4-5 et 6 décembre 2003
- POP, Ioan-Aurel, *Geneza medievală a națiunilor moderne (secolele XIII-XVI)*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998
- PRUT Constantin, *Dicționar de artă modernă*, Editura Albatros, București, 1982
- TIMOTHY, George, *Teologia reformatoarelor*, Editura Institutului Biblic “Emanuel” din Oradea, Oradea, 1998
- RĂMUREANU, Pr. Prof. Ioan, Pr. Prof. Milan ȘESAN, Pr. Prof. Teodor BODOGAE, *Istoria Bisericească Universală pentru instituturile teologice*, vol. II (1054-1982), E.I.B.M.B.O.R., București, 1993
- RĂMUREANU, Pr. Prof. Ioan, *Istoria Bisericească Universală. Manual pentru Seminariile teologice*, E.I.B.M.B.O.R., București, 2004
- ROHR, Jean, *La Suisse contemporaine, Société et vie politique*, Librairie Armand Colin, Paris, 1972
- SCHIFIRNEȚ, Constantin, *Geneza modernă a ideii naționale. Psihologie etnică și identitate românească*, Editura Albatros, București, 2001
- WILSON, Kevin, „General preface to 'What is Europe?'” în volumul Monica SHELLEY, Margaret WINCH (editori), *Aspects of European Cultural Diversity*, Routledge, London and New York, [1995]
- XENOPOL, A. D., *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, Vol. XI, București, 1930
- DOBRESCU, Nicoletta-Laura, „Cultura în Răsăritul Europei în secolele XIX-XX”, lucrare de seminar alcătuită în cadrul Masterului de Comunicare interculturală în contextul integrării europene de la Departamentul – Catedra UNESCO pentru schimburi interculturale și interreligioase al Universității din București, 2004, nepublicată. S-a folosit pentru Capitolul I, paragrafele: 2.1.7, 2.1.8, 2.1.10, 2.1.11, 2.2, 3.1.2, 3.1.3 și 3.3.2.

Articole (8)

- BOUQUET, Jean-Jacques, „Histoire de la Suisse”, 4e ed., Paris, 2003 (articolele de pe site-ul www.Memo.fr/suisse)
- CAMARTIN, Iso, „Cultura în Elveția – cuvânt adresat studenților din San Antonio” (Texas, SUA), în românește de Ana Iroaie, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10 /2004. Articol preluat din *Europäische Rundschau*, 2004
- CAMARTIN, Iso, „Elveția deschisă?”, în românește de Ana Iroaie, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004
- CIACHIR, Drd. Lilian, „La liberté de conscience en Transylvanie au XVIIe siècle”, contribuție la colocviul „Les seuils de la liberté de conscience dans le domaine religieux”, Strasbourg, 2003

DOBRESCU, Drd. Laura, „Person, Kirche und Kultur (Persoana, Biserica și cultura)”, în *Die Rumanisch-Orthodoxe Kirche. Deutsch-rumanische Schriften zum Jungen Dialog II*, Hannover, 2004

IGNA, Vasile, „Scurte fragmente despre câteva locuri comune. Note despre spiritul helvet”, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004

KREIS, Georg, „Europa și Elveția. Elveția și Europa”, în românește de Mihai Draganovici, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10/2004

VATTIMO, Gianni, „«Bunul suprem» Considerații despre rolul Statului în materie de politică culturală”, în revista *Secolul XXI*, nr. 5-10 / 2004, pp. 265-277, în românește de Alina Ledeanu

Site-uri internet consultate (14)

www.admin.ch

[www.ch.ch/Office fédéral de la culture](http://www.ch.ch/Office_fédéral_de_la_culture)

www.culte.ro

www.cultura.ro

www.culturactiv.ch/ecrivains

www.culture-suisse.admin.ch

www.gallica.bnf.fr

www.guv.ro

www.historia.fr

www.Memo.fr/Suisse

www.recensamant.ro

www.swissworld.org

www.sibiweb.de

www.unesco.org/culture